

**LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL.
LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR
(1680-1850)**

TOM II

**Tesi Doctoral elaborada per ROSA ROS MASSANA
Director: RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ**

SEGONA PART

6- L'IMPACTE DE LA GUERRA DE LA INDEPENDÈNCIA I LA CONJUNTURA DE POST-GUERRA.

Aquest capítol pretén resumir les dades que he lograt aplegar sobre els efectes de la Guerra de la Independència en la draperia bejarana. Com és sabut, la historiografia ha atorgat sovint gran virtualitat explicativa a aquest període per a entendre la trajectòria de les activitats industrials durant el segle XIX. Efectivament, després de la Guerra desapareixeren pràcticament molts petits centres industrials rurals, alhora que localitats de gran rellevància en el subsector durant el segle XVIII veieren mermada la seva capacitat productiva en molts casos de forma definitiva⁶⁵⁰. Tot i així, l'anàlisi següent pretén plantejar la importància de les trajectòries divergents que tingueren lloc durant el segle XVIII a l'hora d'explicar l'impacte localment molt diferenciat de la crisi dels primers anys del segle XIX. Tot i que caldria molta més recerca bàsica -i sobre aspectes no sempre centrats en la indústria-, les pàgines que segueixen serviran per a esboçar la idea que allà on s'havien produït importants transformacions en sentit capitalista al llarg del segle XVIII, els esdeveniments dels anys inicials del segle XIX tingueren efectes ambivalents que, en alguns aspectes, reforçaren i consolidaren alguns dels canvis gestats en la centúria anterior.

6.1- La Guerra de la Independència i els seus efectes sobre la draperia.

Si bé la vila de Béjar i la seva comarca no foren escenari

⁶⁵⁰Un resum sobre aquesta qüestió en el cas castellà, P. García Colmenares, *Evolución y crisis...*, pp. 136-150

de batalles importants, la seva situació estratègica, des del punt de vista de les comunicacions, entre Castella i Extremadura va fer de la zona una àrea de continu trànsit de tropes. A més, la seva proximitat amb comarques en les que els episodis bèl·lics foren durs i continuats, especialment l'àrea fronterera amb Portugal entorn de Ciudad Rodrigo, va motivar que Béjar es convertís en centre d'aprovisionament, successivament per a espanyols, francesos i anglesos.

El llibre de G.E. Rodríguez Bruno, que ressegueix la documentació municipal durant la guerra, permet fer un resum dels moviments de tropes i dels avatars militars durant el període⁶⁵¹. El 1809 el domini de la vila es mantingué en mans del bàndol espanyol fins a finals del mes de juliol. Del 30 de juliol al 4 d'agost Béjar fou ocupada i saquejada per les tropes napoleòniques, i a partir d'aquest moment la zona es mantingué sota el domini francès -no hi havien, però, tropes i de fet la comarca podia ser considerada terra de ningú- fins el mes d'octubre, quan el triomf espanyol en la batalla de Tamames situà la zona sud de la província de Salamanca sota el control del bàndol "patriota". A partir de gener de 1810, els francesos recuperaren el domini de la zona que, amb alguna curta interrupció⁶⁵², mantingueren fins a finals de 1812. El grau de control efectiu de la comarca per part de l'exèrcit invasor fou, però, molt variable al llarg de tot aquest període, en el que tant l'exèrcit espanyol com diverses partides guerrilleres passaren per la vila, recaptaren contribucions i imposaren exaccions.

Tot i que la zona no es distingí per la cruesa de les

⁶⁵¹G. E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia, Béjar, 1993.

⁶⁵²Els períodes més llargs que la vila tornà a quedar en zona espanyola foren de desembre de 1810 a febrer de 1811, i d'inicis de l'estiu de 1812 fins a novembre del mateix any.

operacions militars, el volum de les aportacions econòmiques de Béjar i la seva comarca a la guerra fou sens dubte molt important, malgrat que, com arreu, és impossible de quantificar⁶⁵³. Rodríguez Bruno ofereix, tot i així, algunes xifres. El 1809 passaren per Béjar 70 unitats de l'exèrcit espanyol i sis partides guerrilleres, totes les quals reberen subministres. Sense comptar amb el saqueig francès de l'estiu d'aquell any, el 1815 es calculava que la vila i la seva comarca havien aportat en contribucions, subministres, donacions en diners i draps corresponents a 1809 1.215.361 rs i 26 mrs. El 1810 només les tropes espanyoles i les guerrilles generaren una despesa d'uns 330.000 rs, mentre que les quantitats percebudes pels francesos degueren ser molt superiors, ja que controlaren la vila durant la major part de l'any. El 1811 les contribucions són encara més difícils de quantificar, però la documentació buidada per Rodríguez Bruno mostra que foren contínues. Pel que fa a l'any 1812 destaca l'ocupació i saqueig de Béjar per part dels francesos per a obligar a la vila a pagar un impost extraordinari de 1.140.000 rs⁶⁵⁴. Com arreu, les quantitats exigides en qualitat de "préstecs" o subministraments no foren retornades: encara els anys 1849 i 1850 molts pobles de la comarca atorgaven poders per a cobrar subministraments del temps de la guerra⁶⁵⁵.

L'escassetat d'aliments provocada per les requisés

⁶⁵³Una panoràmica general del cost de la guerra i un intent parcial de quantificació a nivell general J. Fontana i R. Garrabou, Guerra y Hacienda..., especialment pp. 97-104.

⁶⁵⁴Totes aquestes xifres a G.E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., especialment, pp.159, 162-164, 219 i 329-331. Per a comparar aquestes dades amb el volum de la pressió fiscal ordinària: l'*encabezamiento* de les rendes provincials que havia de pagar la vila de Béjar (incloent les *alcabalas* ducals) es fixà el 1803 en 134.515 rals i 8 maravedís. A.M.B., Acuerdos, llib. 85, sessió de 2-6-1803.

⁶⁵⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966.

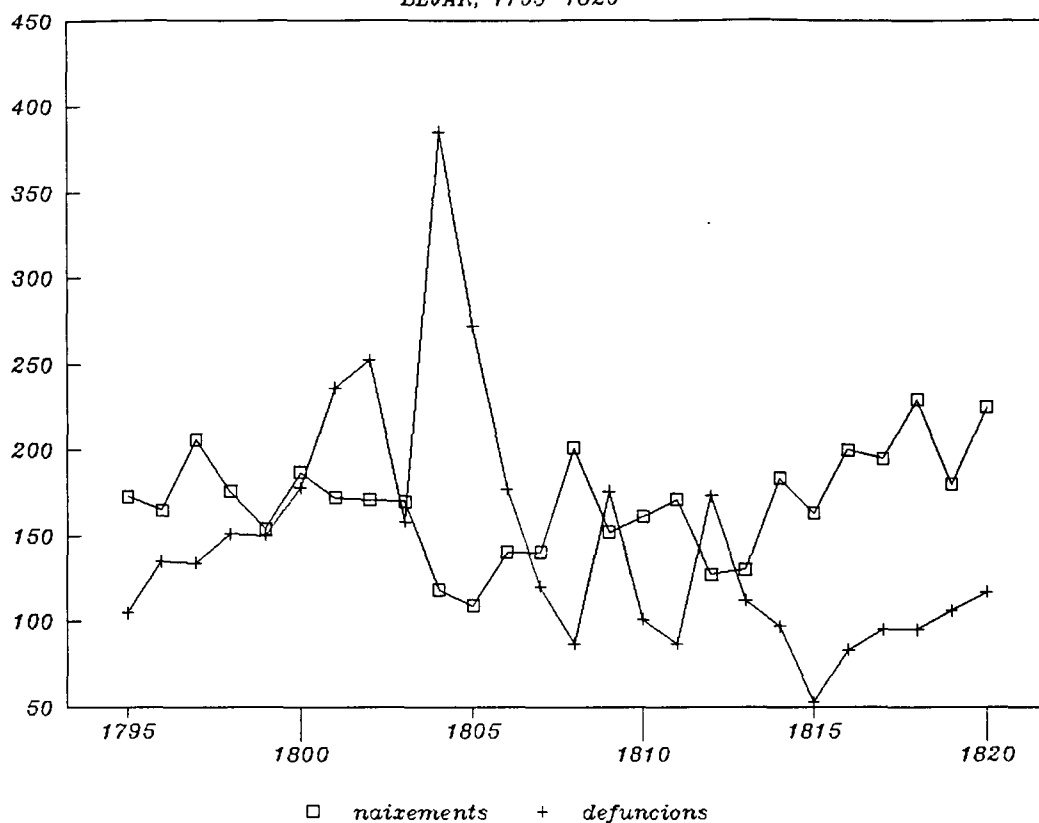
militars -agreujada per algunes males collites, sobretot la de l'any 1811⁶⁵⁶- junt amb la disminució de l'ocupació en la draperia tingué efectes sobre el conjunt de la població. Els indicadors demogràfics ens en proporcionen una imatge. En el gràfic 6.1 es pot observar la sobremortalitat experimentada els anys 1809 i 1812. La intensitat d'aquests episodis fou, però, molt menor que la de les grans mortalitats dels primers anys del segle, especialment de 1804. Tant la cronologia de les crisis, com la seva intensitat relativa, menor que la de la mortalitat de 1804, en la que la crisi de subsistències anà associada a fenòmens epidèmics, coincideix amb les dades generals disponibles per a l'Espanya interior⁶⁵⁷.

⁶⁵⁶El març de 1812 l'Ajuntament es fèia ressó de l'extrema escassetat de grans i inclús de patates, que s'acaparaven, en alguns casos per a revendre-les, en substitució d'aquests. Veure, G.E. Rodríguez Bruno, *Béjar y la Guerra de la Independencia...*, p. 325.

⁶⁵⁷V. Pérez Moreda, *Las crisis de mortalidad en la España interior, siglos XVI-XIX*, Madrid, 1980, pp. 375-390; veure també les sèries de defuncions de diverses parròquies segovianes a A. García Sanz, *Desarrollo y crisis...*, pp. 88-89. En la zona de Salamanca, és indubtable que la crisi de 1804 anà associada a fenòmens epidèmics: J.L. Peset i J. A. Sarvalho, "Hambre y enfermedad en Salamanca: estudio de la repercusión de la "crisis de subsistencia" de 1803 a 1805 en Salamanca", *Asclepio*, XXIV (1972), pp. 225-266; Pérez Moreda, en l'obra abans citada (p. 381, nota 368), detecta una epidèmia de tifus a Hervás l'any 1804.

GRAFIC 6.1: NAIXEMENTS I DEFUNCIONS

BEJAR, 1795-1820



FONTS: Arxius de les parròquies de Santa Maria, San Juan i El Salvador de Béjar, Libros de Difuntos i Libros de Bautizados (1795-1820)

El seguit de subministres i contribucions, junt amb els saqueigos ocasionals, afectaren durament els fabricants. El 1810 els testamentaris de Félix Rodríguez i Vicenta Yagüe, morts el 1807, fèien constar en les particions dels béns dels difunts que "con motivo de la entrada de los franceses en esta villa el día treinta de julio último (1809) sufrió la casa el desfalco de veintitres piezas de paño, alhajas, ropas y otros efectos"; aquesta pèrdua, junt amb els draps entregats com a donatiu i els diners repartits, es valorava en 36.181 rs, és a dir, entorn del 20 per 100 del cabal dels difunts, que el

1807 ascendia a 176.682 rs⁶⁵⁸. El 1828 Juan Hernández Callado declarava en el seu testament que "durante la Guerra de la Independencia sufrió mi caudal (...) una disminución considerable, tanto en el saqueo que padecí, la pérdida de muchos efectos, que por demasiado guardados se perdieron e inutilizaron, como en las crecidas sumas que apronté para repartimiento de contribuciones", i valorava totes aquestes pèrdues en 40.000 rs⁶⁵⁹. L'abril de 1809 Manuel Diego López havia entregat a la Junta de Ciudad Rodrigo la notable quantitat de 100.000 rs i 500 peces de drap fi ("que tenía existentes por la falta de circulación y entorpecimiento preciso del comercio")⁶⁶⁰. Al llarg de tota la guerra López aportà quantitats importants en els repartiments veïnals de contribucions. El setembre de 1810, es queixava a l'ajuntament de les quantitats que se li exigien; segons afirmava, només en el darrer repartiment de contribucions se li assenyala el pagament de 20.000 rs⁶⁶¹; el febrer de 1813 López hagué de pagar, pel repartiment veïnal de 240.000 rs, 75.600 rs, quantitat que ell qualificava de "crecida y escandalosa"⁶⁶².

La paralització del comerç fou, junt amb la càrrega

⁶⁵⁸ A.H.P.S., Protocolos, prot. 907-39, fols 79-97

⁶⁵⁹ A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-10, fols 281-287. També altres fabricants, com Máximo Sánchez de Ocaña declaraven haver sofert saqueigos durant la guerra: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 40-46.

⁶⁶⁰ A.M.B., Alcabalas, Médicos, Utensilios.

⁶⁶¹ A.M.B., Acuerdos, llib. 92, sessió de 3-9-1810

⁶⁶² A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-29, fol 146. L'agost de 1811, López demanava que se li deixessin pagar les contribucions en bestiar i es tornava a queixar de les quantitats que se li assenyalaven amb els següents arguments:

"estoy notabilísimamente perjudicado en los repartimientos a causa de no querer los padientes llevar sobre sus hombros la carga que tiene el Pueblo en las circunstancias presentes que esto es tan a la vista como suponer a mi casa detentar utilidades como un pueblo de 300 o 400 vecinos; que sobre esta base será arruinada en perjuicio del mismo Pueblo"

A.M.B., Acuerdos, llib. 91

fiscal, la causa més important de la crisi de la draperia vilatana durant el període. Hi ha indicis que les vendes s'interromperen de forma brusca amb l'inici de la guerra. La situació del comerç en les àrees on abans de 1808 es distribuïen preferentment els draps de Béjar era descrita així des de Palencia:

"Es notorio (...) que habiéndose obstruido (...) el giro y la comunicación con otras provincias, que la parte de la Montaña se halla sin comunicación. Hacia la parte de Galicia y Asturias sucede lo mismo. Por el lado de Salamanca, Segovia y Madrid, aunque hay algún giro, es tan tardío y expuesto a quiebras y contingencias que más produce pérdidas que ganancias (...) por las tristes ocurrencias de la actual guerra"⁶⁶³

Un altre indici de la paralització de les relacions comercials és el fet que només a partir de 1813 comencem a trobar poders atorgats per fabricants per a cobrar draps enviats a diversos punts el setembre i l'octubre de 1808⁶⁶⁴.

Sabem també que la guerra devia afectar la tragineria independent de la comarca, vinculada a la venda de draps vilatans. Malgrat és molt possible que la subscripció fos molt superior en aquests moments excepcionals que en els anys anteriors, és significatiu que al llarg de tots els anys de la guerra només hàgim pogut localitzar set escriptures d'obligació per a la venda de draps signades per traginers de la comarca⁶⁶⁵. Junt amb els efectes que sobre els negocis dels

⁶⁶³citat per P. García Colmenares, "De la desindustrialización del sector textil lanero castellano a la creación de pequeños centros fabriles: Palencia (1780-1930)", a B. Yun Casalilla, Estudios sobre capitalismo agrario..., p. 140

⁶⁶⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-20, fols 164-165; prot. 1101-20, fol 2

⁶⁶⁵D'aquestes escriptures, una correspon a l'any 1809 (draps per valor de 17.143 rs venuts a dos traginers del Puerto per Juan Hernández Callado), una a l'any 1810 (draps per valor de 1.174 rs venuts a un traginer pel fabricant Bernardo Martín Barbero), tres a l'any 1811 (draps per valor de 31.925,75 rs venuts per Máximo Sánchez de Ocaña, Victorino del Guijo i Juan Hernández Callado a traginers del Puerto), una a l'any 1812 (dotze mitges peces de drap negre i grana venudes per Francisco Castillejo a dos traginers

traginers devien tenir les contínues requises de cavalleries, hi ha notícies que almenys alguns d'aquests individus reorientaren la seva activitat cap al subministrament als exèrcits, especialment a les tropes britàniques. En diversos inventaris dels béns aportats al matrimoni atorgats per traginers comarcans en aquest període i els anys posteriors, hi consten algunes dades sobre aquesta qüestió. Dos traginers del Puerto declareven haver guanyat respectivament 21.000 i 16.000 rs en el servei de brigades a l'exèrcit britànic⁶⁶⁶. El 1834, en un conflicte per la partició dels béns del seu pare, Pedro Rico Frías, de Candelario, descrivia com havia pogut acumular algun cabal en les brigades, partint de la condició de criat:

"en tiempo de la Guerra de la Independencia con los franceses, y viendo que su padre no daba disposición para que con alguna caballería pudiese pasar al servicio de las Brigadas del Ejército Británico (...) se determinó pasar a él sirviendo de criado hasta que pudo comprar caballerías a sus expensas y con ellas ganó más de 16.000 reales"⁶⁶⁷

Malgrat la paralització del comerç civil, en aquest període augmentaren les vendes militars. En alguns casos, part dels subministraments exigits a l'Ajuntament o a la Junta militar de la vila eren pagats en draps. En aquestes ocasions, les autoritats locals pagaven les peces als fabricants o descomptaven el seu import dels repartiments exigits per a fer front a les contribucions extraordinàries⁶⁶⁸. De més

del Puerto per 13.846,5 rs), i una l'any 1813 (82 vares que valien 3.600 rs que vengué Serafín Pozo a un traginer de Medinilla. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1099-40, fol 19, prot 954. s.f. (30-7-1810); prot. 1099-60, fols 86, 90 i 91; prot. 1100-10, fol 119 i 1100-20, fol 102.

⁶⁶⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 1297, s.f.

⁶⁶⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 1154, s.f. (21-8-1834)

⁶⁶⁸G.E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., p. 228.

importància eren, però, les compres que efectuaven els cossos d'exèrcit directament als fabricants. El problema principal en aquests casos era, però, assegurar-se el cobrament dels draps subministrats. L'abril de 1809 la Junta de Ciudad Rodrigo demanà 500 peces de drap, que es valoraren en 366.000 rs; el 1816 encara es devien als fabricants 66.000 rs d'aquesta comanda⁶⁶⁹. Més sort hi hagué amb la comanda que féu el Duc del Parque, apostat a Béjar el novembre de 1809: malgrat l'exigència del militar fou obeïda pels fabricants sota amenaça de ser conduïts militarment, les 2.290,75 varas de drap valorades en 86.839 rs i 32,5 mrs que aportaren foren abonades el desembre del mateix any⁶⁷⁰. De la mateixa manera, també s'abonaren puntualment els 162.257,75 rs procedents de 135 peces que es subministraren al Sisè Exèrcit espanyol el desembre de 1811⁶⁷¹.

Aquestes contrates foren assumides col·lectivament pel gremi; alguns fabricants, però, vengueren individualment a l'exèrcit quantitats importants. El juny de 1809 Pedro García Campo, gendre de Manuel Yagüe, vengué al magatzem central de l'exèrcit a Sevilla diverses peces de draps, granes i estamenyes, la major part de les quals eren del seu sogre, valorades en 173.709 rs. Malgrat que li havien promès el pagament immediat, encara l'any 1821 trobem García Campo atorgant poders per a cobrar el que se li devia d'aquesta venda⁶⁷², i el 1832, quan Manuel Yagüe féu testament declarava que encara no havia lograt cobrar aquesta quantitat i

⁶⁶⁹A.M.B., Acuerdos, llib. 97, sessió de 6-1-1816 i G. E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., pp. 110-111 i 161-162.

⁶⁷⁰G.E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., pp. 138, 141-142 i 156.

⁶⁷¹22.210 rs d'aquesta quantitat es cobrà, però, en tocino. *Ibidem*, pp. 310-323.

⁶⁷²A.H.P.S., Protocolos, prot. 954, fol 68 i prot. 647, fol 39.

encomanava als hereders que fessin gestions per aconseguir recuperar-la⁶⁷³. De la mateixa manera, Pedro Antonio Olleros i fill, una de les empreses que probablement efectuà més subministres a l'exèrcit en aquells anys⁶⁷⁴, no havien cobrat encara el 1815 250.085 rs i 8 mrs que se'ls devien de draps venuts i diners prestats el 1809, tot i que des de 1811 estaven fent gestions per a intentar cobrar-los⁶⁷⁵. El 1820, Diego López atorgava poders per a cobrar els nombrosos subministres a l'exèrcit que havia fet el seu pare, Manuel Diego, durant la guerra⁶⁷⁶.

Tot i que no en tenim dades concretes, la producció degué disminuir de forma notòria degut a l'efecte combinat de la manca de vendes, la descapitalització de moltes empreses i la por a les exaccions militars. Així ho indicava l'Ajuntament el febrer de 1810:

"Unos fabricantes rehusarán entrar en la fabricación de algún paño, por el temor a que les sean arrebatados de las manos antes de concluirle sin serle abonado y la mayor parte quisieran fabricar y no pueden sin que se les habilite algún dinero para ir sosteniendo a los operarios de modo que el resultado de tantas contradicciones que afligen a este Pueblo es fabricarse muy pocos paños sin poder hacerse otra cosa"⁶⁷⁷

Tot i així, la guerra no havia afectat de forma igualitària les diverses empreses de la vila. Malgrat l'abundància d'impagats, els subministraments a l'exèrcit

⁶⁷³A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fols 190-191

⁶⁷⁴N'és un indicati el fet que Antonio María Olleros, el fill de Pedro Antonio, utilitzés el 1820 el títol de "Comisario honorario de Guerra de los Ejércitos Nacionales". A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, fol 6.

⁶⁷⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1099-60, fol 156 i A.M.B., Acuerdos, llib. 91, sessió de 2-9-1815.

⁶⁷⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102, fol 107

⁶⁷⁷citat per G.E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., pp. 173-174

devien proporcionar oportunitats a alguns fabricants. D'altra banda, l'especulació amb els aliments, que l'Ajuntament intentà frenar en algunes ocasions, fou probablement una altra via d'enriquiment que beneficià a alguns individus de la vila; donat l'important pes relatiu dels fabricants entre els propietaris de terra a la vila, no és inversemblant que alguns membres d'aquest col·lectiu professional es beneficiessin d'aquest tipus de negocis durant el període.

Malauradament, no disposem de fonts que permetin l'anàlisi dels efectes diferencials de la guerra⁶⁷⁸. Hi ha, però, alguns indicis que fan possible detectar l'existència d'aquests fenòmens en el cas de Béjar. Quan a inicis de 1811 s'efectuava un amillarament pel repartiment de contribucions entre els veïns de la vila, es discutia si aquest s'havia de calcular en funció de la riquesa de cada veí durant l'any anterior o sobre la posseïda en el darrer quinquenni. La major part dels membres de la comissió nomenats per a efectuar l'amillarament decidiren calcular les contribucions sobre la riquesa del darrer quinquenni, argumentant que

"habiendo como hay en la villa vecino que de cosa de un año y medio o dos a esta parte, han adquirido el caudal que manejar y que la mayor parte de los sujetos acomodados de que se compone la población que tienen más que triplicado que aquellos que la han adquirido hace muchos años y en los últimos ninguna utilidad han tenido y si pérdidas o menoscabos, al tratar de hacerse el millareo por todo el producto del último año, se vendría a parar necesariamente en la penosa y dura suerte en que los que han hecho su caudal de un año y medio a esta parte, quedasen arruinados (...), y los que lo han adquirido anteriormente si lo disfrutaban nada pagasen, hechos que por todas consideraciones debe

⁶⁷⁸L'impacte diferencial de la guerra i el seu paper potenciador dels processos de concentració empresarial han estat descrits en el cas de Palència per P. García Colmenares, Evolución y crisis..., pp. 142-144; també en el cas de la indústria llanera catalana: J.M. Benaül Berenguer, Guerra i canvi econòmic. L'impacte de la Guerra del Francès en la indústria tèxtil llanera de Sabadell i Terrassa, 1808-1814, Sabadell, 1993.

evitarse procurando la igualdad en lo posible"

Significativament, només Manuel Diego López, "ric antic", es mostrà disconforme amb aquesta disposició, abandonant airadament la sala consistorial⁶⁷⁹.

Pel que fa a les transferències de propietat, que podrien ser considerades una mostra dels efectes diferencials de la guerra⁶⁸⁰, els protocols notariaus de la vila no proporcionen cap indicació sòcio-econòmica sobre els atorgants de cartes de venda, de manera que és impossible avaluar els resultats de les transferències de propietat entre particulars. Algunes notícies referents a les vendes de béns de *propios* i comuns apunten a que alguns fabricants aprofitaren aquesta circumstància per a consolidar la seva posició patrimonial. Les vendes s'iniciaren el juny de 1811 amb la subasta de la finca comunal del Regajo de los Moros, que fou comprada per la baixa quantitat de 6.933 rs i 12 mrs pel fabricant Manuel Hernández Agero⁶⁸¹. Hi ha menys dades, en canvi, sobre els compradors de les finques de *propios* que l'Ajuntament acordà vendre en pública subasta el març de 1812⁶⁸². Coneixem només la identitat del comprador d'una d'aquestes finques, la de Navahonda: es tractava del fabricant Pedro Antonio Olleros⁶⁸³. En alguns pobles de la comarca -es poden documentar els casos de Cantagallo i el Puerto- es vengueren també alguns terrenys públics, però els

⁶⁷⁹A.M.B., Acuerdos, llib. 92, 26-2-1811; G.E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., pp. 225-228.

⁶⁸⁰Veure l'anàlisi de J.M. Benaül Berenguer, Guerra i canvi econòmic..., pp. 21-30

⁶⁸¹G. E. Rodríguez Bruno, Béjar y la Guerra de la Independencia..., pp. 251-252

⁶⁸²Ibiden, pp. 326-329

⁶⁸³El 1830 la vídua de Pedro Antonio Olleros adjudicava aquesta finca, descrita com "de mucho valor", a la seva filla Vicenta. A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-19, fols 101-103.

compradors foren en tots els casos veïns dels mateixos pobles⁶⁸⁴.

6.2- Recuperació i transformacions durant el període post-bèl·lic

Tot i que el resum anterior és molt sumari, les dades aportades són suficients per a observar que, com arreu, la guerra tingué efectes durs sobre l'economia local i, en particular, sobre la draperia: reducció de la producció (impossible, però de medir), interrupció del comerç, descapitalització de les empreses com a conseqüència de la pressió fiscal i els saqueigos. Tot i així, la hipòtesi que alguns fabricants veieren reforçada la seva posició durant el període bèl·lic obté el suport d'alguns indicis.

A diferència d'altres centres llaners castellans, però, ja en els anys immediatament posteriors a la Guerra -un període extremadament obscur a nivell documental- s'observen signes de recuperació. D'una banda, els protocols notariais registren una demanda creixent de préstecs per part dels fabricants, escripturats sota la fórmula d'obligacions. El juny de 1814 Francisco Hernández Agero i la seva dona D. Manuela Sánchez Ocaña reberen 60.000 rs al 6 per 100 anual de D. María Francisca de Coca, veïna de Miranda del Castañar; l'objectiu del préstec era "para el aumento y mejora de su fábrica"⁶⁸⁵. Juan Antonio Rodríguez i Alfonso Antonio Rodríguez reberen el 1815 20.000 rs de Gaspar Izquierdo, comerciant de Becedas,

⁶⁸⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 907, fols 140-141, 142-149, pel cas de Cantagallo i 163 i ss, pel cas del Puerto.

⁶⁸⁵A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 50 r. Tot i que en l'escriptura no es detalla el temps de duració d'aquest préstec, sabem que el 1825 Hernández Agero encara no l'havia retornat. A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 228-230.

també amb l'interés del 6 per 100⁶⁸⁶. En les mateixes dates, Salvador i Serafín Pozo, germans, aconseguiren cabals de D. Felipe Díaz de Morantes i D. Miguel Santos Minayo, veïns del Barco, "para que con ellos atendiese a la elaboración y fábrica de paños"⁶⁸⁷. El 1816 D. Joaquín Martín Caballero, D. Manuel Yagüe i el fill d'aquest darrer, Julián Yagüe, formaren societat i demanaren diversos préstecs per a formar el cabal d'aquesta, entre altres 102.800 rs al 6 per 100 que manllevaren de D. Manuel Ahumada, D. Manuel Cascón i altres veïns de Cepeda⁶⁸⁸. Aquesta decidida política d'endeutament estava motivada sens dubte per la descapitalització de les empreses draperes creada per la guerra, però denota la confiança en que les possibilitats que oferia la conjuntura permetrien una ràpida recuperació.

Paral·lelament, es registra la represa dels contactes comercials amb els mercats més importants de la draperia vilatana durant el segle XVIII. Com ja s'ha citat altres vegades, ja el 1817 les vendes es tornaven a dirigir principalment a Galícia⁶⁸⁹, i algunes de les cases comercials que trobem operant amb els fabricants de Béjar són les mateixes que abans de la guerra⁶⁹⁰. Tot i així, la crisi dels primers anys del segle devia haver provocat canvis importants en els canals comercials tradicionals de la draperia bejarana. Al marge de les probables quebres d'alguns clients de la indústria

⁶⁸⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 808, fol 126

⁶⁸⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 1101-29, fols 108-109

⁶⁸⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 955, fols 77-78 i Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 41 r-41 v.

⁶⁸⁹A.M.B., Correspondencia, 1817

⁶⁹⁰El cas més clar el de la casa de Bobo, d'Orense, que ja el 1813 reinicià estrets contactes comercials amb fabricants de Béjar i especialment amb Olleros i fill (A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-29, fol 178, prot. 1102-19, fol 96),

vilatana -un tema del que disposem de molt poca informació -, fins a mitjans de la dècada de 1820 no tornem a trobar traginers comarcans independents comprant draps als fabricants amb una certa regularitat, i hi ha notícies addicionals sobre les dificultats de molts d'aquests individus encara a inicis dels anys vint⁶⁹¹. És probablement en aquest context que cal contemplar l'inici de polítiques comercials més agressives per part dels principals fabricants, que en aquestes dates començaren a bastir contactes més directes amb els mercats, especialment a Galícia. Així la societat Yagüe, Hijo y Caballero envià un soci comercial a la ciutat de Santiago en els anys immediatament posteriors a la guerra, i el 1816 també D. Juan Hernández Agero tenia estructures comercials pròpies en aquella ciutat⁶⁹².

No foren només els canvis en les formes de comercialització els que es poden detectar durant el període post-bèl·lic. Foren aquests anys els del definitiu fracàs de formes institucionals d'organització de la producció fonamentades en el sistema gremial. En altres casos, han estat estudiats els intents de ressucitar les velles institucions gremials que tingueren lloc en molts centres industrials durant la primera etapa absolutista de Ferran VII, fruit tant de la reacció contra alguns dels canvis provocats per la crisi dels primers anys del segle XIX -desorganització productiva, augment de la diferenciació interna en les localitats especialitzades en la producció tèxtil, inicis de la reestructuració territorial de la indústria-, com de la indefinició jurídica sobre les normatives gremials introduïda per la reial ordre de

⁶⁹¹Veure més endavant, pp. 375-376

⁶⁹²A.H.P.S., Protocolos, prot. 647, fol 33 i 1101-30, fols 93-94

19 de juny de 1815, que justificava el manteniment dels gremis alhora que pretenia eliminar els aspectes més restrictius de les velles reglamentacions⁶⁹³. En el cas de Béjar, tingueren lloc també en aquesta etapa intents de recuperar el control gremial d'aspectes centrals de l'organització productiva, molt erosionats, com hem vist, des de la dècada de 1780.

El 1815, com a resposta a la consulta efectuada per la Junta de Comerç, un col·lectiu de fabricants proposava el retorn a les Ordenances de 1765, tot restituint "el registro establecido, la inspección de veedores, la intervención, autoridad y facultades del Juez subdelegado y en una palabra la ejecución y la observancia de las reglas prescritas (...) que hoy ha destruido la ambición humana"⁶⁹⁴. Tot i així, les propostes no pretenien només la reinstauració de la normativa de 1765, sinó que els fabricants que contestaven les consultes de la Junta redactaren diverses addicions a les Ordenances que n'accentuaven profundament el seu caràcter reglamentarista⁶⁹⁵. Les addicions perseguien tres tipus d'objectius. Els dos primers capítols -que determinaven que es poguessin fabricar també draps de 18ens a 24ens, i que reglamentaven la qualitat de les llanes a utilitzar per a aquest tipus de producció- pretenien amotllar les velles Ordenances al nou tipus d'especialització productiva de la vila. El tercer capítol proposava un enduriment de les condicions d'accés al gremi per part d'individus amb escàs cabal, ja que augmentava a 15.000

⁶⁹³La reial ordre obria així un període de consultes a les pròpies corporacions, i preveia l'aprovació d'Ordenances que no anessin contra la llibertat de fabricació per part de la Junta de Comerç. Una visió general dels freqüents intents de ressucitar o preservar les institucions gremials durant aquesta etapa en el cas català a J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., pp. 550-554 i 679-684.

⁶⁹⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 955, fol 239-240

⁶⁹⁵Tota la informació sobre l'intent de reintaurar les Ordenances i els seus capítols addicionals procedeix de A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda, Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, n.3

rs -front els 6.000 que prevèien les Ordenances de 1765- el capital necessari per poder ser acceptat com a fabricant. Finalment, es presentava un bloc de sis nous capítols que pretenien establir normes i controls pel que fa a les relacions de producció en algunes fases del procés productiu, a l'accés a les llanes i als mercats. Així, el capítol 4 de les addicions, que ja s'ha citat en altres ocasions, prohibia als fabricants dur la llana a la casa de les filadores de la comarca, i pretenia obligar aquestes a acudir a la vila a la recerca dels materials per al seu treball. L'objectiu era evitar que alguns fabricants monopolitzessin la capacitat de treball de les filadores comarcanes, alhora que augmentar la competència entre aquestes per tal de forçar els preus dels filats a la baixa. D'altra banda, el capítol 10 de les addicions prevèia que qualsevol que tenyís hagués d'estar examinat de tintorer, i que en cap cas es pogués reunir aquest ofici amb el de fabricant. S'imposaven també durs controls sobre l'adquisició de llanes i altres materials. En aquest terreny, el capítol 8 ordenava efectuar inventaris anuals dels materials de fabricació en poder de cada fabricant, i el capítol 9 establí que cada membre del gremi que comprés llanes hagués de donar raó del nombre de roves comprades i de la seva qualitat a la Casa de l'Art. Finalment, els controls sobre el producte final i les formes de comercialització també s'endurien. El capítol 5 prohibia als fabricants comprar teles fora la vila sense abans presentar-les a la Casa de l'Art per què les examinessin els veedors; en cap cas, aquestes teles podrien ser revendudes amb la denominació de draps de Béjar, sinó que sempre caldria citar el seu poble de procedència. El capítol 7 prevèia que en les fires els fabricants de cada poble tinguessin llocs separats, per què el consumidor sabés de quina

fàbrica procedia el drap comprat. Finalment el capítol 6 ordenava que la fàbrica existent aleshores a Candelario o qualsevol altra que en el futur s'instal·lés en la jurisdicció de Béjar estés també subjecta a les Ordenances i als registres dels veedors de la vila.

Amb algunes correccions, el fiscal de la Junta de Comerç considerà acceptables les velles ordenances amb les seves addicions, malgrat el judici, molt més crític, de la Societat Econòmica de Madrid. Tot i que desconeixem les resolucions finals sobre aquesta qüestió, és ben segur que les Ordenances de 1765, amb les seves addicions, no es reimplantaren. Al llarg de tot aquest període la Junta de Fàbrica o qualsevol altra organització gremial no apareix en cap ocasió en la documentació notarial ni en la municipal, a diferència del que succeïa en el segle XVIII. Tanmateix, els intents de recuperació del marc gremial i de reforma en sentit restrictiu d'aquest no deixaren de tenir efectes a curt termini: en un altre lloc plantejaré la hipòtesi que les discussions sobre les formes d'organització de la filatura durant aquest període retardaren l'inici de la introducció de maquinària. Tot i així, i a diferència d'altres nuclis llaners amb organitzacions gremials menys erosionades durant el segle XVIII, aquesta qüestió no paralitzà el desenvolupament industrial de la vila.

CONCLUSIÓ

Els efectes de la Guerra de la Independència sobre la draperia vilatana es concretaren sobretot en la desarticulació comercial i els resultats descapitalitzadors de les contínues exigències fiscals. Tot i així, la solidesa de l'orientació industrial de l'economia local no quedà truncada durant aquest

període, i els indicis disponibles, tots molt dèbils, semblen parlar de la precocitat de la recuperació. En alguns aspectes, la guerra tingué efectes ambivalents. D'una banda, enfortí probablement la posició d'alguns fabricants i potser el lligam, que tindria una llarga continuïtat, d'algunes empreses concretes amb la producció militar. D'altra banda, la crisi comercial dels primers anys del segle XIX sembla haver impulsat una renovació de les formes de comercialització per part d'algunes de les principals empreses, que iniciaren durant la immediata post-guerra pràctiques d'accés més directe als mercats. Finalment, si bé el desordre productiu del període i la indefinició jurídica durant la primera etapa absolutista de Ferran VII generaren intents de reimplantació del marc gremial per part d'un segment dels fabricants, en el cas de Béjar, amb una indústria moderna formada i consolidada al llarg del segle XVIII, aquests episodis ja havien fracassat a l'alçada de 1820.

7- L'EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ I ELS MERCATS (1820-1850)

7.1- El marc general

L'abast de les transformacions tant en l'oferta tèxtil llanera com en la configuració del mercat intern en el període considerat obliga a esboçar un esquema del marc general en el que s'hauria de desenvolupar la producció bejarana. Les pàgines que segueixen intentaran només resumir les aportacions, ben conegudes, dels historiadors que han abordat el tema. En algunes de les qüestions més rellevants, sobretot la trajectòria del consum de teixits, agregada i segons qualitats, ens movem en el terreny de les conjeitures. Una anàlisi més detallada només serà possible quan es portin a terme estudis a partir de fonts, com els inventaris *post-mortem*, fins ara poc utilitzades a Espanya per a l'anàlisi dels temes relacionats amb el consum.

Les primeres dècades del segle XIX contemplaren una profunda reestructuració de la indústria llanera a nivell peninsular. Tot i la pervivència de segments de la producció rural menys lligats al mercat⁶⁹⁶, l'ensorrament o la dràstica devallada de la producció d'alguns dels nuclis urbans amb major importància durant la centúria anterior (Segovia, Guadalajara), de nombrosos centres dispersos especialitzats en gèneres populars de llana cardada i de la branca estamera en el seu conjunt són fenòmens que comencen a estar ben estudiats a nivell descriptiu⁶⁹⁷.

⁶⁹⁶R. Aracil i M. García Bonafé, "Industria doméstica e industrialización en España", Hacienda Pública española, n.55 (1978), pp. 113-129

⁶⁹⁷P. García Colmeñares, Evolución y crisis..., pp. 135-165; E. Llopis Agelán, "La formación del "desierto manufacturero"...", pp. 41-64; J.M. Benaül Berenguer, La industria tèxtil llanera a Catalunya..., vol II, pp. 759-766

El bloqueig de les estructures productives d'aquests centres en el marc de la profunda crisi de l'economia espanyola durant la primera dècada del segle és un element explicatiu clau per entendre aquest procés. Òbviament, però, la crisi de la indústria llanera tradicional no es pot entendre al marge del context més general: la revolució industrial en el nord d'Europa en el sector cotoner i, en menor mesura, en el llaner, i la industrialització cotonera catalana, en el marc del reforçament dels lligams comercials de la indústria del Principat amb el mercat interior⁶⁹⁸. Les reformes aranzelàries del primer terç del segle XIX, que atorgaren elevats graus de protecció a la indústria llanera i, encara més, a la cotonera⁶⁹⁹, tingueren a curt termini una escassa eficàcia a l'hora de preservar la producció nacional de l'impacte de les transformacions tècniques i organitzatives en la indústria tèxtil britànica i francesa, donades les dimensions notables del contraban almenys fins a inicis de la dècada de 1840⁷⁰⁰.

⁶⁹⁸Una visió general del procés d'industrialització en el sector cotoner català, J. Nadal, "La indústria cotonera", a Història econòmica de la Catalunya contemporània, vol 3, Barcelona, 1991, pp. 13-85. Sobre les transformacions en el model comercial català, J.M. Pradera, Indústria i mercat. Les bases comercials de la indústria catalana moderna (1814-1845), Barcelona, 1987. Un exemple de l'expansió de les vendes destinades al mercat interior en una fàbrica cotonera catalana durant els anys inicials del segle XIX, A. Sánchez, "L'estructura comercial d'una fàbrica d'indianes barcelonina: Juan Rull i Cia (1790-1821)", Recerques, 22 (1989), pp. 9-24, esp. pp. 20-24.

⁶⁹⁹J.M. Benaül ha resseguit les disposicions aranzelàries pel que fa a la indústria llanera. A manera de resum, només cal dir que, el prohibicionisme de l'aranzel de 1820 s'atenuà en el nou aranzel de 1825: aquest només mantenia el prohibicionisme pels draps de qualitat superior i per algun altre tipus de teixit, però mantenia una forta protecció per a la resta de gèneres de llana. Aquest marc aranzelari es modificà poc fins el 1841, quan el nou aranzel establí uns drets ad valorem que giraven entorn del 30 per 100. J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera..., pp. 750-759 i 1108 i ss. Pel que fa als teixits de cotó, les polítiques de protecció de la indústria catalana es reforçaren al final dels anys vint, i l'aranzel prohibicionista de 1832 es mantingué, tot i que amb alguna modificació, fins a la reforma de Figuerola el 1869. M. Izard, Revolució industrial i obrerisme. Les "Tres classes de Vapor" a Catalunya (1869-1913), Barcelona, 1970, pp. 16-17

⁷⁰⁰Sobre els nivells molt elevats que assolía el contraban de teixits, sobretot de cotó, almenys fins a 1844, veure S. Sánchez Mantero, "El contrabando de Gibraltar en la primera mitad del XIX", Moneda y Crédito, 157 (juny 1981), pp. 19-40; una altra estimació del contraban britànic per Gibraltar i Portugal L. Prados de la Escosura, "El comercio hispano-británico en los siglos XVIII y XIX. I. Reconstrucción", Revista de Historia económica, 2 (1984), pp. 113-162.

Els condicionants que actuaven des del costat de la demanda eren diversos. Òbviament, el procés de creixement demogràfic encetat a partir de 1814 impulsà un augment de la demanda agregada de teixits. Més complexos foren els fenòmens que determinaren l'evolució del consum per cap, almenys fins a 1835-40. Els historiadors han remarcat el caràcter ambivalent de les conseqüències de l'anomenada crisi agrària del primer terç del segle⁷⁰¹. L'efecte combinat del descens dels preus dels productes agraris -amb un deteriorament de la relació d'intercanvi dels cereals- i de l'elevada pressió fiscal afectà durament la capacitat de compra d'amplis segments de la pagesia. En un context de crisi del model econòmic i social de l'Antic règim, els efectes de la conjuntura deflacionista es veieren contrarrestats, de manera parcial, per una tendència ascendent de la producció agrària (impulsada almenys en part per les mateixes dificultats de les economies pageses), per l'accés -socialment molt desigual- de part de la població pagesa a la propietat de la terra, com a conseqüència de les roturacions i de la venda de terres municipals, i per l'erosió del delme i altres càrregues feudals. D'altra banda, sembla que els salaris disminuïren menys que els preus, el que determinà un augment dels salaris reals⁷⁰².

En aquest context, l'evolució de la demanda dels teixits de les diverses fibres presentà diferències notables. Paral·lelament a l'indubtable augment de la presència en els

⁷⁰¹La visió general de la crisi a J. Fontana, "La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España" a A. García Sanz i R. Garrabou, Historia agraria de la España contemporánea, vol I, Barcelona, 1985, pp. 103-128.

⁷⁰²E. Llopis Agelán, "Algunas consideraciones acerca de la producción agraria castellana en los veinticinco últimos años del Antiguo Régimen", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds), Historia agraria..., pp. 129-150; el mateix autor fa consideracions, en sentit similar, aplicades a la demanda de gèneres tèxtils a "La formación del "desierto manufacturero" ..., pp. 52-55. Veure també B. Yun Casalilla, Sobre la transición al capitalismo..., pp. 629-636

mercats de teixits de cotó, estrangers i nacionals, la industrialització del subsector llaner durant el període s'emmarcà en un probable context de disminució del consum d'aquest tipus de gèneres. Les dades que presenta L. Prados sobre producció i consum de teixits de llana, que descriuen augments notables d'ambdues variables durant el primer terç de segle i fins a 1860, mentre que només registren una molt feble devallada del consum per cap⁷⁰³, són, com han assenyalat altres historiadors, absolutament inacceptables⁷⁰⁴. Els indicis disponibles sobre la producció i les importacions apunten en sentit invers. Com ha assenyalat J.M. Benaul, difícilment el creixement de la producció dels centres tèxtils del Vallès i d'altres nuclis aïllats de la Península podia compensar, almenys fins els anys trenta, el procés de desindustrialització de nombroses àrees que havien tingut un pes relatiu rellevant en el subsector abans de la Guerra de la Independència. Paral·lelament, les dades disponibles sobre el volum de les importacions netes -corregides per a tenir en compte el contraban- mostren una devallada important des de

⁷⁰³Segons les dades de Prados, la producció de teixits de llana hauria augmentat en un 20 per 100 entre 1800 i 1830 i en un 37 per 100 en l'etapa 1800-1860. Quant al consum, registra un augment del 10 per 100 en els primers trenta anys del segle, i del 27 per 100 fins a 1860. L. Prados de la Escosura, "Producción y consumo de tejidos en España, 1800-1913: primeros resultados", a G. Anes, L.A. Rojo, P. Tedde (eds.), Historia económica y pensamiento social, Madrid, 1983, pp. 455-471

⁷⁰⁴Veure les evidències que presenta J.M. Benaul a través de la comparació internacional del consum industrial de llana. J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 745. Com s'ha assenyalat altres vegades, el principal problema de les estimacions sobre producció i consum de teixits de llana rau en la inexistència de dades acceptables sobre la cabana ramadera espanyola. En aquest sentit, el procediment de Prados, que aplica les xifres de bestiar del Cadastre d'Ensenada als anys 1800 i 1830 i les dades del cens ramader de 1865 a les estimacions de 1860, és molt problemàtic, sobretot pel que fa al primer període. És ben coneguda la devallada del nombre de bestiar trashumant durant la segona meitat del segle XVIII i, sobretot, l'etapa inicial del segle XIX (veure l'article clàssic d'A. García Sanz, "La agonía de la Mesta..."). Tot i que la cabana estant, seguí una trajectòria pitjor coneguda, però de sentit invers, no sembla que es pugui sostenir que el volum de la cabana ramadera a l'alçada de 1830 fos equivalent a mitjans segle XVIII. Recentment A. García Sanz ha mostrat que el nombre de caps de bestiar disminuï entre 1750 i 1865 -segons les seves estimacions en un 8 per 100- en el conjunt de la Corona de Castella: A. García Sanz, "La ganadería española entre 1750 y 1865...", pp. 81-119, especialment p. 107.

finals del segle XVIII fins la dècada de 1820 i un estancament entre aquesta data i els anys quaranta⁷⁰⁵. D'altra banda, la comparació entre el consum aparent de cotó en rama i de llana a Espanya i França a mitjan segle dóna suport a la hipòtesi que en el primer país l'expansió del consum de cotó en detriment dels teixits de llana havia estat notablement més accentuat al llarg de la primera meitat del segle⁷⁰⁶. Finalment, la mateixa hipòtesi obté el suport d'algunes dades de caràcter local, especialment les que aporta Ringrose pel cas de Madrid, segons les quals l'entrada de teixits de llana a la ciutat descendí en un 51 per 100 entre 1789 i 1847⁷⁰⁷.

L'augment del consum relatiu dels teixits de cotó, superior a altres països europeus, és coherent amb l'existència d'un mercat interior de baix poder adquisitiu⁷⁰⁸. En aquest context, com ha argumentat recentment J.M. Benaül, les majors potencialitats de creixement en la indústria llanera - aprofitades a bastament pels nuclis vallesans- es donaven en les franjes de qualitat més elevada, en la producció de draps fins i, a partir dels anys trenta, novetats, productes que s'adreçaven a una clientela acomodada i urbana que, tot i que restringida, presentava unes pautes de consum que determinaven una demanda més elàstica⁷⁰⁹. La franja de la indústria

⁷⁰⁵L. Prados de la Escosura, "Comercio exterior y cambio económico en España (1792-1849)" a J. Fontana, ed., La economía española al final del Antiguo Régimen. III: Comercio y colonias, Madrid, 1982, pp. 216, 240 i 248.

⁷⁰⁶J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado...", p. 207

⁷⁰⁷D.R. Ringrose, Madrid y la economía española..., p. 169

⁷⁰⁸Dades que correlacionen per la segona meitat del segle XIX el consum relatiu de teixits de llana i cotó amb els nivells i les taxes de creixement de la renda per cap a A. Parejo Barranco, "La industria lanera en la Europa del sur: un análisis comparativo (1860-1913)", Revista de Historia Industrial, 2 (1992), pp. 107-110

⁷⁰⁹Totes aquestes consideracions estan exposades per J.M. Benaül Berenguer, "Especialización y adaptación al mercado...", pp. 206-212.

espanyola productora de gèneres tradicionals de qualitats entrefines i baixes presentava sens dubte unes expectatives d'expansió més mediocres⁷¹⁰, però la profunda restructuració de la indústria llanera espanyola durant aquest període proporcionà oportunitats importants a mig termini a aquells centres que lograren defugir el procés de desindustrialització. Aquests, en la seva major part especialitzats durant el segle XVIII en draperia entrefina, es veieren beneficiats per la decadència d'altres localitats productores de teixits de qualitats similars, però, a més, absorbiren probablement part de la quota de mercat abans ocupada per la draperia més basta. No només perquè desplaçaren part de la producció cap a aquest segment de l'oferta, sinó també perquè el procés de baixa dels preus, conseqüència de l'esfondrament del preu de la llana i, en alguna mesura, del canvi tecnològic⁷¹¹, va permetre potser accedir a la compra de teixits de major qualitat a una part dels consumidors de les classes populars⁷¹².

⁷¹⁰Per avaluar aquesta qüestió amb més detall, caldrien estudis acurats sobre la transformació de les pautes de consum que permetessin mesurar l'abast i la cronologia del procés de substitució d'aquests gèneres per teixits de cotó, o per l'oferta estrangera de roba d'estam, novetats barates de llana cardada i teixits de mescla de llana i cotó.

⁷¹¹Les informacions sobre la incidència del canvi tècnic en l'evolució dels preus són extremadament escasses. Benaül no registra un impacte dràstic de la mecanització sobre els preus dels draps durant la dècada dels vint. J.M. Benaül Berenguer, *La indústria tèxtil llanera...*, pp. 779-783. En el cas de Béjar, les informacions sobre preus són molt escasses, però els pocs indicis disponibles indiquen un escàs impacte dels canvis tècnics sobre els preus en l'etapa inicial de la mecanització. Sabem els preus que oferien els fabricants a l'exèrcit el 1823, abans d'encetar-se la introducció de nova maquinària, i els que es signaren en una contrata, també amb l'exèrcit, el 1830. En la primera data, s'oferia el drap blau 24è a 42 rs la vara, mentre que en la segona es venia el blau turquí 24è a 34 rals i el blau celest a 36 rals. La disminució havia estat, per tant, d'entre el 15 i el 20 per 100, però aquestes variacions han de ser atribuïdes a la trajectòria dels preus de la llana, que havien disminuït en aproximadament un 20 per 100 entre 1822-24 i 1825-30, segons les dades de la fàbrica de l'església de la Casla que publica Llopis. A.M.B., *Correspondencia*, 6-3-1823; *Gaceta de Madrid*, 11-12-1830; E. Llopis Agelán, "Las explotaciones trashumantes...", p. 71.

⁷¹²Alguns testimonis de l'època, citats per J.M. Benaül, fan referència a aquest fenomen. També en aquest terreny, però, ens hem de moure en l'àmbit de les conjectures fins que no disposem d'estudis detallats, que proporcionin informació qualitativa, sobre consum de teixits. J.M. Benaül Berenguer, "La llana" a J. Nadal i altres, *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol 3, Barcelona, 1991, p. 102

En un altre terreny, fou probablement aquest darrer segment de la producció tèxtil llanera el que experimentà de manera més positiva una de les transformacions més radicals de l'economia castellana d'aquest període: la caiguda dels preus de la llana a partir de 1820, acompanyada, ja des de la Guerra de la Independència, d'una important devallada de la qualitat d'aquesta matèria primera⁷¹³. Mentre els problemes de qualitat de les llanes espanyoles generaven dificultats en les franjes superiors de l'oferta tèxtil, els avantatges de la nova conjuntura llanera devien ser superiors als inconvenients en aquells nuclis amb una producció centrada en draperia de baixa qualitat o entrefina.

En aquest context, Béjar fou, com és sabut, un dels nuclis que aprofità de manera notable les possibilitats obertes a la producció de teixits barats. Els apartats següents estudiaran la trajectòria de la producció, aportaran descripcions més detallades sobre el tipus d'especialització i sobre l'abast geogràfic de les vendes. Finalment, s'observaran amb un cert detall les transformacions en les formes de comercialització.

7.2- La trajectòria de la producció

El creixement de la producció de la vila des del final de la Guerra de la Independència fins a 1850 és indubtable. Totes les fonts literàries coincideixen en assenyalar aquest fet. El 1826 Miñano, en l'article sobre Béjar del seu diccionari, presentava una visió summament optimista de l'evolució de les

⁷¹³A. García Sanz, "La agonía de la Mesta...", pp. 174-216; del mateix autor, "Las tribulaciones de un noble castellano en la crisis del Antiguo Régimen: D. Luis Domingo de Contreras y Escobar, V Marqués de Lozoya (1779-1838)", a G. Anes, L.A. Rojo, P. Tedde (eds), Historia económica y pensamiento social..., pp. 263-281; pel que fa a l'evolució dels preus, veure també les xifres que presenta E. Llopis Agelán, "Las explotaciones trashumantes en el siglo XVIII...", pp. 82-83.

fàbriques de la vila: parlava del "grande impulso" de les manufactures llaneres de Béjar i de la immigració, des de 1824, de més de 300 veïns i operaris de fàbrica⁷¹⁴. El 1828, en un ban publicat contra la tala de fusta en el bosc comunal, l'ajuntament afirmava que la indústria llanera "se va mejorando en sumo grado"⁷¹⁵. Vint anys més tard, el 1848, les autoritats provincials denunciaven que l'ajuntament subvalorava les rendes dels immobles urbans de la vila. Segons l'intendent, l'activitat fabril i el creixement de la població que hi estava associat fèien que a Béjar el valor de les finques urbanes fos superior que a la ciutat de Salamanca⁷¹⁶.

Si bé el creixement de la producció durant el segon quart del segle és indiscutible, més difícil és mesurar-ne la magnitud i els ritmes. Disposem de poques dades, i poc fiables, per a l'estudi de l'evolució de la producció durant la primera meitat del segle XIX. El quadre següent les resumeix:

QUADRE 7.1: EVOLUCIO DE LA PRODUCCIÓ A BÉJAR (1817-1850)

	PECES	VARAS
1817	9.000	180.000
1834	17.680	388.960
1835	8.840	353.600
1845	6.600	290.400
1849	--	754.600
1850	50.000	1.000.000/1.250.000

Nota: Cal tenir en compte que les dades sobre peces es refereixen els anys 1835 i 1845 a peces senceres (d'entre 40 i 44 *varas*) i en la resta d'observacions a mitges peces (d'entre 20 i 22 *varas*).

FONTS: A.M.B., Correspondencia, 1817, 13-2-1835 i 1845; A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125; P. Madoz, Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar, Madrid, 1845-1850 (edició de la província de Salamanca, 1984, p. 73); J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro de Comercio, Instrucción y Obras Públicas por la Junta Calificadora de los Productos de la Industria Española reunidos en la Exposición Pública de 1850, Madrid, 1851, p. 482.

⁷¹⁴S. Miñano, Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal, Madrid, 1826, vol II, p. 40

⁷¹⁵A.M.B., Acuerdos, llib. 109, sessió de 9-2-1828

⁷¹⁶A.M.B., Correspondencia, 29-4-1848

Les dades exposades en el quadre són, en tots els casos, extremadament febles. Totes elles procedeixen d'informes elaborats per l'ajuntament, pels propis fabricants, o per observadors com Madoz. Per això, són xifres impossibles de contrastar. Tot i així, podem realitzar algunes observacions sobre la seva fiabilitat. Poc es pot dir sobre les dades de 1817, sobretot perquè no es disposa de cap xifra comparativa entre 1780 i aquesta data. Si les prenem com a certes, indiquen un augment considerable de la producció respecte inicis de la dècada de 1780, que ha de quedar matisat degut als canvis en el tipus de producte operats durant aquest període. Es poden contrastar millor les xifres de producció de 1834-1835, que cal considerar força creïbles, bàsicament per la seva coincidència, i també perquè concorden amb la informació que proporciona el Butlletí Oficial de la província per l'any 1834: 387.640 varas de tots els gèneres de llana produïts a la vila⁷¹⁷. Cal considerar, en canvi, menys fiable la xifra procedent d'un informe municipal de 1845: si la prenguéssim com a certa, representaria l'existència d'una forta crisi de la draperia local des de mitjans anys trenta fins a 1845 de la que no en tenim cap altra notícia. Tampoc concorda, d'altra banda, ni amb les dades de Madoz ni amb les que cita Caveda (la font d'informació del qual és el fabricant Leoncio Miranda) per l'any 1850.

Prenent aquestes prevencions, el quadre ens mostra el fort creixement de la producció vilatana des de l'etapa immediatament posterior a la Guerra de la Independència fins a 1850. Tot i que cal tenir en compte que el punt de partida és incert, les xifres disponibles indiquen que de 1817 a 1835

⁷¹⁷B.O.P. Salanaca, 11-VI- 1834, p. 398. Agraeixo a R. Serrano que n'hagi donat notícia d'aquesta referència.

la producció drapera de Béjar es duplicà. El creixement de la producció continuà durant la dècada dels quaranta: de 1835 a 1850 el volum de fabricació de la vila es tornà a doblar.

Si les dades de producció són poc precises, encara ho són menys les que fan referència a l'utilitatge i a les instal.lacions industrials. Tot i així, el creixement de la capacitat productiva és també indubtable. El 1834 es citava l'existència de 10 edificis maquinaris hidràulics (sense tenir en compte batans, tints i rentadors de llanes), 221 telers, 36 assortits de carda i filatura, 32 perxes mecàniques, 16 màquines d'abaixar, 2 diables, 7 raspalls mecànics i 5 màquines de llustrar draps a vapor⁷¹⁸. El 1850 l'Administració de Rendes Directes de la província, queixant-se de les ocultacions que contenia la matrícula industrial, comunicava a l'ajuntament que un inspector "tiene en su poder carta de uno de los comerciantes de esta villa en la que se dice que sólo en la rivera hay 46 fábricas de paño con más de 500 máquinas"⁷¹⁹. Pel que sabem a través de les dades localitzades en els protocols notariais, aquesta xifra d'edificis hidràulics sembla encertada, si inclou batans i instal.lacions del ram de l'aigua. Concorda també amb les dades que presenta Caveda, segons les quals hi havia al riu de la vila 36 edificis maquinaris, 12 rentadors de llanes i 8 tints, als quals caldria afegir els edificis que allotjaven els 80 batans existents en aquell moment a Béjar⁷²⁰.

⁷¹⁸A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125

⁷¹⁹A.M.B., Correspondencia, 15-3-1850

⁷²⁰J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 481

7.3- Béjar en el context de la indústria llanera espanyola.

Si comparem el volum de la producció de Béjar amb el dels principals centres vallesans, s'observa que, malgrat el creixement de la seva producció, anà perdent posicions relatives al llarg del segon quart del segle. El 1819 Sabadell i Terrassa produïen conjuntament unes 90.000 varas, aproximadament la meitat de la producció de Béjar, segons les dades, poc fiables, de 1817. El 1833 la producció conjunta dels dos nuclis vallesans havia augmentat a més de 500.000 varas de drap i franel.la, mentre que Béjar, que com hem vist el 1834 no arribava a les 400.000 varas, s'havia situat ja per sota dels centres catalans⁷²¹. Des d'aquesta data fins a 1850, les diferències augmentaren. Tot i que les dades de producció del Vallès són en aquesta etapa molt febles, i que en el cas de Sabadell semblarien indicar una trajectòria similar a la de Béjar -la duplicació aproximada de la producció en ambdós centres entre 1833 i l'etapa central del segle-, les informacions sobre capacitat productiva subratllen les molt notables diferències que separaven Béjar dels centres vallesans a finals de la dècada de 1850. El 1857 Sabadell -que havia ampliat la seva producció en un 50 per 100 des de 1849- comptava amb 21.826 fusos i Terrassa amb 16.788, en ambdós casos gairebé tots mecànics. Entorn dels mateixos anys, Béjar comptava només amb 10.050 fusos, una quarta part dels quals eren manuals⁷²². La seva capacitat productiva era ja

⁷²¹Cal tenir en compte, però, que en termes de valor afegit net les diferències a favor dels centres vallesans devien ser superiors.

⁷²²Les dades de Sabadell i Terrassa procedeixen de J.M.Benaul Berenguer, "La llana...", pp. 99 i 119-120. Per les dades de Béjar veure quadre 7.1 -pel que fa a la producció- i les xifres de l'Estadística de la contribució industrial de la província de Salamanca, publicades per J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de

notablement inferior -la meitat o menys- a la de cada una de les dues ciutats vallesanes.

Respecte altres centres espanyols que iniciaren en aquest període un procés de mecanització de la producció, l'evolució de Béjar presenta menys diferències. Antequera experimentà durant el primer terç del segle una dura crisi que es traduí en la reducció de la producció en aproximadament un 50 per 100 entre 1803 i 1829; a partir dels anys trenta, però, la producció antequerana inicià un acusat creixement, de manera que el 1848 el nombre de baietes fabricades multiplicava per cinc els nivells productius de 1829⁷²³. Com a conseqüència de l'accelerat creixement en aquesta segona etapa, la capacitat productiva d'Antequera, que partia de nivells molt inferiors, s'havia aproximat notablement a la de Béjar a mitjan segle XIX, tot i que es mantenia per sota de la vila castellana.

Pel que fa a Alcoi, que a inicis de segle mantenia un volum de producció molt més elevat que el de Béjar -entre 12.000 i 14.000 peces el 1806-, experimentà un creixement força més moderat al llarg d'aquest període: el 1832 teixia unes 16.000 peces, i cap a mitjan segle només duplicava els nivells productius anteriors a la Guerra de la Independència. Les dades que permeten efectuar comparacions en l'etapa central del segle són incertes. Segons les xifres de 1845, la producció d'Alcoi

España. La formación de la industria moderna en Cataluña", a Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial, Barcelona, 1992, p. 122. Tot i que es tracta de xifres a nivell provincial, podem considerar-les equivalents a les de Béjar donada la nul.la presència de la indústria fabril llanera en altres localitats de la província. Així Madoz no registra instal.lacions fabrils de carda, filatura i acabats fora de Béjar i, també segons les dades de Giménez Guited de 1862 no hi havia fusos, cardes o tondoses fora del partit de Béjar. P. Madoz, Diccionario Geográfico-estadístico-histórico...; F. Giménez y Guited, Guía fabril é industrial de España, publicada con el apoyo y autorización del Gobierno de S.M., Barcelona, 1862, p.139

⁷²³A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización..., pp. 237 i 311. La magnitud del creixement presenta, però, algunes incerteses, perquè les dades de mitjan segle són només estimacions.

depassava només lleugerament la de Béjar⁷²⁴. Al cap d'uns deu anys, però, la matrícula industrial de 1856 indica que la capacitat productiva de la província d'Alacant, mesurada en nombre de fusos, superava en aproximadament un 40 per 100 la de la província de Salamanca⁷²⁵.

Al marge del cas d'Ezcaray⁷²⁶, la resta de nuclis que experimentaren en aquesta etapa processos de creixement de la producció i de modernització de les seves estructures productives es situaven lluny dels centres llaners no catalans que acabem de ressenyar. Pradoluengo, per exemple, pot ser considerat un cas paradigmàtic d'aquests centres menors: tot i que mecanitzà parcialment la seva producció de baietes durant aquesta etapa, només arribà a disposar d'un màxim de 60 telers durant la segona meitat dels anys trenta, i des d'aquesta data fins a mitjan segle sembla experimentar una contracció de la seva capacitat productiva⁷²⁷.

⁷²⁴A Alcoi es registren 24.000 peces el 1845; si considerem unes 36 *varas* per peça, la producció es situaria en les 864.000 *varas*. Les dades sobre població, que mostren un creixement més lent dels efectius humans a Alcoi en aquesta etapa, són coherents amb les referències disponibles sobre l'evolució de la producció. R. Aracil i M. García Bonafè, Industrialització al País Valencià..., pp. 242 i 153. Sobre l'evolució de la població a Béjar, veure més endavant, apartat 11.2.1.

⁷²⁵R. Aracil i M. García Bonafè, Industrialització al País Valencià..., p. 266; J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de España...", p. 122

⁷²⁶Les comparacions amb aquest nucli són difícils d'efectuar. Les úniques dades de producció conegudes són les que proporciona Madoz, segons el qual es produïen 3.877 peces l'any. Tanmateix, no cita el nombre de *varas* per peça. Les estadístiques de la Contribució industrial de 1856 registren 19.406 fusos a la província de Logroño, contra els 10.050 de la de Salamanca, però, mentre en la primera zona el 74 per 100 dels fusos eren manuals, a la segona només ho eren el 26 per 100. R. Ojeda San Miguel, "La fallida industrialización de una comarca textil riojana: el Alto Valle del Oja", Berceo, núm 124 (1993), p. 92; J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de España...", p. 122.

⁷²⁷Les dades de producció -unes 325.000 *varas* el 1836- semblen ser d'un volum més similar al cas de Béjar, Alcoi o Antequera. La resta de dades sobre capacitat productiva -nombre de batans o de màquines de carda i filatura- és coherent amb el volum productiu que indiquen les xifres de telers. Caldria atribuir les xifres de producció, aparentment inflades, o bé al predomini de gèneres molt més ordinaris, o bé a errors de la font. Les dades de Pradoluengo a R. Ojeda San Miguel, "Crecimiento y subsistencia de un centro textil rural burgalés (siglos XVI-XIX): Pradoluengo", a El pasado histórico de Castilla y León, vol II, Burgos, 1983, pp. 487-489

7.4- L'especialització productiva

El considerable creixement de la producció bejarana es fonamentà en l'accentuació de l'especialització productiva, que ja s'havia iniciat a finals del segle XVIII, cap a la draperia entrefina i de qualitats inferiors. Paral·lelament s'introduí la fabricació d'altres gèneres tradicionals de consum popular, com les baietes o les franel·les; encara que desconeixem la importància relativa d'aquest tipus de productes, els indicis disponibles fan pensar que només les baietes adquiriren certa rellevància en el conjunt de la producció bejarana. La fabricació de nous tipus de teixits, especialment de novetats, fou, en canvi, pràcticament inexistent al llarg del període. Les dades que donen suport a aquestes afirmacions s'exposaran tot seguit.

Després de la Guerra de la Independència, l'any 1817, la producció es centrava, segons l'Ajuntament de la vila, en draps de 22ens a 34ens, sense que sigui possible precisar les proporcions de cada una de les qualitats⁷²⁸. A inicis dels anys trenta, els principals fabricants declaraven haver diversificat la gamma de les seves produccions, ja que fabricaven draps de 18ens a 40ens⁷²⁹. Tot i així, la part fonamental de la producció es centrava en les qualitats inferiors. En tenim diverses proves. Els gèneres presentats per Antonio María Olleros a l'exposició de 1828 eren avaluats de la següent forma:

"No son en verdad de los que buscan las personas opulentas, ni las primeras clases del Estado, pues el de mayor cuenta es sólo veinti-cuatreno; pero en su clase es difícil hallar paños mejor fabricados ni

⁷²⁸A.M.B., Correspondència, 1817

⁷²⁹A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87r-89v.

más baratos"⁷³⁰

El 1832, quan es feia inventari de les existències de l'empresa Olleros i fill, hi predominaven també els draps de qualitat inferior i entrefina, de 18ens a 24ens, que representaven el 94,4 per 100 del total, tal com s'observa en el quadre 7.2.

QUADRE 7.2: EXISTÈNCIES DE GÈNERES DE LLANA, SEGONS QUALITATS, A L'EMPRESA OLLEROS (1832)

	VARAS	%
18ens	2.842,5	52,8
20ens	711	13,2
24ens	1.528,75	28,4
26ens	69	1,3
28ens	92	1,7
36ens	46	0,8
40ens	32,75	0,6
Baietes	60	1,1

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fols 14-22.

Tot i que tenim poques informacions sobre altres empreses, el predomini de gèneres de qualitats similars sembla indiscutible. Algunes dades espigolades de fonts diverses ho corroboren. El 1829 la vídua Rosa Molina devia produir bàsicament draps 24ens, ja que corresponen a aquesta qualitat les tres teles que tenia en els telers⁷³¹. El 1836 Anacleto López tenia en existències 199 varas de baieta (taxades entre els 16 i els 25 rs) i 185,5 varas de drap, la major part de les quals eren de qualitats baixes o entrefines, ja que al costat de 45,5 varas de drap negre 30è taxat a 38 rs, es registraven 22,5 i 117,5 varas de qualitat no especificada, però que

⁷³⁰Memoria de la Junta de Calificación de los Productos de la Yndustria Española remitidos a la Exposición pública de 1828, Madrid, 1830, p. 19.

⁷³¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, fols 7-16

estaven taxades respectivament a 30 i 22 rs/vara⁷³². L'elevada proporció de baietes que s'observa en aquest inventari no devia ser un fet aïllat. El 1834 s'informava que la producció d'aquest teixit havia "tomado gran fomento"⁷³³, i a mitjan segle també Ronquillo citava Béjar com a centre productor de baietes⁷³⁴.

A mitjan segle les notícies sobre l'especialització en draps de qualitat inferior a la 24ena i baietes continuen essent unànimes. En una representació a la reina per impulsar mesures proteccionistes en el nou projecte d'aranzel redactada l'any 1846, l'Ajuntament de la vila argumentava que el dret particular sobre els *pañetes* que es prevèia en el projecte implicaria l'entrada dels gèneres de novetat francesos de qualitat; reconeixia, però, que aquest fet no afectaria a Béjar, sinó a la indústria catalana especialitzada en gèneres de qualitat. Afirmava, en canvi, que la rebaixa dels drets d'entrada dels teixits de moda barats francesos arruinaria la producció bejarana, i reconeixia la inferioritat de la producció vilatana front a les novetats estrangeres destinades al consum popular:

"¿Cómo se quiere que nuestras bayetas y franelas y nuestros paños de clases bajas tengan salida en competencia con sus patenes de mezcla de lana y algodón, sus tartanes y castorinas que el capricho y la manía les arrebatara de las manos?"⁷³⁵

Les escasses dades que fan referència a empreses concretes dibuixen una panoràmica similar. El 1850 els tres telers amb

⁷³²A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 38-43.

⁷³³B.O.P. Salamanca, 11-VI-1834, p. 398.

⁷³⁴J.O. Ronquillo, Diccionario de materia mercantil, industrial y agrícola, Barcelona, 1855, ton I, p. 355

⁷³⁵A.M.B., Correspondencia, carta de 8-4-1846

què començava l'activitat la societat *Solpérez y Castaño* estaven equipats per a teixir draps 18ens, 22ens i 24ens⁷³⁶. Aquell mateix any, en l'exposició de la indústria espanyola s'assenyalava també l'especialització de Béjar en draps ordinaris i entrefins. L'empresa *Rodríguez y Hermanos* presentava draps grisos 20ens que es venien a 21 rals/vara, i granes a 40 rs; segons afirmaven els propis fabricants, les granes presentades corresponien a la franja de superior qualitat de la seva producció. Segons la mateixa font, Jerónimo Gómez Rodulfo elaborava draps ordinaris i entrefins, baietes i tartans; tot i que la draperia d'una certa qualitat no havia desaparegut totalment -els draps superiors de l'empresa de Gómez Rodulfo es venien a 60 rs/vara, un preu similar als draps de segona que presentaven a l'Exposició els fabricants vallesans-, la major part dels draps fabricats a la vila es venien entre els 20 i els 30 rals/vara⁷³⁷. Altres gèneres, com els cuirs de llana, satens i tartans, tot i que mantenien una certa presència en la producció vilatana a mitjan segle XIX, tenien una importància molt menor, i la prova més clara de la irrellevància de la producció de novetats era que en aquell moment encara no hi hagués cap teler equipat amb el dispositiu jacquard⁷³⁸.

7.5- Els principals mercats

No hi ha cap font que permeti avaluar amb una certa precisió les àrees de venda dels gèneres de llana de Béjar

⁷³⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 96-97

⁷³⁷J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., pp. 476-479

⁷³⁸ibidem, p. 482-483

durant aquesta etapa. Es compta, d'una banda, amb afirmacions molt imprecises de diversos observadors. Segons Miñano, el 1826 els draps de Béjar es venien a Galícia, Castella, Extremadura, Andalusia, Madrid i la Manxa; les mateixes zones -i en el mateix ordre- citava Madoz els anys quaranta⁷³⁹. El 1850 el fabricant Leoncio Miranda afirmava que les principals places en les que es venien els gèneres de la vila eren Galícia, Astúries, Madrid i ambdues Castelles⁷⁴⁰.

Disposem de dues fonts que permeten aproximar-se amb una mica més de detall a l'àrea de vendes dels draps de Béjar. En primer lloc, en els protocols notariais sovintegen els poders atorgats per fabricants per a cobrar impagats o per a participar en concursos d'acreedors. En segon lloc, els passaports expedits per l'Ajuntament de Béjar en els anys 1828-1838, dels que se'n conserven registres en l'arxiu municipal, ens informen dels desplaçaments dels fabricants i traginers de la vila, i poden ser útils també per a analitzar la distribució geogràfica dels mercats. Tot seguit resumiré les informacions que proporcionen ambdues fonts i, més endavant, comentaré tant les conclusions que se'n poden extreure, com les seves limitacions per a l'estudi dels mercats.

⁷³⁹S. Miñano, Diccionario geográfico-estadístico..., vol II, p. 40. P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico..., p. 73.

⁷⁴⁰J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 482

**QUADRE 7.3- DISTRIBUCIÓ DELS CLIENTS DELS FABRICANTS DE BÉJAR
SEGONS LES ESCRITURES DE PODERS PER A COBRAR IMPAGATS**

DATA	FABRICANT	LLOC RESIDENCIA COMERCIANT	DEUTE
1- CASTELLA LA VELLA			
1820	Rosa Molina	Villarramiel de Campos	2.100 rs
1821	Diego López	Zamora	11.977 rs
1824	Lorenzo Petit	Salamanca	6.381,25 rs
1826	José Herrera	Valladolid	--
1826	Juana Muñoz de la Peña	Valladolid	2.799 rs
1826	Lorenzo Petit	Salamanca	20 peces *
1828	Juan Sánchez	Salamanca	7 m.p.
1837	Gómez Rodulfo	Salamanca	--
1840	Gregorio Gómez	León	11 m.p.
1842	Andrés Carbajal	Villarramiel de Campos	--
1845	Esteban Martín Asensio	Salamanca	7.000 rs
1845	Eugenio Torres	Macotera (Sal)	391 rs
1845	Manzanares e Hijo	Vilamañán (León)	4.310 rs
1847	Esteban Martín Asensio	Medina del Campo	15.500 rs
1847	Leoncio Miranda	Medina del Campo	8.600 rs
1850	Pedro Hernández Bueno	Ledesma	1.935 rs
1850	Valentín Rodríguez	Ledesma	1.395,75 rs
1850	Alfonso Antonio Rodríguez Anacleto López Francisco Gil	Castrillo (Astorga)	10.000 rs
1850	Vda. Manuel Pozo	Castrillo (Astorga)	1.742 rs
1850	Jerónimo Gómez Rodulfo	León	8.618,75 rs
2- EXTREMADURA			
1824	Jerónimo Sánchez Cerrudo	Plasencia	1.729 rs
1837	Olleros e Hijo	Zafra	6.094 rs
1838	Esteban Martín Asensio	Badajoz	--
1841	Esteban Martín Asensio	Plasencia	2.000 rs
1841	Esteban Martín Asensio	Plasencia	--
1843	Raymundo Sánchez	Talabán	4.042,75 rs
1847	**	Almendralejo	--
1848	Bonifacio i Nico- lás Rodríguez	Torrecillas (Cáceres)	6.451 rs

1849	Secundino Hernández Bueno	Cáceres	387 rs
------	---------------------------	---------	--------

3- GALICIA

1820	Antonio M. Olleros	Orense	--
1825	José Cándido Agero	Vigo	13.952 rs
1825	Vda. Manuel Hernández Agero	Galicia	"bastante número de paños finos"
1826	Vda. Manuel Hernández Agero	Galicia	3.800 rs
1827	Manuel Ramos de la Peña Pedro Sánchez Cerrudo Felipe Izcaray	Armasid (Orense)	"bastante número de piezas de paño"
1830	Luis Sánchez	Lugo	1.341 rs
1832	Antonio M. Olleros	Coruña	811 rs
1832	Herrera Hermanos	Coruña	21.013 rs
1838	Cipriano Rodríguez Arias	Coruña	5.508,75 rs
1840	Alfonso A. Rodríguez	Galicia	*
1843	Joaquín Hernández Agero	Celanova (Orense)	1.831 rs
1843	Anacleto López	S. Juan de Chas (Orense)	2.886,75 rs
1844	Prudencio Díaz	Cordelle (Orense)	6.433,25 rs
1844	Bonifacio Rodríguez y Hermanos	Lugo	5.497 rs
1844	José López	Lugo	7.423 rs
1845	Eusebio García	Monforte de Lemos	994 rs
1848	Gómez Rodulfo y Sobrinos	Vigo	--
1848	Pedro Piris José Cortés	Medón (Orense)	1.930 rs
1849	Jerónimo Gómez Rodulfo	Mondoñedo	1.858 rs
1849	A. López Manzanares	Prov. Orense	3.262 rs

4- CORNISA CANTABRICA: ASTURIES, PAIS BASC, NAVARRA I SANTANDER

1824	Alfonso A. Rodríguez	Vitoria	3.212 rs
1824	José Moral	Bilbao	582 rs
1838	**	Vega de Ribadeo	2.893 rs
1848	Srs. Rodríguez y Hermano	Pamplona	2.560 rs
1848	Pedro Serafín Bueno	Concejo de Boal	1.703,5 rs
1850	Srs. Rodríguez y Hermano	Santander	6.000 rs

5- ANDALUSIA

1832	Srs. Yagüe y Arias	Sevilla	--
------	--------------------	---------	----

1841	Gómez Rodulfo, Hermano e Hijo	Sevilla	--
1843	Gómez Rodulfo, Herrera i Manuel Pozo	Sevilla	20 peces

6- MADRID I MESSETA SUD

1838	Juan Gómez Rodulfo	Cadalso	1.780 rs
1845	Gómez Rodulfo y Sobrinos	Albacete	10.000 rs
1848	Manuel Sánchez	Madrid	3.602 rs
1850	Ocaña Hermanos	Talavera de la Reyna	--
1850	Cipriano Rodríguez Arias	Madrid	2.000 rs

7- ALTRES

1842	Manzanares e Hijo	Enguera (València)	9.004 rs
1849	Nicolás Rodríguez y Hermano	Fortuna (Múrcia)	--
1850	Francisco Alonso	Oporto	--

n.p.: mitges peces.

*: Poders per a recuperar draps robats en el caní; **: Draps de diversos fabricants venuts per traginers conarcans.

FONTS: A.H.P.S., Protocolos, prot. 647, fol 118; 1041, fol 6; 1102-20, fol 40; 812, fols 197, 219, 226 i 229; 813 (1825), fols 300 i 340-341; 813 (1826), fol 249, 298, 299 i 321; 814 (1827), fol 255; 815-10, fol 280; 1042 (1830), fol 52; 1042 (1832), fols 167 i 168; 817-10, fols 229-230; 649 (1837), fols 43 i 80; 649 (1838), fols 1 i 61; 1043 (1838), fols 54 i 57; 6963 (1840), fol 22; 650 (1840), fol 197; 1043 (1841), fols 35 i 51; 1104 (1841), fol 74; 1104 (1842), fol 64; 6963 (1842), fols 67-68; 6963 (1843), fols 122 i 128; 1044 (1843), fol 50; 6971 (1843), fols 114-115; 6971 (1845), fol 20; 6964 (1844), fols 31 i 71; 6964 (1845), fol 18, 96 i 235; 653 (1845), fol 239; 6972 (1845), fol 195; 6965 (1847), fol 44 i 248; 6965 (1848), fols 111 i 182; 655 (1848), fols 226, 277, 314 i 526; 6966 (1849), fols 127 i 170; 656 (1849), fol 322 i 335; 657 (1850), fol 70, 183, 189, 216, 423 i 429; 6966 (1850), fol 235 i 255.

QUADRE 7.4- DESPLAÇAMENTS DE FABRICANTS, TRAGINERS I ALTRES RELACIONATS AMB LA VENDA DE DRAPS SEGONS ELS REGISTRES DE PASSAPORTS (1828-1838)

DESTINACIONS (PROVÍNCIES)	NO DE VIATGES EXPEDITS			TOTAL	%
	FABRICANTS	TRAGINERS	ALTRES		
1- CASTELLA I LLEO	285	41	32	358	61,7
1.1- Salamanca	178	20	22	220	
1.2- Avila	43	4	1	48	
1.3- León	11	10	1	22	
1.4- Zamora	14	2	3	19	
1.5- Palencia	2	1	0	3	
1.6- Segovia	1	1	2	4	
1.7- Soria	0	0	0	0	
1.8- Valladolid	35	2	3	40	
1.9- Burgos	0	0	0	0	
1.10- "Pueblos de Castilla"	1	1	0	2	
2-EXTREMADURA	51	8	22	82	14,1
2.1- Cáceres	50	8	22	81	
2.2- Badajoz	1	0	0	1	
3-MESSETA SUD	56	5	10	71	12,2
3.1- Madrid	52	5	10	67	
3.2- Altres	4	0	0	4	
4- GALICIA	35	24	4	63	10,9
5- ASTURIES, PAIS BASC					
I SANTANDER	1	1	0	2	0,3
6- ANDALUSIA	2	0	0	2	0,3
7- DESTI INDETERMINAT	0	0	2	2	0,3
TOTAL PASSAPORTS EXPEDITS				580	

FONT: A.M.B., Correspondencia. Registros de Pasaportes, 1828, 1832-1836, 1838.

Ambdues fonts presenten determinats problemes. Els poders atorgats per a cobrar impagats tendeixen a infravalorar probablement el pes relatiu dels punts de venda més importants. A Santiago o a Madrid, on alguns fabricants hi mantenien magatzems de draps o agents comercials, els poders d'aquest tipus es devien escripturar en bona mesura en aquests mateixos punts. D'altra banda, no és aventurat suposar que allà on els contactes comercials eren més estrets i més freqüents molts problemes de morositat en el pagament es devien solucionar en major proporció a través de vies informals, sense recórrer a l'atorgament d'escriptures notariales.

La segona font també presenta molts problemes. En nombrosos casos no s'indica la finalitat del viatge; en d'altres, es citen fòrmules ambigües com les "diligencias de su giro", en el cas dels fabricants, o "diligencias de su tráfico" en el dels traginers, i només en 77 casos s'especifica clarament que el motiu del viatge és la venda de draps. Per aquestes raons, aquesta font tendeix a sobrevalorar dos tipus de zones: en primer lloc, les ciutats més properes, com Salamanca o Plasencia, on els fabricants es devien traslladar per motius purament personals; en segon lloc, algunes àrees, com les de l'Alta Extremadura o la província d'Avila, on es dirigien els fabricants i els seus agents per afers més relacionats amb l'adquisició de llanes que amb la venda de draps.

D'altra banda, els passaports infravaloren aquelles zones en les que el transport dels draps era portat a terme sobretot per traginers dels llocs d'origen, i també aquelles amb les que els traginers de la comarca de Béjar -als qui solia proporcionar passaport el seu propi ajuntament- mantenien uns vincles comercials més estrets. Des d'aquest punt de vista, almenys dues àrees estan menys representades del que caldria: a) Extremadura, d'on arribaven amb certa freqüència traginers a la recerca de draps; b) el mercat gallec i de la zona de León-Astorga, en els que els marxants gallecs o *maragatos* hi venien draps de Béjar i on també es dirigien amb freqüència els traginers comarcans.

Des d'un tercer punt de vista, la font no permet distingir els viatges que tenien com a motiu les vendes civils, dels que estaven motivats per les gestions necessàries per a negociar contractes militars. Aquesta qüestió és important perquè augmenta les incerteses sobre el pes relatiu de Madrid com a

mercat civil.

Tot i aquests problemes, ambdues fonts permeten afinar més que les afirmacions molt genèriques dels observadors contemporanis la descripció de l'àrea de distribució dels draps de Béjar. Destaca, en primer lloc, el propi mercat castellà, tant si utilitzem els poders, com si observem els passaports, encara que, com ja s'ha mencionat, aquests sobrevaloren amb tota probabilitat el pes relatiu d'aquesta zona. El que delimiten perfectament ambdues fonts, és la zona de Castella a la que s'adreçaven els draps bejarans. Les províncies orientals de la regió, com Segovia, Soria o Burgos tenien una importància pràcticament nul·la pels fabricants de la vila. En canvi, es dibuixen tres àrees de venda de draps a Castella: a) el mercat provincial, amb Salamanca capital com a nucli principal; b) l'àrea de Valladolid, Medina del Campo i Tierra de Campos; c) les províncies de Zamora i León, de camí cap a Galícia. Probablement, totes tres àrees jugaven algun paper redistribuidor⁷⁴¹, però així i tot, les dades són significatives tant del paper molt marginal que devia jugar la resta de Castella per la indústria de la vila, com, sobretot, de la manca de contactes directes amb comerciants d'aquestes zones.

Pel que fa a Extremadura, les incerteses són superiors. Molts dels desplaçaments que registren els passaports devien estar relacionats més amb la compra de llanes que amb la venda de draps, i si observem els poders per a cobrar impagats es presenta com una zona secundària. Malauradament, és impossible conèixer el que seria fonamental: la importància de les compres

⁷⁴¹Aquesta afirmació és més certa probablement si l'apliquem a la zona de Valladolid i de León-Astorga que no pas a la pròpia ciutat de Salamanca. Segons la *Guía de Géneros del Reyno* d'aquesta ciutat que es conserva per l'any 1816, la capital jugava un nul paper redistribuidor. A.H.P.S., *Hacienda Vieja*, llib. 120

efectuades pels traginers independents extremenys que acudien sovint a la vila a la recerca de draps i la zona de distribució en la que aquests actuaven⁷⁴².

Ambdues fonts remarquen també la importància del mercat gallec, que com s'ha citat deu estar infravalorat tant en els poders com en els passaports. A més de les vinculacions d'alguns fabricants importants amb aquesta zona, que observarem després amb més detall, coneixem també les intenses relacions d'algunes cases comercials bejaranes, dedicades a la venda de draps i altres gèneres, amb Galícia. Per exemple, l'any 1832 està documentada l'existència de relacions comercials de 24 traginers i revenedors a petita escala del bisbat d'Orense amb el comerciant Antonio López Manzanares, al qui devien 25.009 rs⁷⁴³

Més difícil encara és dir quelcom sobre Madrid com a mercat civil. En els poders apareix com una àrea d'escassa importància, però com ja s'ha citat aquesta font presenta molts problemes per a avaluar la presència dels gèneres de Béjar a la capital. Segons els passaports, Madrid és la tercera àrea, després de la messeta nord i Extremadura, a la que es dirigien els fabricants i els seus agents. Però aquesta font, en canvi, sobrevalora la importància de la capital, ja que era allà on es negociaven les contrates militars i, per tant, on havien de viatjar amb certa freqüència els fabricants que pretenien aconseguir-les. De totes maneres, és molt probable que les vendes a la Cort augmentessin durant aquest període, sobretot a partir dels anys quaranta, tal com ho indica

⁷⁴²Sobre la presència d'aquests traginers, que procedien sobretot del partit de Granadilla., A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 91; prot. 1043 (1834) fol 45; (1835) 87 i 89; (1836), fol 68; (1841) fol 51; prot. 652, fol 48.

⁷⁴³A.H.P.S., Protocolos, prot. 1103, fols 53-54.

l'establiment d'alguns magatzems de draps a la Cort per part dels principals fabricants⁷⁴⁴.

La presència en altres zones -Andalusia, la Messeta sud, l'Espanya cantàbrica, exclosa Galícia- era molt menor, fet que queda confirmat per ambdues fonts.

Tot i les incerteses en les que ens movem, l'anterior descripció permet establir algunes conclusions provisionals. D'una banda, sembla que el període no es caracteritzà per la penetració de la producció bejarana en noves zones, almenys fins els anys quaranta, quan potser augmentà la presència a Madrid. Tot i que l'àrea de mercat dels draps de Béjar era àmplia, les vendes tendien a concentrar-se en algunes zones de la messeta nord, a Galícia i, en menor mesura, a Extremadura. A més de les limitacions que suposava, en comparació amb els centres tèxtils llaners catalans, la inserció en un mercat regional amb una menor capacitat d'expansió, el paper de Galícia com a receptora principal de les vendes extrarregionals es devia revelar, ja a finals del període estudiat, com una seriosa limitació per a l'expansió de la indústria bejarana. Com és sabut, la trajectòria de l'economia gallega durant el segle XIX va estar marcada per la precocitat en l'esgotament del creixement econòmic -Carmona parla d'una crisi general de l'economia gallega entorn de 1830-40-, i per l'emigració massiva, ja iniciada durant la dècada de 1840⁷⁴⁵.

⁷⁴⁴Un altre indicati en aquest sentit és el fet que *Bonifacio Rodríguez y Hermanos* i els Gómez Rodulfo citaven Madrid en primer lloc quan descrivien les zones de venda dels seus gèneres el 1850. J. Caveda, *Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro...*, pp. 478-479.

⁷⁴⁵J. Carmona, *El atraso industrial...*, pp. 32-34

7.5.1- El mercat militar.

Com havíem vist, des de finals del segle XVIII augmentaren les vendes a l'exèrcit. Tot i que les informacions són disperses, sembla clara la consolidació d'aquest mercat durant la primera meitat del segle XIX. Resumiré tot seguit les informacions disponibles.

Durant els anys vint, hi ha algunes referències a la importància de la producció per a l'exèrcit. Quan el febrer de 1823 la Diputació de Valladolid demanava si la vila podria assortir els draps pel vestuari de 467 homes de la província que s'havien d'incorporar al segon reemplaçament, els fabricants contestaven que

"no será fácil proporcionarlos inmediatamente en ésta porque de ella han sacado ya los necesarios para las provincias de Badajoz, Cáceres y Oviedo y ha quedado exhausta"

Tot i així, proporcionaven mostres i indicaven els preus dels tipus de peces que podrien proporcionar⁷⁴⁶.

Encara que les vendes a l'exèrcit prosseguiren amb tota pobabilitat durant la segona meitat dels anys vint⁷⁴⁷, no disposem de dades més precises fins a inicis de la dècada següent. El 1830 alguns dels principals fabricants de la vila constituïren dues societats mercantils per a optar al concurs públic per a la provisió de draps de tots els cossos d'exèrcit durant un any. La primera societat reunia a Antonio María

⁷⁴⁶A.M.B., Correspondencia, 26-2-1823 i 6-3-1823.

⁷⁴⁷El 1825 alguns fabricants de la vila havien enviat apoderats a Madrid per a participar en el concurs públic per a l'assortiment de draps a l'exèrcit. L'octubre d'aquell any es formà una societat entre Francisco, José i Antonio Hernández Ajero, Serafín Pozo, José Herrera i Pedro Hernández Bueno, que nomenà els seus socis Andrés Hernández Ajero i Felipe Herrera apoderats per a realitzar les gestions a Madrid. El novembre del mateix any, però, l'empresa dels germans Herrera s'havia separat d'aquesta societat i optava a l'obtenció de la contrata del vestuari de les Milícies Provincials en companyia amb Juan Gómez Rodulfo. A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 342-343 i 345.

Olleros, Julián Yagüe, Juan Gómez Rodulfo i els germans Herrera; la segona, estava formada per Esteban Martín Asensio i Juan Rodríguez⁷⁴⁸. La contrata fou adjudicada el desembre de 1830 a la primera de les societats, que hauria de proporcionar la meitat de tots els draps necessaris per a l'exèrcit durant un any; l'altra meitat, corria a càrrec de dos fabricants d'Alcoi: la societat *Gosálves y Pérez*, i Antonio Satorre⁷⁴⁹.

El 1831 el concurs per al subministrament de tots els draps de l'exèrcit pels dos anys següents recaigué també per meitat en les fàbriques d'Alcoi i Béjar. A aquesta darrera vila, però, l'únic fabricant que participava en la contrata era Antonio María Olleros, tot i que la major part dels principals fabricants optaren, agrupats en diverses societats, al concurs⁷⁵⁰.

En aquest període la producció per a l'exèrcit, tot i que important en algunes empreses, devia ser encara secundària pel conjunt de la indústria vilatana. Podem realitzar alguns càlculs aproximats pels primers anys trenta, fent el supòsit que les condicions de les contrates es complien i que, per tant, la subcontractació, que el Ministeri prohibia explícitament⁷⁵¹, era irrellevant. Els quatre fabricants que s'obligaren a assortir de draps a l'exèrcit durant l'any 1831 declaraven posseir conjuntament 52 telers⁷⁵², el que significava, segons les dades de 1834, el 23 per 100 de la

⁷⁴⁸Veure l'anunci a la *Gaceta de Madrid*, 9-9-1830; quant a la formació de les dues societats, A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 1042, fols 59 i 73.

⁷⁴⁹*Gaceta de Madrid*, 11-12-1830; A.H.P.S., *Contaduría de Hipotecas*, llib. 262, fols 87-89.

⁷⁵⁰*Gaceta de Madrid*, 22-10-1831; A.H.P.S., *Contaduría de Hipotecas*, llib. 262, fols 99-101; sobre la resta de societats que optaren a la contrata, *Protocolos*, prot. 1042, fols 90, 91, 135.

⁷⁵¹*Gaceta de Madrid*, 4-12-1830, 7-12-1830, 11-12-1830 i 22-10-1831.

⁷⁵²A.H.P.S., *Contaduría de Hipotecas*, llib. 262, fols 87-89

capacitat productiva de la vila⁷⁵³. Aquesta seria, doncs, la proporció màxima que caldria atribuir a les vendes a l'exèrcit, si suposéssim que, durant aquell any, aquests telers estigueren exclusivament ocupats en la producció per al mercat militar, el que és probablement fals. El 1832 el nombre de telers i de peces fabricades anualment per la fàbrica Olleros, l'única que participava en les contrates militars en aquell moment, suposava entorn del 7 per 100 del total de la producció i telers de la vila⁷⁵⁴. Aquesta devia ser la proporció aproximada de les vendes a l'exèrcit sobre el total en aquells moments, perquè sabem que Olleros produïa de forma gairebé exclusiva pel mercat militar⁷⁵⁵.

La Guerra Carlina ha estat considerada una etapa fonamental en la consolidació dels lligams entre l'exèrcit i la fàbrica de Béjar⁷⁵⁶. Hi ha, però, escassíssimes informacions sobre aquest període. Tot i que és impossible qualsevol aproximació quantitativa, està documentada la continuïtat de les vendes a l'exèrcit durant aquesta etapa⁷⁵⁷;

⁷⁵³A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2.125

⁷⁵⁴En la contrata que signà, Olleros declarava posseir 16 telers i produir 1.100 peces l'any. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 99-101.

⁷⁵⁵En l'inventari de l'empresa d'Olleros de 1832 es citava que la major part de les 5.382 *varas* de drap en existències estaven destinades a les contrates amb l'exèrcit. A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fol 18v.

⁷⁵⁶C. Bueno Aguado, Del obrador a la fàbrica..., p. 117

⁷⁵⁷El juny de 1838 el Ministre d'Hisenda declarà als comissionats de l'Ajuntament de Béjar que era "sumamente propicio e inclinado a favorecer a esta industriosa población y que al efecto la preferiría en la contrata de los diez mil uniformes, o en la parte que pudiese abrazar esta fábrica"

A.M.B., Acuerdos, llib. 119, sessió de 5-6-1838

Hi ha notícies que alguns fabricants, com els germans Herrera, Esteban Martín Asensio o Anselmo Olleros, eren subministradors de draps a l'exèrcit els anys immediatament anteriors a 1840. A.H.P.S., Protocolos, prot. 818, fol 83; prot. 1104, fol 69; prot. 650, fol 198.

en un context d'augment considerable del nombre d'allistats⁷⁵⁸, la hipòtesi d'un augment de la producció destinada al mercat militar és més que versemblant.

Després de la guerra, no hi ha més notícies sobre contrates militars fins a mitjans de la dècada de 1840. El 1845 s'anuncià a la Gaceta el concurs per a la provisió de draps del cos de Carabiners. A Béjar, hi optaren quatre grups de fabricants. En primer lloc, i presentant una proposta en solitari, Anselmo Olleros⁷⁵⁹. D'altra banda, dues societats que agrupaven la resta dels fabricants importants de la vila⁷⁶⁰. La quarta opció era presentada per 21 petits i mitjans fabricants⁷⁶¹. L'assortiment de draps al cos de Carabiners fou adjudicat finalment als tres primers grups conjuntament, i només en quedà fora la societat formada per fabricants modestos⁷⁶². La contrata amb el cos de Carabiners, que es prolongà en el mateix grup de fabricants almenys fins a 1850⁷⁶³, és però l'única que es pot documentar durant la segona meitat de la dècada dels quaranta.

L'anterior descripció dels lligams de la fàbrica de Béjar amb l'exèrcit, tot i que molt incompleta, permet formular algunes conclusions. En primer lloc, s'observa una continuïtat

⁷⁵⁸El 1833 l'exèrcit regular estava compost per uns 45.000 homes; el 1836 el total d'homes s'elevava a uns 227.000. Prenc aquestes xifres de J. Fontana, La revolución liberal (Política y Hacienda, 1833-45), Madrid, 1977, pp. 136-137.

⁷⁵⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 254

⁷⁶⁰Una d'aquestes societats la formaven els Gómez Rodulfo, Cipriano Rodríguez Arias i Bonifacio Rodríguez; l'altra agrupava a *Herrera y sobrino*, Esteban Martín Asensio, Bernardo Hernández Campo, Raymundo Herrera, Fulgencio García, Valentín Rodríguez, Joaquín Agero i Leoncio Miranda. A.H.P.S., Protocolos, prot. 854, fol 161 i prot 653 fols 250-251.

⁷⁶¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 255

⁷⁶²A.H.P.S., Protocolos, prot. 854, fol 161

⁷⁶³A.H.P.S., Protocolos, prot. 657, fols 266 i 278

en la consecució de contrates militars. Les vendes a aquest mercat no eren, doncs, ocasionals, sinó que durant tot el període absorbiren una part de la producció de la vila. Fins els anys anteriors a la Guerra Carlina, però, les vendes a l'exèrcit representaven encara una proporció secundària sobre el conjunt de la producció. Les dades són molt més incertes, en canvi, per la dècada dels quaranta.

La dependència respecte les vendes a l'exèrcit variava notablement en les diverses empreses. Com s'ha vist, totes les contrates localitzades foren signades per fabricants d'una certa rellevància -als que era més fàcil presentar les hipoteques que exigia el Ministeri i els únics que podien establir contactes regulars amb els cercles polítics madrilenys⁷⁶⁴, mentre que inclús quan intentaren una àmplia associació l'any 1845, els petits fabricants foren incapaços d'aconseguir contrates. Tot i que seria necessari conèixer la mesura en que els fabricants més modestos participaven a els subministraments a l'exèrcit a través de la subcontractació, cal tenir en compte que, com s'ha mencionat, les condicions de les contrates la prohibien expressament.

Entre els fabricants d'una certa rellevància, la vinculació amb l'exèrcit també presentava diferències importants. En la descripció anterior, s'han observat els estrets i continuats lligams dels Olleros amb el mercat militar; en canvi, altres empreses com les dels Gómez Rodulfo, els Herrera, o Julián Yagüe, vengueren a aquest mercat de forma més discontinua. La resta de fabricants importants no

⁷⁶⁴ Alguns dels socis de les principals empreses fèien estades prolongades a Madrid per a negociar les contrates militars, i en alguns casos, com el de José Olleros, germà d'Anselmo, els membres de les societats familiars que portaven a terme aquesta tasca hi establiren definitivament el seu domicili. Veure aquesta qüestió en els poders atorgats per a participar en contrates: A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 345; prot. 1042, fol 55, 73, 90, 91, 135; prot. 816-20, fol 243, 253, 256, 257; prot. 653, fols 250-251; prot. 854, fol 161; prot. 655, fols 405 i 433; prot. 657, fol 262, 278 i 299.

participaren en contrates militars fins a l'etapa posterior a la guerra carlina.

7.6- Les formes de comercialització

7.6.1- Persistència i crisi de les formes tradicionals de comercialització: la tragineria de la comarca.

La pervivència de formes tradicionals de comercialització al llarg de la primera meitat del segle XIX està ben documentada. Els registres de passaports evidencien que per a molts petits fabricants, que sortien periòdicament de la vila carregats de draps, la venda directa en fires o localitats properes era una fòrmula usual d'accés als mercats. La mateixa font registra també les compres efectuades pels treballadors de la construcció gallecs, que quan retornaven a l'inici de l'hivern a les seves zones d'origen ho fèien sovint portant draps per a revendre a Galícia. Els protocols notarials donen notícia també de l'arribada de traginers d'altres zones, sobretot d'Extremadura i de la comarca de la Maragateria. Malauradament, les fonts no permeten obtenir detalls sobre la importància relativa d'aquestes formes de comercialització, ni encara menys observar la seva trajectòria durant el període estudiat. Hi ha més dades, en canvi, sobre l'evolució d'una de les formes de comercialització tradicionals importants a finals del segle XVIII: la tragineria independent de la comarca.

Haviem vist que la crisi d'inicis del XIX havia afectat durament alguns traginers de la zona que comercialitzaven draps de forma independent. La Guerra de la Independència, tot i que va permetre guanys a alguns individus ocupats en les brigades, devia suposar una descapitalització important de bona part dels

traginers, degut a la interrupció del comerç i sobretot a les requisites de mules.

Hi ha indicis de que a principis dels anys vint les dificultats dels traginers comarcans continuaven. El febrer de 1820 Manuel Vivas, traginer de Béjar, devia 4.150 rs a la vídua de Juan Hernández Agero, quantitat que no podia pagar "por carecer de arbitrios". Les condicions amb les que s'obligava a pagar aquesta suma indiquen la difícil situació en què es trobava, reconeguda per la fabricant; aquesta s'avingué a cobrar en deu terminis de 400 rs cada sis mesos, i un darrer de 150 rs, en total cinc anys i mig fins a la total liquidació del deute⁷⁶⁵. Tot i aquestes condicions, el març de 1824 Vivas s'havia retardat en el pagament dels terminis i la vídua d'Hernández Agero demanava l'execució dels seus béns⁷⁶⁶. El mateix any 1820 Joaquín Sánchez, un actiu traginer de Cantagallo de l'etapa anterior a la Guerra de la Independència, no podia pagar els seus deutes, tot i que el seu sogre li havia prestat 50.000 rs per a aquesta finalitat⁷⁶⁷. La impossibilitat de satisfer a Alonso Bobo, comerciant d'Orense, 9.094 rs i 12 mrs que li devia de gèneres trets de la seva botiga com a retorn dels viatges a la venda de draps es saldà amb la venda judicial de tres finques de Sánchez el juny de 1821⁷⁶⁸. El mateix any 1820 s'executaven també els béns de Matías Sánchez, traginer del Puerto, per impagament d'un deute de 4.094 rs i 24 mrs⁷⁶⁹.

⁷⁶⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-10, fol 70

⁷⁶⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fol 184

⁷⁶⁷A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fols 35-36

⁷⁶⁸A.H.P.S., Protocolos; prot. 1102-10, fol 96 i 1102-20, fol 38

⁷⁶⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-10, fol 97

Tot i aquestes dificultats, l'activitat dels traginers de la comarca com a venedors de draps continuà durant aquest període, especialment a partir de mitjans de la dècada dels vint quan tornem a trobar amb una certa freqüència escriptures d'obligació per a la venda de draps. Tot i així, no podem parlar en aquest terreny d'una simple continuïtat respecte la situació anterior a la Guerra de la Independència. En primer lloc, sembla que en el període 1825-1850 aquesta forma de comercialització tenia una importància relativa molt menor, tot i que òbviamment és impossible mesurar l'abast de la subscripturació en un i altre període. Així, entre 1784 i 1808 s'escripturaren, apart d'algunes obligacions generals atorgades a favor de la companyia de fabricants, 157 obligacions per a la venda de draps amb un valor total de 1.269.611 rs, mentre que entre 1825 i 1850 he localitzat 35 escriptures amb un valor total de 197.831 rs⁷⁷⁰, és a dir sis vegades menys pel que fa al valor dels draps venuts i una quarta part pel que fa al nombre d'escriptures. Si tenim en compte, a més, el creixement de la producció durant aquests anys, caldrà concloure que en termes relatius aquesta forma de comercialització havia perdut encara més importància.

En segon lloc, no hi ha una continuïtat clara en el col·lectiu dels traginers que es dedicaven a aquest tràfic. No trobem en aquesta etapa els cognoms dels principals traginers del període anterior -Martín Gregorio o González del Puerto, Granado de Cantagallo-; els traginers que amb més freqüència signaren escriptures d'obligació en el segle XIX, Pedro Álvarez

⁷⁷⁰Però dues de les escriptures del període 1825-1850 no indiquen el valor dels draps venuts. Pel que fa a les fonts del període 1784-1808 veure quadre 5.11; les del període 1825-1850 procedeixen del buidatge exhaustiu dels protocols 647-657, 812-818, 1041-1044, 1102-1104, 6963-6966 i 6970-6972.

i Andrés del Vado⁷⁷¹, no eren veïns d'aquestes localitats, sinó del poble de Baños. Al Puerto, aquesta activitat devia estar en franca devallada, ja que no trobem cap traginer d'aquesta localitat en les escriptures d'obligació, encara que sabem que algun dels seus veïns encara es dedicava al tràfic⁷⁷². Pel que fa al poble de Cantagallo, l'únic traginer que trobem en les escriptures d'obligació, Miguel García Cabrero, no sembla tenir relació directa amb les principals famílies del segle anterior. La crisi del primer quart del segle sembla haver eliminat, almenys com a traginers independents, bona part dels individus dedicats a aquest tipus de comerç en l'etapa anterior a la guerra.

En tercer lloc, tot sembla indicar que la tragineria independent de la comarca es desenvolupà durant aquest període en un context de notable precarietat i inseguretat. En tenim diverses proves, totes elles febles, però coincidents. D'una banda, durant el període 1825-1850 trobem 12 escriptures de poders atorgats per fabricants per a cobrar impagats de traginers; en el període 1784-1808 trobem també el mateix nombre d'escriptures d'aquestes característiques -la major part de les quals es concentren en els vuit primers anys del segle XIX- però, mentre abans de la guerra els poders contra traginers representen només el 8 per 100 sobre les 157 escriptures d'obligació, en els anys 1825-1850 en termes relatius els poders per impagats augmenten notablement ja que constitueixen el 34 per 100 de les escriptures d'obligació

⁷⁷¹Pedro Alvarez apareix en 12 escriptures d'obligació i Andrés del Vado en 7, a vegades formant companyia entre sí o amb altres individus de Baños.

⁷⁷²Al llarg de la primera meitat del segle aquesta activitat tenia importància al Puerto, tal com assenyala Madoz. La hipòtesi que es defensa a la vista dels indicis que proporcionen els protocols notariais és la de la decadència de la tragineria independent. P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico-histórico..., p. 293.

atorgades per traginers durant aquesta etapa.

D'altra banda, durant el segon quart del segle XIX els fabricants es vèien obligats amb una certa freqüència a concedir posposaments de terminis de pagament als traginers, a vegades per períodes considerablement llargs. Així, si en el període 1784-1808 només s'han pogut localitzar tres escriptures d'obligació entre les 157 existents en les que el termini és superior a 6 mesos⁷⁷³, entre 1825 i 1850 dotze escriptures, que es resumeixen en el quadre següent, tenen aquestes característiques.

QUADRE 7.5: ESCRIPTURES D'OBLIGACIÓ ATORGADES PER TRAGINERS AMB TERMINIS DE PAGAMENT SUPERIORS ALS SIS MESOS DES DE LA DATA DE LA COMPRA (1825-1850)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
2-1826	8-1825	J.Hz.Callado	B. García	1.778	1 a.
8-1829	1-1829	A. Pamo	P. Redondo	700	1 a.
6-1832		F. Izcaray	M. Alvarez	2.869	5 a.
3-1833	8-1832	J. Sánchez	M. García	--	9 m.
		Cerrudo	Cabrero		
5-1833	8-1832	A. López	A. del Vado	5.160	3 m.
		P. Alvarez			
		R. Hz.Belloso			
		A.H. Sánchez			
3-1834	?	E. Martín	A. del Vado	5.714	1 a.
		Asensio			
4-1834	?	J.Rodríguez	R. Hz.Belloso	4.258	1 a.
7-1835	?	E. Martín	M. García	3.948	30 m.
		Asensio	Cabrero		
2-1837	?	E. Martín	M. García	3.000	22 m.
		Asensio	Cabrero		
12-1837	?	E. Martín	J.A. Pedraza	4.931	27 m.
8-1847	?	V. Montero	R. Gómez	1.200	5 a.
		F. de la Red			
5-1849	?	Diversos	J. Izquierdo	18.521	6 a.

(1): Data de l'escriptura; (2): Data de la compra; (3): Fabricant; (4): Traginer; (5): Import del deute; (6): Termini concedit des de la data de l'escriptura.

PONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 247; prot. 815-2a, fol 173; prot. 817-10, fol 192; prot 817-20,

⁷⁷³Aquestes tres escriptures, en les que els traginers s'obliguen a pagar per períodes de 2 anys en dos casos i d'un any i mig en l'altre, a A.H.P.S., Protocolos, prot. 1097, fol 602; prot. 796, fol 9; prot. 942, fol 82.

fol 196; prot. 1042, fol 201; prot. 1043, fol 54, 56, 91, 61, 67; prot. 1044, fol 53; prot. 656, fols 128-131.

Les quantitats, molt modestes, que els traginers no podien pagar si no se'ls prorrogaven considerablement els terminis constitueixen un altre indicatiu de la precarietat de la tragneria independent de la comarca durant aquest període. Un indicatiu que es reforça si considerem les sumes que registren els poders per a cobrar impagats atorgats contra traginers. Dels 12 poders localitzats, en tres casos no s'indica el valor del deute, en cinc casos aquest és inferior als 2.000 rs, i pel que fa a la resta el deute més elevat és només de 4.000 rs.

En molts casos, les dificultats econòmiques dels traginers es traduïren en la cessió, de mutu acord o per acte judicial, de part dels seus béns. El 1832 Angel Pamo, fabricant, executava judicialment una vinya de Pedro Redondo, tragner de Villanueva del Conde a la Sierra de Francia, que aquest havia hipotecat en una escriptura d'obligació de 700 rs atorgada l'agost de 1829⁷⁷⁴. El 1834 Francisco Blanco, tragner d'Hervás, declarava que no podia pagar un deute a favor d'Esteban Martín Asensio, fabricant de Béjar, de 3.825 rs; per a saldar-lo vengué amb pacte de retrovenda a Martín Asensio la casa on habitava⁷⁷⁵. El febrer de 1836 Jerónimo Sánchez Cerrudo demandava judicialment a Miguel García Cabrero, tragner del Puerto, per un deute de 1.417 rs procedents de draps que li havia venut; el juliol de 1842 García Cabrero encara devia 600 rs procedents d'aquest deute, i la resta ho havia hagut de pagar entregant una mula a Sánchez Cerrudo⁷⁷⁶. Tot i que Esteban Martín Asensio havia concedit el 1837 un

⁷⁷⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-20, fol 173 i prot. 817-10, fol 227.

⁷⁷⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fols 15-16

⁷⁷⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 818, fol 175 i prot. 6963, fol 179

període de 27 mesos per què Juan Antonio Pedraza, traginer de Miranda del Castañar, pagués un deute de 4.931 rs, el traginer no pogué pagar ni tan sols el primer termini que vencia a mitjans de març de 1839, i Martín Asensio atorgava el juliol i l'agost d'aquell any poders per què s'executessin els béns hipotecats en l'escriptura d'obligació: tres vinyes al terme de Miranda que sumaven 76 peonades de cava⁷⁷⁷.

En conjunt, tot i que les dades són febles, sembla ben documentada la decadència de la tragineria de la comarca com a activitat independent durant la primera meitat del segle XIX. Cal tenir en compte tres factors almenys per a explicar aquest fenòmen. En primer lloc la inestabilitat política i militar del període, primer amb la Guerra de la Independència i després amb la guerra carlina. Aquests fets tingueren diversos efectes. D'una banda, la ja mencionada descapitalització dels traginers degut a les dificultats dels intercanvis, a les requises de mules per part dels bàndols contendents, i als robatoris i saqueigos en els camins derivats del bandolerisme que acompanyava la inestabilitat durant ambdós períodes. Les dues guerres tingueren, però, un segon efecte: obriren la possibilitat de substituir el comerç de draps pel negoci de brigades destinades a l'avituallament dels exèrcits. Ja hem vist que durant la Guerra de la Independència els traginers de la comarca desviaren almenys part de la seva activitat cap a aquest tràfic; durant la guerra carlina, les impressionants xarxes de traginers de la Sierra dedicats a les brigades sota les ordres de l'assentista Antonio Soriano, veí de Miranda del

⁷⁷⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fol 67 i fol 85; prot. 6963, fol 42.

Castañar, indiquen la rellevància d'aquesta activitat⁷⁷⁸. Pels traginers, sobretot aquells que mantenien una activitat a més petita escala, les condicions ofertes pels assentistes -7 rs diaris per cavalleria, pagats mensualment, i a més la seva alimentació i la de les mules, segons el contracte fet amb Soriano durant els anys trenta⁷⁷⁹- devien significar una atractiva alternativa front la sempre atzarosa tragineria independent.

Una altra causa de la decadència dels traginers independents fou probablement l'aparició a la vila de Béjar d'algunes cases comercials d'importància que substituïen en bona mesura l'activitat portada a terme tradicionalment per aquests individus. Cal destacar en aquest sentit, la societat de *López Manzanares e Hijo* (el fill era en realitat el gendre de López Manzanares, Ezequiel Illán, que a mitjan del segle XIX s'implicà més directament, com a fabricant, en la draperia), dedicada a la venda de draps de la vila, a la introducció d'altres gèneres tèxtils i al comerç de colonials, que actuava com a canvista de lletres⁷⁸⁰. Tot i que en tenim poques notícies, l'activitat de la societat López Manzanares devia ser d'un abast notablement superior a la dels comerciants de la vila que durant el segle XVIII es dedicaren al comerç en el mateix tipus de gèneres. El 1839 López Manzanares i el seu gendre i soci Ezequiel Illán apareixien en el llistat dels

⁷⁷⁸L'estiu de 1837 Soriano declarava que "el General me mandó que aprontase 400 mulas sobre las 2.000 que hay". El 1838 manifestava que "he hecho una contrata de 700 a 1.000 caballerías para la gente de esta provincia (Salamanca) excepto los armuñeses". Aquesta i la resta de notícies sobre les activitats de Soriano com a assentista procedeixen de J. Infante Miguel-Motta, "Mulas, dehesas...", pp.212-215.

⁷⁷⁹J. Infante Miguel-Motta, "Mulas, dehesas...", p. 213

⁷⁸⁰Sobre l'activitat d'aquesta casa com a canvista de lletres, A.H.P.S., Protocolos, prot. 6971, fols 11-12; prot. 6964, fol 21 i 27; prot. 6965, fol 198; prot. 653, fol 189; prot. 654, fol 8 i 36; prot. 655, fol 471.

majors contribuents de la vila⁷⁸¹. El 1836, quan es constituïa la societat comercial *Manzanares e Hijo*, aquesta iniciava l'activitat amb un cabal de 513.716 rs i 28 mrs, dels quals 342.140 rs eren gèneres en existències aportats pel soci Antonio López Manzanares, 159.542 rs i 9 mrs en saldo de compte a favor del mateix López Manzanares, i 12.034 rs 19 mrs en efectiu aportats per Ezequiel Illán⁷⁸². Aquesta quantitat, tenint en compte que les instal·lacions del comerç no hi estaven incloses sinó que eren aportades individualment pel soci Antonio López Manzanares, no era gens despreciable en el context vilatà.

Un darrer fenòmen que cal tenir en compte a l'hora d'estudiar el declivi de la tragineria de la comarca com a activitat independent és el desenvolupament d'estructures comercials pròpies en els punts de venda per part dels fabricants. Un fenòmen al que dedicaré més atenció en el proper apartat.

7.6.2- Notes sobre l'organització comercial de les principals empreses.

Com s'ha explicat en un capítol anterior, després de la guerra de la Independència, alguns dels principals fabricants

⁷⁸¹A.M.B., Correspondencia, 18-12-1839. El seu estatus sòcio-econòmic s'observa també en els matrimonis de les filles d'Antonio López Manzanares. Cada una de les tres filles, casades respectivament el 1831, el 1836 i el 1847, va rebre una dot de 20.000 rs, una quantitat important, ja que tant López Manzanares com la seva dona eren vius en el moment dels matrimonis. Teresa casà el 1831 amb Mariano Moyano, fill d'un comerciant de Medina del Campo, i anà a viure amb la família del seu marit. Bernardina enllaçà amb Ezequiel Illán - que esdevingué el soci del seu sogre- natural de Medina de Rioseco, i fill de l'administrador de rendes estancades del partit de Tanames. Antonia va contraure matrimoni amb Florentino Sol Pérez, un individu, tampoc natural de Béjar que fixà, però la seva residència a la vila i s'inicià cap a mitjans de segle en l'activitat fabril. Les dots de les tres filles de López Manzanares a A.H.P.S., Protocolos, prot. 1103, fol 11; prot. 1104, fols. 32-35; prot. 6965, fols. 45-48.

⁷⁸²A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 30-31

desenvoluparen estructures comercials pròpies a Galícia. Hem citat ja els casos de la societat *Yagüe, Hijo y Caballero*, i de Juan Hernández Agero. Aquests fenòmens es multiplicaren durant el trentenni 1820-1850. Les fòrmules eren diverses. En alguns casos, un soci o membre de la família era enviat com a agent comercial als punts de venda, on actuava únicament com a viatjant sense disposar de magatzems ni botigues pròpies. Aquest seria el cas d'alguns fills de fabricants que cursaven estudis superiors a la universitat de Santiago, el que en principi sobta tenint en compte la proximitat de Salamanca. Si eren enviats a Galícia era perquè, alhora que estudiaven, fèien d'agents comercials de la fàbrica paterna. Jerónimo Gómez Rodulfo, fill de Juan Gómez Rodulfo, estudiava en els darrers anys vint a Santiago on s'ocupava, segons el seu pare, en "dar salida a los géneros de mi fábrica y en otras negociaciones de comercio en la ciudad de Santiago y en diferentes puntos del Reino de Galicia"⁷⁸³. Idèntic era el cas de Nicolás Rodríguez, futur soci de la societat Bonifacio Rodríguez y Hermano, i fill d'Alfonso Antonio Rodríguez, que abans del seu matrimoni celebrat el 1835 havia estat estudiant per advocat a Santiago on "al mismo tiempo que asistía a la Universidad estuvo colocando los paños que entonces se fabricaron" en la fàbrica del seu pare⁷⁸⁴. També Felipe Herrera, un dels tres germans que formaven societat fabril, actuà com a agent comercial de l'empresa a Galícia⁷⁸⁵.

En altres casos, les estructures comercials en els punts

⁷⁸³ A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 816-19, fol 143; A.M.B., *Registros de Pasaportes*, octubre 1828.

⁷⁸⁴ A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 650, fols 57-59

⁷⁸⁵ Per això, com a prova d'agraïment, el seu germà José el millorà en el seu testament, redactat el 1839, amb una quarta part del tint que ambdós germans posseïen conjuntament amb els Gómez Rodulfo. A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 1104, fols 22-23.

de venda eren més estables. Podien consistir en l'establiment de sòlides relacions amb comerciants ja establerts. Aquest fou el cas de la família Olleros, per la que fou probablement determinant pel desenvolupament de contactes més directes amb el mercat l'enllaç matrimonial de María Olleros, filla del fabricant Antonio María Olleros, amb el comerciant madrileny Joaquín de Mazpule. A part del seu important paper en el subministrament de crèdit als Olleros⁷⁸⁶, Mazpule actuava en els anys trenta com a apoderat per totes les qüestions comercials de la casa del seu sogre i cunyat a Madrid, especialment per a representar-la en les gestions de contractes amb l'exèrcit, però també per tots els tractes comercials en general⁷⁸⁷.

En d'altres ocasions els fabricants realitzaren inversions directes en magatzems i establiments comercials. El 1840 Esteban Martín Asensio declarava tenir "una casa y comercio (...) de su dependencia" a la ciutat de León⁷⁸⁸. Potser també era aquest el cas de Donato Miranda que el 1844 atorgava poders a Juan Muñoz Amador, "su Dependiente o Mayordomo actual", per què s'instal·lés a la vila de La Bañeza, "donde fijará su mayor parte de residencia", des d'on hauria de vendre tots els draps i baietes que li enviés el fabricant alhora que comprar gèneres

⁷⁸⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 22-23; prot. 654, fols 173-174.

⁷⁸⁷El 1831 Mazpule rebia poders d'Olleros per a fer les entregues de draps de la contrata amb l'exèrcit vigent en aquell moment i per a cobrar les quantitats corresponents. El 1835, però, Mazpule esdevingué ja apoderat general de la societat Olleros i fill a Madrid. Aquell any se li atorgaren poders per què "**representando a la Sociedad en los asuntos que ahora y en lo sucesivo tuviere pendientes en dicha plaza, tome conocimiento de ellos (...) y los ventile y concluya con cualesquiera personas y corporaciones en los términos que crea más convenientes a los intereses de la Sociedad (...) a cuyo fin otorgue todo género de contratos así públicos como privados, gire y pague letras de cambio, lleve correspondencia y se firme en todos los autos que practicare en virtud de esta autorización, apoderado de la Sociedad otorgante**"
A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 73; prot. 648, fol 102.

⁷⁸⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fol 3

per a vendre a Béjar i a la resta de Castella⁷⁸⁹. A partir dels anys quaranta, alguns dels principals fabricants muntaren botigues i magatzems de draps a Madrid, un fenomen relacionat parcialment amb les vendes a l'exèrcit. El 1845 Anselmo Olleros tenia un establiment a Madrid "para negociar sus manufacturas y otros asuntos comerciales" que menava el seu germà José⁷⁹⁰. Cinc anys després, Olleros confiava la direcció de l'establiment, descrit com "la casa que tiene establecida en la Villa y Corte de Madrid con almacén de paños y demás géneros de su fabricación", al seu dependent madrileny Pedro Viya⁷⁹¹. El mateix any 1850 Juan Rodríguez, *Gómez Rodulfo y sobrinos* i Cipriano Rodríguez Arias declaraven posseir conjuntament un magatzem de draps a Madrid, la gestió del qual era encomanada a Policarpio Rodríguez, fill del primer dels fabricants⁷⁹².

L'anterior descripció mostra que, en el cas de Béjar, l'expansió productiva de la primera meitat del segle XIX anà acompanyada d'un augment de la participació de la fàbrica en la distribució dels productes, un model comercial sens dubte adaptat a l'escàs desenvolupament mercantil de l'Espanya interior i que tenia importants implicacions negatives sobre la liquidesa dels fabricants⁷⁹³, però que, salvant les probables diferències d'escala, era similar al desenvolupat

⁷⁸⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 6971, fol 106

⁷⁹⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 139-140

⁷⁹¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fol 236

⁷⁹²A.H.P.S., Protocolos, prot. 657, fol 299. Aquest establiment funcionava almenys des de 1848 data a partir de la qual comencem a trobar la casa comercial Rodulfo, Arias y Rodríguez endossant lletres de canvi des de Madrid a José Rodríguez o a Cipriano Rodríguez Arias de Béjar. A.H.P.S., Protocolos, prot. 655, fols 133 i 513.

⁷⁹³Un planteig genèric sobre aquesta qüestió a J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de España...", p. 118; pel cas de la indústria llanera, la comparació amb el cas britànic, en el que els fabricants venien a terminis fixes i curts i no participaven directament en la comercialització, es pot observar a partir de P. Hudson, The genesis..., pp. 155-181

pels industrials llaners catalans⁷⁹⁴. Tot i que no hi ha dades per a estudiar els resultats econòmics d'aquestes aventures comercials, cal suposar, però, que l'eficàcia d'aquestes formes de comercialització devia ser notablement inferior que en el cas dels centres del Vallès. Aquests podien comptar, al contrari que un nucli aïllat com Béjar, amb el suport d'una xarxa mercantil catalana bastida durant el segle anterior i desenvolupada pels interessos vinculats a la indústria cotonera. D'altra banda, els costos d'assumir directament la comercialització devien suposar, en el cas de Béjar, una proporció superior sobre el cost unitari del producte, donada l'especialització de la vila en gèneres de baixa qualitat.

CONCLUSIÓ

Al llarg de la primera meitat del segle XIX el creixement de la producció a Béjar fou molt accentuat, similar i fins superior en intensitat o en regularitat a altres centres tèxtils llaners no catalans que iniciaren en dates similars un procés d'industrialització. Tot i així, a l'alçada de la dècada de 1850 l'accelerat creixement de Sabadell i Terrassa l'havia convertit, ja clarament, un nucli industrial secundari a escala espanyola.

Tant en el terreny del tipus de gèneres produïts com en el de la distribució territorial de les vendes, l'expansió productiva de Béjar es fonamentava en la profundització dels mercats tradicionals en una mesura molt superior que no pas en la penetració en noves àrees o segments de l'oferta. Des

⁷⁹⁴J.M. Pradera, Indústria i mercat..., pp. 275-297; J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., pp. 623-644.

d'ambdós punts de vista, l'experiència de Béjar contrasta amb la dels nuclis vallesans, que fonamentaren el seu creixement tant en la producció de productes nous -o copats fins aquell moment només per l'oferta estrangera- com en l'expansió territorial de les vendes. Sens dubte, aquestes diferències expliquen la pèrdua de posicions relatives de Béjar respecte els nuclis vallesans que s'ha observat en l'apartat 7.3.

A més, la vila s'havia vinculat a mercats amb una escassa capacitat d'expansió a mig termini. Des del punt de vista del tipus de productes, la trajectòria de l'economia espanyola en el segle XIX i el procés d'industrialització, dins i fora les fronteres, de la indústria cotonera, determinaven unes limitades possibilitats de creixement del consum de gèneres ordinaris de llana. Si ens fixem en les àrees de venda, Béjar comptava amb un mercat regional amb inferior capacitat d'expansió que els nuclis vallesans i, d'altra banda, la intensa vinculació amb Galícia no pogué ser, a mig termini, més desencertada. D'altra banda, el mercat militar, que probablement augmentà el seu pes relatiu en el conjunt de les vendes durant la guerra carlina, presentava unes òbvies limitacions pel creixement de la producció vilatana.

Certament, l'especialització productiva, igual que els contactes comercials, no es podien improvisar i partien de la tradició prèvia. Com hem vist en la primera part, ja a finals del segle XVIII s'havia iniciat l'especialització de la vila en draps entrefins. Sens dubte, aquest fet condicionà la trajectòria de l'especialització durant el segle XIX, però cal tenir en compte que la fabricació de draps de qualitat elevada no havia desaparegut totalment i que existia una llarga tradició, relativament recent, en la producció d'aquests gèneres.

Tanmateix, els homes del passat prenen decisions a partir d'una informació que era radicalment diferent de la que disposem en el present, un cop coneguts els resultats d'un procés històric. Probablement, les oportunitats de mercat pels diferents segments de la indústria llanera no eren percebudes de la mateixa manera pels homes de les primeres dècades del segle XIX que per l'historiador actual. Ni la configuració de la distribució de la renda, ni les pautes de creixement econòmic que acabaren determinant les diverses potencialitats dels diferents segments de la producció tèxtil llanera, eren fenòmens que poguessin ser avaluats amb precisió pels fabricants de Béjar després de la Guerra de la Independència, i menys si tenim en compte que es tractà d'un període d'incerteses, amb profunds canvis econòmics, polítics i institucionals el resultat dels quals no estava prefigurats. Tampoc devien ser fàcilment previsibles les diferents pautes regionals de desenvolupament econòmic, especialment, pel que aquí ens interessa, la precoç crisi de l'economia gallega i la profundització de l'atràs d'aquesta regió en el context peninsular.

Sens dubte, però, l'orientació productiva i mercantil de la indústria bejarana no fou només fruit d'un error de càlcul. Almenys a partir de mitjans anys quaranta, els industrials de Béjar, a la vista de l'experiència vallesana, eren plenament conscients de la inferioritat dels seus productes i dels seus mercats. La incapacitat per a competir amb la indústria catalana en els segments de la producció de major qualitat explica probablement, com ha plantejat E. Llopis, l'accentuació de l'especialització bejarana cap a productes de baixa

qualitat⁷⁹⁵. Com s'ha descrit en aquest capítol, si bé en el terreny de l'organització comercial els canvis foren importants durant aquesta etapa, especialment pel que fa als esforços dels principals fabricants de Béjar per a bastir estructures comercials que els permetessin consolidar les seves posicions en els mercats, la situació de la vila en una regió amb escàs desenvolupament mercantil probablement dotava els esforços locals i individuals d'inferior eficàcia que en el cas català. L'anàlisi de les causes de la inferioritat de la indústria bejarana en el context espanyol requereix, però, abordar l'estudi del canvi tecnològic, de l'estructura productiva, dels orígens i característiques del grup empresarial, i del mercat de treball.

⁷⁹⁵E. Llopis Agelán, "La formación del "desierto manufacturero"...

8- EL CANVI TECNOLÒGIC

8.1- Una descripció comparativa de la introducció de la nova maquinària.

Tot i que no podem descartar l'existència d'assaigos anteriors, la introducció de la primera maquinària tèxtil, importada de Bèlgica, s'ha de datar el 1824⁷⁹⁶. En aquesta data, alguns dels principals fabricants de Béjar compraren màquines de cardar i filar procedents de Bèlgica, concretament de la casa Cockerill⁷⁹⁷. L'inici de la mecanització es produí amb un retard d'almenys una dècada respecte altres zones productores de gèneres de llana de la península i de l'àmbit mediterrani⁷⁹⁸. Als nuclis tèxtils del Vallès, l'aplicació de màquines d'emborrar, cardar i perxar datava dels anys immediatament anteriors a la Guerra de la Independència, i a partir de 1815 s'accelerà el procés de difusió de les innovacions en les fases inicials i finals del procés productiu⁷⁹⁹. A Alcoi, hi hagué primeres temptatives de

⁷⁹⁶La font original, que han anat citant tots els estudis posteriors, és S. Miñano, Diccionario geográfico-estadístico..., vol II, p. 39. No hi ha raons per a dubtar d'aquesta cronologia, ja que els protocols notariais i les fonts municipals comencen a registrar la presència de maquinària justament a partir de 1824. Tampoc apareix Béjar entre els centres tèxtils llaners que havien introduït nova maquinària el 1822, segons una informació procedent de la sessió de les Corts de 7-I-1822: Gaceta de Madrid, 1-III-1822.

⁷⁹⁷Totes les mencions a compres de màquines de carda i filatura en les que es cita el venedor aquest és la casa Cockerill, de Lieja, a través del seu comissionat a Espanya Charles Bicheroux, que passà temporades a Béjar en diverses ocasions. Veure, A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fols 52r-52v; Protocolos, prot. 1102-79, fols 48-49 i 50-51; prot. 814, fol 246.

⁷⁹⁸Tot i algunes experiències anteriors, en l'àmbit mediterrani, la introducció i difusió de maquinària pren força sobretot durant els anys immediatament posteriors al període napoleònic. La cronologia de la introducció dels primers canvis tècnics en la indústria llanera europea està resumida a J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en la industria pañera catalana, 1815-1835", Revista de historia económica, 2 (1995), p. 206

⁷⁹⁹J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", pp. 202-209

mecanització de la filatura i el cardatge ja a finals dels segle XVIII, però la mecanització d'aquests processos no adquirí força fins a 1818⁸⁰⁰. També alguns nuclis llaners castellans iniciaren la introducció de màquines en la segona dècada del segle XIX. A Segovia les primeres màquines de filar, procedents de París, daten del 1815⁸⁰¹, i l'establiment d'Ortiz de Paz renovà les seves tècniques durant les primeres dècades del segle XIX. Es tractà, però, d'experiències aïllades i que tingueren poca continuïtat, en part degut als atacs luddites que sofrí en dues ocasions -el 1817 i el 1827- la fàbrica dels Ortiz de Paz⁸⁰². Més consistència tingué probablement la introducció de màquines de carda i filatura a Ezcaray a partir de 1815⁸⁰³.

Com ja s'ha citat, la documentació és particularment poc abundant en els anys que van des de la fi de la Guerra de la Independència fins a inicis de la dècada de 1820. Per això, és difícil avaluar les causes del retard inicial de Béjar en la mecanització. Una hipòtesi plausible, però, és que les discussions encetades el 1815 sobre la reimplantació i renovació d'Ordenances -que com recordarem incloïen intents de reglamentar l'organització productiva en la filatura-retardessin la introducció d'innovacions.

En altres nuclis drapers no catalans que aconseguiren

⁸⁰⁰L. Torró Gil, "Los inicios de la mecanización de la industria lanera en Alcoi", Revista de historia industrial, 6 (1994), pp. 133-141; R. Aracil i M. Garcia Bonafè, Industrialització al País Valencià..., pp. 129-136.

⁸⁰¹J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 203, nota 13.

⁸⁰²A. García Sanz, "Competitivos en lanas...", p. 429-430. Les afirmacions de Madoz, segons el qual la mecanització a Segovia s'inicià el 1826 suggereixen el caràcter aïllat de les experiències anteriors. P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico-histórico..., vol XIV, p. 131.

⁸⁰³R. Ojeda San Miguel, "Notas sobre la mecanización de la pañería de Ezcaray en la primera mitad del siglo XIX", Cuadernos de investigación histórica. Brocar, 15 (1989), p.34

mantenir una certa presència en el subsector a escala espanyola durant el segle XIX, la mecanització fou en canvi més tardana. A Antequera, no s'instal·laren màquines de carda i filatura fins a 1833⁸⁰⁴. A la província de Palència, la mecanització s'encetà en els anys centrals del segle a les viles d'Astudillo, Alar del Rey i, sobretot, a la ciutat de Palència, on a mitjan segle hi havia quatre petites fàbriques de filats, amb assortits de carda, dues de les quals funcionaven amb moviment hidràulic. La mecanització de l'acabat devia ser, però, posterior: a mitjan segle tots els batans de la ciutat eren de maces i les perxes totes mogudes a mà⁸⁰⁵.

Les primeres màquines de filar presents en els assortits de carda i filatura instal·lats a Béjar eren, amb tota seguretat, *jennies*. No podia ser altrament quan la resta d'experiències mecanitzadores a Espanya en aquella etapa es fonamentaven en aquest tipus de tecnologia⁸⁰⁶. D'altra banda, en una data tan tardana com el 1844 encara trobem una venda de primera mà d'un assortit en el que les quatre màquines de filar que contenia eren amb tota seguretat *jennies*, ja que comptaven amb 60 fusos cada una⁸⁰⁷, i cap a mitjan segle, l'equipament de la indústria vilatana incloïa encara de màquines manuals de

⁸⁰⁴A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización..., p. 260.

⁸⁰⁵P. García Colmenares, "Crisis de la artesanía textil tradicional e industrialización en Castilla y León", a J.M. Donézar i M. Pérez Ledesma (eds.), Antiguo Régimen y liberalismo. Homenaje a Miguel Artola, Madrid, 1995, p. 148.

⁸⁰⁶J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", pp. 204-205; idèntiques eren les màquines de filar, com les catalanes de 60 fusos, que es descriuen en la dècada de 1830 a Ezcaray: R. Ojeda San Miguel, "Notas sobre la mecanización...", pp. 37-38; similar devia ser el cas d'Alcoi, on fins a 1853 les matrícules industrials només registraven fusos manuals, corresponents a aquest tipus de màquines: R. Aracil i M. García Bonafè, Industrialització al País Valencià..., p. 266

⁸⁰⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 114; tot l'assortit, construït per una empresa local, disposava d'una màquina d'emborrar, una de cardar, un torn de filar gros i 4 de filar prim, i valia 24.000 rs. Les *jennies* Cockerill tenien 60 fuños, mentre que les primeres *mules* belgues de 1818 ja tenien de 200 a 300 fusos: P. Lebrun, M. Bruwier, J. Dhondt, G. Hansotte, Essai sur la révolution industrielle en Belgique, 1770-1847, Brussel·les, 1979, p.169

filars, és a dir, *jennies*⁸⁰⁸.

La introducció de màquines de perxar tingué lloc també en aquesta etapa. El 1825 Diego López tenia perxes mecàniques en el seu edifici fabril⁸⁰⁹. El 1826 n'hi havia també a la fàbrica de la societat Herrera i Gómez Rodulfo⁸¹⁰, i el mateix any tenim documentada la instal·lació d'una altra màquina de perxar per part del fabricant José Miranda⁸¹¹. Segons la Guía Mercantil de 1829 aleshores ja estaven en funcionament a la vila 11 màquines de perxar⁸¹².

En els mateixos anys es mecanitzà també l'abaixat de les peces. L'inici de la introducció d'aquests enginys està ben documentat. L'octubre de 1825, Diego López, primer fabricant que pretenia instal·lar una màquina d'abaixar, demanà a la Junta de Comerç permís per què es permetés als seus guardes portar armes, degut a la possibilitat d'accions luddites contra les noves màquines⁸¹³. L'any següent, el fabricant José Miranda anunciava que havia encarregat una "tundidora"⁸¹⁴, i el 1828 hi havia unes 7 màquines d'abaixar en funcionament a Béjar⁸¹⁵. Tot i que no es cita quin tipus de màquines eren les introduïdes a partir de 1825, en el cas de les principals empreses es tractava de tondoses transversals. Així, quan el

⁸⁰⁸Veure més endavant, pp. 400-401

⁸⁰⁹A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, exp. 8

⁸¹⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 254-255

⁸¹¹A.M.B., Acuerdos, llib. 107, sessió del 6-7-1826

⁸¹²Guía Mercantil de España, 1829, 2ª part, p.47

⁸¹³A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, exp. 8 i leg. 390, exp.

⁸¹⁴A.M.B., Acuerdos, llib. 107, sessió de 6-7-1826

⁸¹⁵Guía Mercantil de España, 1829, 2ª part, p. 47

de 1831 es descriu l'utilitatge d'alguns dels principals fabricants de la vila -D. Antonio María Olleros i fill, D. Juan Gómez Rodulfo i germà, D. Julián Yagüe, i els Herrera-, es citen en tots els casos tondoses transversals, i només Gómez Rodulfo tenia, junt amb una tondosa transversal, una màquina d'abaixar que probablement era de tisoires⁸¹⁶. La introducció de tondoses transversals fou, per tant, molt primarenca, contemporània de la introducció d'aquest enginy al Vallès i als principals centres drapers d'Europa⁸¹⁷. Tot i que les tondoses transversals tenien unes exigències energètiques superiors a les màquines de tisoires, en el cas de Béjar moltes devien funcionar amb cavalleries i no amb energia hidràulica. Així s'indica en l'informe que envià la vila a les autoritats provincials el 1834⁸¹⁸, i en l'inventari de la societat Olleros i fill es cita l'existència d'una "tundidora manejada por caballería"⁸¹⁹.

Paral·lelament, però, empreses de menys rellevància devien adquirir màquines d'abaixar de tisoires. Tenim documentada l'existència d'aquestes a la vila. El 1834 es citava l'existència de màquines d'abaixar mogudes "a brazo", que amb tota seguretat no eren tondoses transversals⁸²⁰; encara el 1857 les màquines d'abaixar mogudes per la força humana eren

⁸¹⁶A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87r-89v

⁸¹⁷A Catalunya, la tondosa transversal fou introduïda el 1826 i la seva difusió es pot situar entre aquest any i 1830. En els principals nuclis drapers europeus, la difusió d'aquest enginy data també de la dècada de 1820. Veure el quadre comparatiu que presenta J.M. Benaül, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 206; en el context peninsular, es pot comparar amb el cas d'Antequera, on les tondoses transversals no comencen a aparèixer fins a 1854: A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización en Andalucía..., pp. 275-276

⁸¹⁸A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2.125

⁸¹⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fols 21-22

⁸²⁰A.U.S., Fondos históricos, leg. 2.125

més nombroses que les que utilitzaven energia animal o hidràulica⁸²¹.

Durant els mateixos anys vint, es difongué també la màquina de raspalls utilitzada per a donar els últims acabats al drap després de l'abaixat, i a inicis dels anys trenta, algunes de les principals fàbriques, com la d'Olleros i fill, tenien també màquines llustradores⁸²². La cronologia de la difusió d'aquests enginyers també coincideix amb la catalana: igual que a Béjar, a finals dels anys vint s'havien generalitzat al Vallès les màquines de raspalls, mentre que les llustradores, també igual que a Béjar, existien només en algunes de les principals fàbriques⁸²³.

En aquesta primera etapa, l'extensió de la mecanització fou ràpida, excepte pel que fa a les màquines per a obrir la llana conegudes amb el nom de diables⁸²⁴. El 1826, dos anys després de la introducció de les primeres màquines de filar i cardar, existien a la vila més de 20 jocs de carda i filatura⁸²⁵. El 1829 la Guía Mercantil mencionava que estaven en funcionament a Béjar 33 jocs de carda i filatura, 11 perxes

⁸²¹Anuario Estadístico de España correspondiente á 1859 y 1860, Madrid, 1860, p. 55

⁸²²En la relació de les màquines de les fàbriques d'Olleros i fill, Gómez Rodulfo i germà, Julián Yagüe i Herrera germans de 1831 hi apareixen en tots els casos màquines de raspalls. En canvi, només tenen llustradores Olleros i fill. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87-89.

⁸²³J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., pp. 572-573.

⁸²⁴Segons el quadre 8.1, el 1834 només hi havia dos diables a Béjar, mentre que a Sabadell n'hi havia 6 el 1820 i 32 el 1832 (J.M. Benaul Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 202. No hi ha dades que expliquin l'escassa difusió dels diables, el cost dels quals era força inferior a les màquines de cardar.

⁸²⁵S. Miñano, Diccionario geográfico-estadístico..., vol II, p.39. El Diccionario Geográfico Universal dedicado a la Reina Nuestra Señora (QDG) redactado de los más recientes y acreditados diccionarios de Europa, particularmente españoles, franceses y alemanes, Barcelona, 1831-1834, reproduïx per a 1830 de manera pràcticament literal les dades de Miñano.

mecàniques i 7 màquines d'abaixar⁸²⁶. El 1834 es comptabilitzaven els següents edificis i maquinària fabril:

QUADRE 8.1- EDIFICIS I MÀQUINES EN LA INDÚSTRIA DE BEJAR EL 1834

EDIFICIS FABRILS	ASSORTITS DE CARDA I FILATURA	CARDOSES	PERXES	DIABLES
D. Julián Yagüe	3	1	3	1
1 ^o de P. Bueno i Cia	7	1	-	-
2 ^o de P. Bueno i Cia	4	1	4	-
Srs. Olleros	5	1	5	-
1 ^o de N. de Salas	3	1	2	-
2 ^o de N. de Salas	2	1	3	-
Srs. Rodríguez i Faure	5	1	3	-
Srs. Gómez Rodulfo i Herrera	3	1	3	-
D. Diego López	4	1	3	1
D. José Herrera i germans	-	-	3	-
TOTAL	36	9	29	2

FONT: A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2.125

Segons la mateixa font, existien, a més 3 perxes, 7 màquines de raspallar i 16 d'abaixar en el casc de la vila "manejadas a brazo y por caballerías".

En aquestes dates, el torn de filar ja devia haver desaparegut pràcticament, tot i que a vegades s'ha parlat de la pervivència de la filatura domèstica en els pobles comarcans fins ben entrat el segle XIX⁸²⁷. Si comptem que cada assortit de carda i filatura estava equipat amb quatre *jennies* de 60 fusos, el 1834 existirien a la vila 144 màquines de filar d'aquest tipus. Sabem que com a mínim cada una d'aquestes

⁸²⁶ Guía Mercantil de España, 1829, 2a part, p. 47

⁸²⁷ Així ho afirma Parejo Barranco, però les proves que presenta consisteixen únicament en les afirmacions, absolutament atemporals, de Muñoz García sobre la filatura de la llana als pobles de la comarca. A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., p. 56; J. Muñoz García, "Industrias de Baños de Montemayor", a Ofrenda a la Santísima Virgen del Castañar, patrona de Béjar y su comarca, Béjar, 1965, vol II, pp. 527-533.

dades són poc explícites⁸³². El 1850 dels 21 telers de què disposava la casa dels Srs. *Rodríguez y hermanos*, només 7 eren amb llançadora volant⁸³³. En la societat que formaren aquell mateix any Florentino Solpérez i José Castaño, els tres telers de què disposaven els socis eren amb llançadora volant ("telares de retranca")⁸³⁴.

Pel que fa a les fases inicials, a partir de mitjans dels anys trenta comencem a trobar mencions a màquines de batre la llana. La seva extensió -facilitada pel seu baix cost- devia ser notòria, ja que les hem trobat fins i tot en relacions de béns de minúsculs fabricants⁸³⁵. La introducció d'aquestes màquines, que en realitat eren torns manuals de picar la llana, és contemporània al Vallès⁸³⁶, igual que la dels batuars -cilindres amb claus de ferro utilitzats per a la primera obertura de la llana- que es comencen a localitzar en la documentació cap a 1850⁸³⁷.

En el cardatge, ja abans de 1850 s'havia iniciat la introducció de les cardes de metxa contínua. No hi ha dades precises sobre la cronologia d'aquest procés, que devia tenir lloc durant la dècada dels quaranta, amb un retard poc considerable respecte la difusió d'aquestes màquines als nuclis

⁸³²La primera menció, absolutament casual, a les llançadores volants, la trobem el 1846, quan l'ajuntament de Béjar informa a les autoritats provincials que Justo López Colón no estava inscrit a la Matricula industrial perquè només tenia un teler amb llançadora volant. A.M.B., Correspondencia, 20-10-1846.

⁸³³J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., p. 477

⁸³⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 96-97

⁸³⁵Entre mitjans anys 30 i mitjans anys 40 les màquines de batre llana es taxaven entre 240 i 500 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 38-43; prot. 1043, fols 2-5; prot. 652, fols 86-91; prot. 6972, fols 200-202.

⁸³⁶J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 896

⁸³⁷El 1850 Florentino Solpérez introduïa en societat amb José Castaño "un surtido de aparato batuado". A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 96-97. No hi ha, però, cap dada de l'extensió d'aquesta innovació.

tèxtils més avançats de l'Europa mediterrània⁸³⁸. La generalització d'aquesta innovació era, però, poc completa encara el 1850. Tenim notícies només d'algunes empreses importants. En la fàbrica dels germans Rodríguez hi havia un joc de cardar continu i tres amb les màquines de cardar tradicionals, mentre a l'empresa de Gómez Rodolfo dels tres assortits de carda i filatura existents, dos disposaven de màquines contínues⁸³⁹.

Les taxacions d'utilatge dels fabricants indicaven, fins entrada la dècada de 1840, que els assortits de carda i filatura devien estar equipats amb *jennies*⁸⁴⁰. Tot i així, a mitjan segle s'estava introduint la *mule*, amb un retard apreciable respecte els nuclis vallesans i altres zones de l'Europa mediterrània, on aquesta innovació es difongué durant la dècada de 1830⁸⁴¹, però de manera paral·lela o fins i tot més precoç que a altres nuclis tèxtils llaners peninsulars com Antequera i, probablement, Alcoi⁸⁴². El 1850 es citava

⁸³⁸Al Vallès, tot i que s'havien introduït ja el 1832, es generalitzaren en la dècada següent. Al Biellese, aquesta innovació data de la dècada de 1840. A l'Europa del nord la seva introducció data de la dècada dels trenta, encara que tingué poca aplicació a Anglaterra fins a mitjan segle. J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 897-899; V. Castronovo, L'industria laniera..., p. 208; J. de L. Mann, "The textile industry: machinery for cotton, flax, wool, 1760-1850", a Ch. Singer, E.J. Holmyard, A.R. Hall, T.I. Williams, eds., A history of technology, Oxford, 1958, vol IV, pp. 298-299; D.T. Jenkins i K.G. Ponting, The British wool textile industry, 1770-1914, Londres, 1982, pp. 104-106.

⁸³⁹J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., pp. 477-478

⁸⁴⁰Entre 1825 i 1840 els assortits de carda i filatura es taxaven entre els 16.000 i els 36.000 rs (A.H.P.S., Protocolos, prot. 814, fols 373-375; 815-29, fols 264-265; 1042, fols 230 i 259-263; 648, fols 73-74; 1104, fols 38-43; 818, fols 82-84; 650, fols 66-67). Només a partir de finals dels anys 40 comencen a trobar mencions a assortits de preus més elevats. Així el gener de 1849 D. Pedro Caperán vengué de segona mà a Hipólito Mompín la meitat d'un assortit per 27.000 rs, el que implicaria que el valor total d'aquest era de 54.000 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fol 4

⁸⁴¹J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", pp. 205-206

⁸⁴²A Antequera les *mules* es començaren a introduir el 1842, però fins a 1854 no s'hi aplicaren les versions més perfeccionades. A Alcoi, a jutjar per les dades de la matrícula industrial, la introducció de la *mule* fou un fenomen de la dècada de 1850, perquè els primers fusos mecànics apareixen el 1853. La generalització fou, però, molt ràpida perquè el 1860 el 86 per 100 dels fusos eren mecànics. Sobre Antequera, A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización ..., p. 275; sobre Alcoi, R. Aracil

l'existència a Béjar de 93 "cardas y máquinas de hilandería continuas" i 21 mules. En la fàbrica dels Srs. *Rodríguez y hermanos* hi havia una *mule* de 300 fusos i 12 màquines de filar, amb tota probabilitat *jennies*, mogudes a mà. Si suposem que cada *jenny* tenia uns 60 fusos, la fàbrica es fonamentaria encara en bona part en aquesta tecnologia, ja que 720 fusos serien encara de *jennies* i només 300 de *mule*. A la fàbrica de D. Jerónimo Gómez Rodulfo, dels tres assortits de filar i cardar que hi havia, "dos son de los mejores que modernamente se han inventado"⁸⁴³. La substitució fou, doncs, relativament lenta. Encara a finals de la dècada de 1850 Béjar comptava amb 2.650 fusos manuals (és a dir, *jennies*) contra 7.400 mecànics⁸⁴⁴. En aquella data, el nivell tecnològic en aquesta fase del procés productiu era similar a la d'altres centres peninsulars, com Alcoi⁸⁴⁵, però clarament atrassat respecte els nuclis vallesans, on els fusos manuals eren ja pràcticament inexistents⁸⁴⁶.

i M. García Bonafè, Industrialització al País Valencià..., p. 266

⁸⁴³Totes aquestes referències a J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., pp. 477-478 i 481.

⁸⁴⁴Anuario Estadístico de España correspondiente á 1859 y 1860, Madrid, 1860, p.55. Les dades sobre la indústria llanera es refereixen a l'any 1857. Les xifres de Giménez y Guitèd, que indicarien el predomini, encara a inicis de la dècada dels seixanta dels fusos manuals, han de ser probablement desestimades, perquè presenten moltes incoherències. La comparació entre les dades de la província de Salamanca i la d'Alacant ho il·lustra molt bé: la Guía fabril registra més fusos i gairebé tots ells mecànics a Alacant, però paral·lelament comptabilitza només 60 telers majors en aquesta província (el que és absolutament insostenible) contra els 501 de Salamanca (que en ocasions es qualifiquen a més de mecànics!) i sosté que la producció de Salamanca era el doble que la d'Alacant. F. Giménez y Guitèd, Guía fabril..., pp. 14, 139-140 i 210.

⁸⁴⁵Segons les dades de la matrícula industrial a Alcoi els fusos mecànics eren el 70 per 100 del total el 1856 i, entre 1858 i 1860, aquest percentatge augmentà al 86 per 100. R. Aracil i M. García Bonafè, Industrialització al País Valencià..., p. 266. A Antequera, el procés de substitució de les primeres màquines de filar sembla haver estat força ràpid, ja que el 1856 els fusos mecànics eren el 90 per 100 del total. A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización..., p. 277

⁸⁴⁶El 1857 només hi havia 160 fusos manuals a Sabadell, contra 21.666 mecànics; el 1858 hi havia 600 fusos manuals a Terrassa, i 16.138 mecànics. En la mateixa data el districte comptava a més amb 3.270 fusos, tots mecànics, a Sant Pere de Terrassa i Castellar del Vallès. J.M. Benaül Berenguer, "La llana...", p.120

Pel que fa a l'acabat, també s'estava renovant a mitjans de segle, amb la introducció de tondoses longitudinals, batans de ferro i desgareixadores⁸⁴⁷. El 1850 la fàbrica de *Rodríguez y hermanos* tenia una tondosa longitudinal, al costat de dues transversals, i el mateix equipament estava present en l'establiment de Gómez Rodulfo⁸⁴⁸. Aquell mateix any, D. Esteban Martín Asensio i D. José Agero formaven societat i es comprometien a comprar una tondosa longitudinal⁸⁴⁹. Tot i que la introducció de la tondosa longitudinal fou precoç⁸⁵⁰, la seva generalització devia ser lenta. Com ja s'ha citat, encara el 1857 les màquines d'abaixar de tisoires tenien un pes important a la vila, de manera que tondoses transversals i longitudinals eren només el 40 per 100 de les màquines utilitzades en aquesta fase del procés productiu. Encara el 1889 les tondoses longitudinals suposaven només el 55 per 100 de les que es declaraven en la matrícula industrial⁸⁵¹.

Pel que fa als batans de cilindres, començaven a substituir als de maces, probablement des d'inicis de la dècada dels quaranta⁸⁵², de manera paral·lela als nuclis vallesans i

⁸⁴⁷Pel que fa a aquestes darreres màquines, només he pogut documentar la seva existència en les instal·lacions industrials de José Rodríguez i la vídua de Faure l'any 1849. A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 246-248.

⁸⁴⁸J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., pp. 477-478

⁸⁴⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 367-369.

⁸⁵⁰Al Vallès n'hi havia algunes el 1850, però la introducció massiva data de la dècada de 1860. J.M. Benaül Berenguer, La indústria llanera a Catalunya..., p. 90; la introducció d'aquesta màquina encara fou molt més tardana en altres centres peninsulars, com Antequera, on no hi hagueren tondoses longitudinals fins a 1879. A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización..., p. 275-276.

⁸⁵¹A.M.B., Subsidio Industrial y de Comercio, 1889. Agraieixo a A. Parejo Barranco que em facilités còpia d'aquestes dades.

⁸⁵²El 1842 es formava una societat entre José Barceló, natural de Sarrià, Francisco Sánchez Herrero, veí de Baños, i Pedro i Diego Redondo, veïns de Béjar. Un dels objectius de la societat era "la construcción ya principiada de dos batanes para paños de nueva invención". A.H.P.S., Protocolos, prot. 652, fols 176-177. El 1849 D. José Rodríguez i D. Rafaela Pozo tenien en un edifici cinc batans de ferro (A.H.P.S., Protocolos,

força precoç en el context europeu⁸⁵³. El 1850, però, la transformació no era encara completa: en aquella data, la vila estava equipada amb 22 batans de cilindres i 58 de maces⁸⁵⁴.

Pel que fa al tintatge, continuà sent al llarg de tot el període una operació manual. Només existien algunes màquines per a picar i triturar matèries tintòries, que cap a mitjan segle estaven presents en les principals tintorereries de la vila⁸⁵⁵. Al llarg d'aquests anys, però, probablement es renovaren les tècniques i es millorà la qualitat. Especialment influent en la renovació tècnica del tintatge degué ser Miguel Faure, francès arrendatari dels tints ducals des de 1824 fins a finals del període estudiat⁸⁵⁶. Tenim algunes notícies de la qualificació de Faure i del fet que era considerat un introductor d'innovacions en el terreny dels tints. En el seu examen de tintorer realitzat el 1819 a Guadalajara, va executar, segons López de Peñalber, en aquell moment director general de les fàbriques de Guadalajara i Brihüega, "las pruebas de azul (...) con la tina de potasa, método conocido

prot. 656, fols 246-248) i el 1850 Esteban Martín Asensio i José Agero projectaven comprar dos batans de ferro (A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 367-369); el mateix any, l'empresa Rodríguez y hermanos tenia dos batans de ferro importats de Sedan (J. Caveda, Memoria presentada al Sr. Ministro..., p. 477)

⁸⁵³J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 905. La introducció de batans de cilindres a França data dels anys 1840-1844. M. Alcan, Traité du travail de la laine cardée, Paris, 1873, vol I, p. 105.

⁸⁵⁴J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 481

⁸⁵⁵Al sud d'Itàlia, l'única màquina que requeria energia hidràulica en els tints eren els molins d'indi, mentre que al Vallès es cita la màquina d'esfullar campetx (S. de Majo, L'industria protetta. Lanifici e cotonifici in Campania nell'Ottocento, Nàpols, 1989, p. 141; J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 908 i 927, n. 44). En l'inventari de la tintoreria de la vda. de Faure i els seus fills de 1849 hi apareixen una "màquina de sierra de palo", que devia ser molt simple a jutjar per la seva taxació (400 rs), diversos molinets per a tintures, i estris més complexos per a picar campetx i per a moldre sàldal (valorats en 3.300 i 3.000 rs respectivament). A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 114-115.

⁸⁵⁶Els contractes d'arrendament dels tints ducals a favor de Faure (el darrer, de 1847, a favor de la seva vídua) a A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fols 291-293; prot 816-19, fols 163-165; prot. 818, fols 221-223; prot. 1104, fols 82-83; prot. 6965, fols 69-70.

y usado en todas las fábricas de Francia, y desconocido en España, en cuyo manejo se halla suficientemente impuesto"⁸⁵⁷.

El mètode, realment desconegut o poc practicat a inicis dels anys vint a Espanya⁸⁵⁸, era apreciat per la seva qualitat, però sobretot pel seu menor cost⁸⁵⁹.

8.2- Les formes de difusió dels canvis tècnics i el "sector" de reparació i construcció de màquines.

Com s'ha citat, les primeres màquines procedien de la casa Cockerill de Lieja, empresa que jugà un paper fonamental en la difusió de la tecnologia en el sector tèxtil a tota Europa⁸⁶⁰. Sembla que al llarg de tot aquest període, la tecnologia d'origen belga o del nord de França fou la base de les successives renovacions de l'utilitatge⁸⁶¹. Es tractava, per tant, de maquinària similar a l'existent en els principals

⁸⁵⁷A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 293, exp. 2

⁸⁵⁸El 1823 hi ha notícies de que els fabricants catalans no utilitzaven la tina de blaus, el que es considerava causa de bona part de les diferències en la qualitat del tintatge entre els draps catalans i els estrangers. J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol II, p. 574.

⁸⁵⁹El 1802 el Correo Mercantil de España y sus Indias descrivia el mètode de tina amb anyil i potassa que havia "descobert" un fabricant de Toulouse. Se'l descriu com "un método muy económico para teñir de azul la lana sucia, desde el color más obscuro al más claro". Segons aquesta font, "el tinte es tan bello y sólido como el mejor azul de pastel; pero lo que es más importante en su método es que por él pierde la lana menos de su peso que si se la lavase antes". Correo Mercantil de España y sus Indias, 7-1-1802, p. 9

⁸⁶⁰Sobre el paper de l'empresa Cockerill en la primera mecanització de la indústria llanera francesa, tant del nord com del Llenguadoc, durant l'etapa napoleònica, L. Bergeron, "Douglas, Ternaux, Cockerill: aux origines de la mécanisation de l'industrie lainière en France", Revue Historique, tom CCXLVII, 1972, pp. 75-78. També al nord d'Itàlia la mecanització de la filatura s'inicià a partir de màquines Cockerill: V. Castronovo, L'industria laniera..., pp. 207 i 213; F. Ramella, Terra e telai..., p. 39. Sobre el paper de les màquines Cockerill en la primera industrialització a Noruega, K. Bruland, British Technology and European Industrialization. The Norwegian textile industry in the mid nineteenth century, Cambridge, 1989, p. 61. En el cas del Vallès, J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", pp. 203-205

⁸⁶¹Per exemple, el 1850 l'empresa Rodríguez y Hermanos disposava de dos batans de ferro construïts per la casa Grossellin de Sedan i de dues tondoses transversals i una màquina de raspalls d'Honget i Tester, de Berviers. J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 477

centres drapers de l'Europa continental, similar també a la dels competidors catalans.

No sabem exactament com s'iniciaren els contactes dels fabricants de Béjar amb la casa Cockerill. Carlos Bicheroux, agent de Cockerill a Espanya, visità Béjar en repetides ocasions durant els anys vint i trenta, de la mateixa manera que se'l pot localitzar venent maquinària als centres llaners del Vallès, a Alcoi o, en el context castellà, a Ezcaray⁸⁶². Desconeixem, però, si els primers contactes foren establerts a iniciativa dels fabricants de Béjar, o si s'expliquen millor per l'activa política comercial de l'empresa belga. D'altra banda, s'ha citat sovint el paper de la Junta de Fàbrica, és a dir del gremi de fabricants, en l'adquisició de les primeres màquines l'any 1824⁸⁶³. No he trobat, però, cap tipus de documentació que corrobori aquest fet. En tot cas, el paper del gremi -l'activitat del qual degué ser mínima en tots els terrenys perquè no apareix mai mencionat en la documentació a partir de 1820- devia ser, si existí, puntual i limitat als moments més inicials. El que és absolutament segur és que no fou la Junta de Fàbrica com a tal qui adquirí els primers assortits Cockerill, ja que tenim ben documentada la compra d'aquests, ja des de 1824, per part dels fabricants particulars.

Els canvis tecnològics durant el segon quart del segle es veieren reforçats per la immigració de tècnics estrangers, tant en el ram dels tints com en el de la reparació, construcció i

⁸⁶²J.M. Benaül Berenger, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., p. 577 i 588; R. Ojeda San Miguel, "Notas sobre la mecanización...", p. 40

⁸⁶³Aquesta afirmació procedeix de J. Muñoz García, "Breve nota sobre la antigüedad, evolución, vicisitudes y estado actual de la industria lanera bejarana", a Ofrenda..., vol II, pp. 83-86. Partint d'aquesta font, ha estat repetida per A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., p. 47

direcció de màquines⁸⁶⁴. L'arribada de tintorers estrangers, fonamentalment francesos, està ben documentada. Alguns dels principals tints de la vila, com els de Diego López i dels hereus de Ventura Hernández Bueno, llogaren tintorers francesos durant els primers anys vint⁸⁶⁵. Els registres de passaports permeten també documentar la presència de tintorers estrangers que treballaren temporalment a Béjar durant els anys trenta: Remigio Cambonila, francès o Enrique Schmalhausen prussià, que treballà durant un any a l'empresa de Diego López⁸⁶⁶. Alguns d'aquests tintorers estrangers es domiciliaren definitivament a Béjar. Es el cas de Lorenzo Petit, natural de Reims, que esdevingué fabricant de draps per compte propi⁸⁶⁷, o d'Eugenio Raullet, natural de Gante domiciliat a la vila almenys des de 1838 a 1845 i que es casà amb una dona natural de la vila⁸⁶⁸. Probablement, però, l'individu més influent en la renovació de les tècniques de tintatge fou el ja esmentat Miguel Faure, també francès i arrendatari dels tints ducals⁸⁶⁹.

La introducció de les primeres màquines generà una demanda de personal especialitzat en l'atenció i reparació d'aquestes.

⁸⁶⁴Es impossible quantificar aquests individus. Els exemples que es citaran tot seguit no són pas, però, els únics. En ocasions no s'indicava l'ocupació dels forasters, però per la seva procedència era del tot probable que estés relacionada amb la indústria llanera. Aquest era el cas, per exemple, de Pedro Pierrard, solter, natural de Sedan i domiciliat el 1847 a Béjar. Quan en aquesta data redactava el seu testament, deixava els seus béns a Frederico Clanete, també natural de Sedan i habitant de Béjar, i a Antonio Gosálbes, solter i natural d'Alcoi, que convivia amb el testamentari. A.H.P.S., Protocolos, prot. 6965, fol 179.

⁸⁶⁵A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 390, exp. 28. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-30, fols 51-52.

⁸⁶⁶A.M.B., Correspondencia. Registros de pasaportes de 1832 y 1833

⁸⁶⁷El 1826 Petit, que era aleshores solter i convivia amb Enrique Brochin, maquinista i també natural de Reims, ja havia iniciat la fabricació pel seu compte. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102, 80, fol 70

⁸⁶⁸A.M.B., Correspondencia. Registro de pasaportes, 1838; Registro Civil de nacimientos, 1845

⁸⁶⁹Veure pp. 403-404.

Aquesta demanda fou atesa en els primers moments per tècnics estrangers, però també es detecta la presència d'individus procedents d'altres nuclis llaners peninsulars i la formació de personal especialitzat local.

En les principals empreses aquestes funcions estaven a càrrec de directors llogats pels propis fabricants⁸⁷⁰, que almenys durant els anys vint eren sobretot francesos. El 1826 els fabricants José Herrera, Juan Gómez Rodulfo, Antonio María Olleros, Juan i José Rodríguez i Bernardo Hernández Campo, amos de dos establiments hidràulics, llogaren conjuntament com a director al francès domiciliat a Béjar Pedro Caperán. En el contracte, s'insisteix repetidament en la funció de reparació de les màquines que havia de portar a terme Caperán⁸⁷¹. Altres fàbriques importants, com la de Diego López, confiaren també aquesta tasca a directors estrangers⁸⁷². Anys més tard, es detecta la presència de tècnics d'altres centres llaners peninsulars, com Ramon Coderch, maquinista natural d'Alcoi domiciliat a Béjar almenys de 1838 a 1840, que treballava amb tota probabilitat en la fàbrica dels Olleros⁸⁷³.

Es pot documentar també la presència de tècnics que oferien els seus serveis al conjunt dels fabricants. En bona part dels casos, l'activitat d'aquests individus era de caràcter ambulant. Per exemple, el 1833 va estar treballant a Béjar Luís Astein, maquinista domiciliat a Avila que havia estat premiat a l'Exposició de la indústria espanyola de 1828

⁸⁷⁰En alguns casos els tallers de les pròpies fàbriques devien adquirir una certa complexitat. Sembla ser el cas de les instal·lacions industrials de José Rodríguez i la vídua de Faure, que incloïen, l'any 1849, una "casa de la fundición". A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 246-248

⁸⁷¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 273-274

⁸⁷²A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, n. 8

⁸⁷³A.M.B., Correspondencia. Registro de pasaportes de 1838; A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fol 26.

per les seves màquines de filar llana. Després d'haver treballat una temporada a Béjar retornà a la seva ciutat⁸⁷⁴. El 1840 l'Ajuntament informava de la bona conducta moral i política de D. Peregrín Samada, resident a Béjar, però "extrajero y ambulante", dedicat a la "dirección de perchas de paños"⁸⁷⁵.

Ja a partir dels anys vint, comencem a trobar mecànics independents, amb taller propi, instal·lats a la vila. Era el cas de Francisco Morel, francès i constructor de perxes mecàniques⁸⁷⁶, o el d'Enrique Brochin, natural de Reims, que el 1826 declarava que ja fèia alguns anys que s'havia domiciliat a Béjar i que estava ocupat en l'ofici de "construir máquinas, herrería y cerrajería"⁸⁷⁷.

No comptem amb documentació que permeti quantificar aquestes petites empreses de construccions mecàniques. Si hem de creure un informe redactat pels professors de l'escola industrial el 1855, aquest sector, format per unitats productives de molt petit tamany, havia adquirit una certa importància a mitjan segle: en aquest informe s'afirmava que

"hay además de estas industrias (de gèneres de llana) que son las mayores del país, otras de distinto género, como las de fundiciones de metales y talleres de carpintería y herrería, donde se construyen diferentes máquinas para esta Ciudad, para otras del Reino y aún para Portugal"⁸⁷⁸.

Les informacions que he lograt reunir sobre aquestes empreses són extremadament parcials. El taller d'Enrique

⁸⁷⁴A.M.B., Correspondencia. Registro de pasaportes del año 1833; Memoria de la Junta Calificadora de los productos de la Yndustria española remitidos a la Exposición pública de 1828, Madrid, 1830, p. XXIII.

⁸⁷⁵A.M.B., Correspondencia, 11-10-1840

⁸⁷⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-10, fol 325

⁸⁷⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-80, fol 70

⁸⁷⁸A.M.B., Correspondencia, 22-12-1855

Brochin, maquinista francès ja citat, tingué llarga continuïtat. Brochin el mantingué des dels anys vint fins a la seva mort, i els anys seixanta el seu fill, José Brochin, -que fou nomenat pel ministre de Foment per estudiar l'Exposició Universal de Londres de 1862 en la seva part industrial i mecànica⁸⁷⁹- mantenia el negoci heretat del seu pare. Probablement, cap a finals dels anys trenta Enrique Brochin actuava a Béjar com a comissionista de la casa Cockerill⁸⁸⁰. Quant als maquinistes d'origen local, hem pogut documentar l'existència de dos professionals dedicats a la construcció de màquines de fusta, José Muñoz Amador i Bartolomé Fernández Calahorra, i de l'empresa d'Isidro García Crego i nebots, constructors de màquines de ferro. L'activitat de Fernández Calahorra i d'Isidro García Crego com a constructors de màquines la trobem ja documentada el 1832. El març d'aquell any es feia menció a la construcció "de una máquina de cardar e hilar" que uns mesos abans havien realitzat els mencionats maquinistes per encàrrec d'un veí del Campo, a la Sierra de Gata⁸⁸¹. El 1841 Isidro García Crego s'associà amb els seus nebots Luís i Cándido, d'ofici serrallers⁸⁸², en l'empresa de contrucció de màquines; el 1843, després que Luís abandonés la societat "para emprender otros adelantamientos industriales", Isidro García Crego i el seu nebot Cándido renovaven la

⁸⁷⁹Citat per C. Bueno Aguado, Del obrador a la fábrica..., p. 121.

⁸⁸⁰El 1839 Brochin oferia a l'Ajuntament una bomba contra incendis que venia la casa Cockerill. A.M.B., Acuerdos, llib. 120, sessió de 5-4-1839.

⁸⁸¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-10, fol 233.

⁸⁸²Ventura García Crego, pare dels dos nois, declarava en el seu testament, redactat el 1833, que tres dels seus fills, entre els que es comptaven Luís i Cándido, "están aprendiendo el oficio de cerrajero a que les he destinado desde la infancia". Els béns heretats pels germans García Crego, devien ser molt modestos: el seu pare comptava que les legítimes paterna i materna dels seus tres fills grans quedarien cobertes pels escassos béns que els adjudicava: el portal de la casa, que haurien d'utilitzar com a obrador, i els estris de l'ofici. A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-20, fols 275-276.

societat. El cabal d'aquesta, "en herramientas, fraguas, efectos, asientos, materiales y maderas de taller", era modest: ascendia a 34.160 rs aportats per meitat entre ambdós socis⁸⁸³. Un any després, sense abandonar el seu negoci de construcció de màquines, els García Crego participaren en la constitució d'una nova societat destinada a la fundició de metalls. La societat estava formada per Joaquín Herrero, veí de Béjar, director de les fundicions, Fermín Gómez, veí de San Esteban de la Sierra i Victoriana García Crego, vídua -que havien d'aportar 18.000 rs-, Isidro García Crego i els seus nebots Cándido i Luís. El paper d'aquests tres darrers en la societat era la direcció comercial i comptable de l'empresa: haurien de comprar els materials necessaris amb el cabal de la societat, atraure encàrrecs a l'empresa de fundició i portar els llibres d'aquesta. Contribuïen també proporcionant un oficial, que pagaven ells mateixos, a l'establiment de fundició⁸⁸⁴.

Les activitats dels constructors de màquines locals o domiciliats a Béjar mostren que la mecanització induí tota una sèrie de petites iniciatives en el ram de les indústries metal·lúrgiques i construccions mecàniques. Tot i així hi ha escasses informacions sobre un aspecte crucial: les característiques de les màquines construïdes per aquestes empreses. L'única descripció amb què comptem sembla indicar que el seu nivell tecnològic era atrassat: en una data tan tardana com el 1844 l'única contrata localitzada signada per l'empresa *Crego y sobrino* era per a la construcció d'un assortit de carda

⁸⁸³ A.H.P.S., Protocolos, prot. 652, fols 69-70

⁸⁸⁴ Les utilitats de l'empresa es partien en tres parts iguals: una per Herrero, una segona pels dos socis capitalistes i una per Isidro, Cándido i Luís García Crego. A.H.P.S., Protocolos, prot. 6964, fols 161-162.

i filatura que constava d'una màquina d'emborrar, una de cardar, una de filar en gros amb 40 fusos i quatre de filar en fi cada una de 60 fusos. El comprador es comprometia a pagar per tot l'assortit 24.000 rs⁸⁸⁵. Tant pel nombre de fusos com pel preu, l'assortit devia estar equipat, pel que fa a la filatura, amb *jennies* de tipus similar a les primeres màquines Cockerill arribades en les dècades dels vint i els trenta.

L'arribada de tècnics estrangers i la incorporació d'alguns artesans locals a la reparació i construcció de màquines foren les principals formes de difusió de les innovacions tecnològiques durant aquest període. Altres mecanismes, com els contactes directes per part de les empreses amb la indústria estrangera, no comencen a ser registrats fins a mitjan segle⁸⁸⁶. Pel que fa a l'ensenyament reglat, especialment en la part química, s'iniciarà el 1852 amb la creació de l'Escola Industrial⁸⁸⁷.

8.3- Notes sobre el factor energètic.

La pèrdua d'importància relativa de Béjar i altres centres tèxtils no catalans en el conjunt de la indústria llanera espanyola ha estat explicada en part per problemes de tipus energètic. Amb la parcial i tardana excepció d'Alcoi, els centres tèxtils no catalans depengueren exclusivament de

⁸⁸⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 114

⁸⁸⁶El 1850 l'Ajuntament demanava al Ministre d'Instrucció i Obres Públiques beques per què sis joves de la localitat anessin a les fàbriques estrangeres a aprendre les més noves tècniques de fabricació. La petició fou, però, denegada (A.M.B., Correspondencia, cartes de 29-10-1850, 5-11-1850 i 31-12-1850). El 1851 el comerciant Ezequiel Illán féu un viatge de caràcter industrial per Anglaterra i França (Veure més endavant, pp.420-421). Alguns exemples referents als anys seixanta a C. Bueno Aguado, Del obrador a la fàbrica..., p. 121.

⁸⁸⁷Sobre l'ensenyament tècnic a Béjar durant la segona meitat del segle XIX, J.M. Hernández Díaz, Educación y sociedad en Béjar durante el siglo XIX, Salamanca, 1983, pp. 199-258.

l'energia hidràulica i pràcticament no utilitzaren el vapor al llarg de tot el segle XIX. La situació geogràfica de molts d'aquests nuclis convertia els costos de transport del carbó en absolutament prohibitius. D'altra banda, la seva especialització en teixits barats determinava que la incidència dels costos del carbó sobre els preus unitaris del producte fos notablement més difícil de superar que en el Vallès, especialitzat en gèneres de qualitat⁸⁸⁸.

L'exclusiva dependència de l'energia hidràulica generà problemes de tipus divers. En localitats amb una disponibilitat d'aigua generalment limitada, existiren fenòmens d'escassetat d'energia. D'altra banda, els mesos d'estiatge determinaven la irregularitat dels ritmes de producció⁸⁸⁹. Finalment, alguns autors sostenen que la inexistència del vapor fou parcialment responsable de fenòmens de retard tecnològic, ja que l'energia hidràulica era poc adequada per a les màquines que s'aniran introduïnt en els principals centres tèxtils europeus durant la segona meitat del segle: selfactines i telers mecànics⁸⁹⁰.

És indiscutible que el problema energètic limitava les possibilitats d'expansió productiva de Béjar a mig termini. Més dubtós és, però, considerar aquest factor com un element central de l'atràs relatiu detectable ja a mitjans del segle XIX. En les pàgines que segueixen, intentaré valorar aquesta qüestió.

⁸⁸⁸Veure el resum sobre aquesta qüestió d'A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., pp. 78-81.

⁸⁸⁹Segons els fabricants de Béjar d'inicis del segle XX, l'estiatge durava almenys tres mesos, període durant el qual la producció s'havia de reduir almenys en una quarta part. Veure IRS, La huelga de la industria textil de Béjar (1913-1914). Arbitraje del Instituto, Madrid, 1915, p. 31. Veure també G. Rodríguez López, La irregularidad del trabajo en la industria textil lanera, especialmente en Béjar, Salamanca, 1949.

⁸⁹⁰Aquest argument a C. Bueno Aguado, Del obrador a la fábrica..., p. 118; és recollit també per A. Parejo Barranco, La industria lanera española ..., p. 81.

Tot i que l'erecció d'establiments tèxtils al riu s'efectuà en bona mesura a través de la reconversió d'antics molins fariners o batans, aquest procés no devia ser suficient per a fer front a l'augment de la demanda de força motriu, almenys sense generar conflictes entre els diversos interessats. Així, els contenciosos per l'ús de l'aigua entre propietaris d'establiments hidràulics foren freqüents ja des de l'inici de la construcció de les primeres fàbriques. El 1825 Victorino del Guijo i Miguel Campo, amos d'un molí fariner, intentaren instal·lar màquines de carda i filatura en un edifici situat al costat del citat molí. Per a donar moviment a les màquines, feren obres en les conduccions de l'aigua, el que motivà l'inici de plet contra ells per part de José Herrera i Juan Gómez Rodulfo, amos d'un tint, batan i edifici maquinari, i per part de Ramona López, propietària d'un molí fariner⁸⁹¹. L'any següent, cinc propietaris d'establiments hidràulics posaren plet a la vídua de Pedro Antonio Olleros, a la que acusaven de desviar les aigües cap al seu tint i batan⁸⁹². Els conflictes es poden resseguir durant tota la primera meitat del segle. A inicis dels anys quaranta, es registra un contenciós entre Bernardo Hernández Campo, Juan i José Rodríguez i Antonio María Olleros d'una banda, i Nicolás de Salas de l'altra, "sobre cumplimiento de las condiciones estipuladas en la escritura de convenio (...) acerca de los edificios que unos y otros tienen sobre el Río titulado Cuerpo de Hombre y sitio del Puente de la Corredera"⁸⁹³. El 1849 José Rodríguez i la vídua de Faure d'una banda, i Cipriano Rodríguez

⁸⁹¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 318, 319 i 330-331.

⁸⁹²A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 310-311 i 313.

⁸⁹³A.H.P.S., Protocolos, prot. 6971, fol 69

Arias de l'altra s'acusaven mútuament de perjudicar-se amb les seves noves construccions fabrils⁸⁹⁴.

A part dels conflictes entre propietaris d'establiments industrials, els problemes per a l'ús de l'aigua foren constants amb els regants, especialment amb els del poble de Candelario, situat en la capçalera del riu⁸⁹⁵. Tot i així, a diferència d'altres centres industrials⁸⁹⁶, la concòrdia de 1755 sobre ús de l'aigua entre Béjar i Candelario, que encara regia les relacions entre ambdós pobles pel que fa a aquesta qüestió, donava clara prioritat als usos industrials del riu, fet que limità sens dubte la incidència d'aquest problema pels industrials de la vila.

Els problemes d'escassetat energètica s'observen també en els intents de cercar-hi solucions. Encara que en tenim pocs detalls, està documentada l'existència de projectes per a millorar l'eficiència de l'energia hidràulica. El 1840 Agustín Nieto, veí de Béjar, demanà privilegi d'introducció a la Península d'un procediment de la seva invenció per a extreure aigües de rius i mines i utilitzar-les com a força motriu. Per a explotar i desenvolupar el seu invent, s'associà amb el fabricant Anselmo Olleros. Era aquest darrer qui hauria d'"activar la consecució del privilegio solicitado del Gobierno de S.M.", qui viatjaria per les localitats del Regne o de l'estranger on es pogués introduir la innovació, qui nomenaria comissionats, fixes o ambulants, en els punts que es creiés necessari, qui portaria la correspondència amb aquests

⁸⁹⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 207 i 209-210

⁸⁹⁵Problemes amb els regants de Candelario es poden documentar durant tot el període, especialment els anys 1827, 1833, 1835 i 1850. Veure A.M.B., Acuerdos, llib. 107, sessions de 24-8-1827 i 25-8-1827; A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-29, fols 226-227, prot. 818, fols 160-161, prot. 657, fol 350.

⁸⁹⁶Veure el cas d'Antequera descrit per A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., p. 80.

i els comptes de l'empresa, i sobretot, qui hauria d'avançar totes les quantitats necessàries per a les despeses d'execució del projecte⁸⁹⁷.

D'altra banda, l'inici de la introducció de les turbines en els establiments d'alguns dels principals fabricants fou força precoç en el context de la indústria llanera espanyola, encara que tot sembla indicar que la difusió d'aquest convertidor fou limitada durant la segona meitat del segle⁸⁹⁸. Abans de 1848 dues fàbriques de Béjar havien comprat turbines a la societat *Bonaplata Hermanos*, amb llicència d'importació de turbines franceses⁸⁹⁹. Probablement eren les fàbriques de Gómez Rodulfo -que el 1850 tenia una turbina de 30 cavalls⁹⁰⁰-, i la de José Rodríguez i la vídua de Miguel Faure, que el 1849 comptava amb dues turbines, una valorada en 10.000 rs i l'altra en 60.000 rs⁹⁰¹. La introducció de les primeres turbines era pràcticament contemporània a altres centres tèxtils de europeus, almenys els de l'àmbit mediterrani⁹⁰², i s'avançà notablement a la resta de nuclis llaners espanyols, molts d'ells amb idèntics problemes energètics que Béjar. Així, el 1861 encara cap fàbrica d'Alcoi no disposava de turbines i

⁸⁹⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fols 14-15 i 16-17.

⁸⁹⁸Almenys així ho semblen indicar les escasses vendes de la casa Planas als fabricants de Béjar durant el període 1858-1910. Tampoc es registren compres de turbines a altres empreses productores, com Averly o la Maquinista Terrestre i Marítima. J. Nadal, "Los Planas, constructores de turbinas y de material eléctrico (1858-1949)", Revista de Historia Industrial, 1 (1992), pp. 63-93, esp. p. 67, 71 i 86

⁸⁹⁹citat per J. Nadal, "Los Planas, constructores de turbinas...", p. 66, n.9

⁹⁰⁰J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., p. 478

⁹⁰¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 246-248

⁹⁰²Al Biellese, la introducció de les primeres turbines data de la primera meitat de la dècada de 1840. V. Castronovo, L'industria laniera in Piemonte..., p. 252. A la indústria cotonera catalana la introducció de les primeres turbines data de 1847. J. Maluquer de Motes, "Las técnicas hidráulicas y la gestión del agua en la especialización industrial de Cataluña. Su evolución a largo plazo", a M^a T. Pérez Picazo i G. Leneunier, eds., Aqua y modo de producción, Barcelona, 1990, pp. 337-338.

aquestes tampoc es localitzen a Antequera⁹⁰³.

Els problemes energètics motivaren també la recerca de mines de carbó en la comarca. L'interés per a localitzar jaciments ja s'havia iniciat durant els primers moments de la mecanització. El 1834 el subdelegat de Foment de la província informava al Ministeri que "se ha averiguado (...) que cerca de Béjar existe una mina de carbón de piedra abundante y de buena calidad", i assegurava que intentaria potenciar la seva explotació⁹⁰⁴. El 1837 l'Ajuntament informava a la Diputació provincial que no s'havien descobert mines de carbó en el partit de Béjar,

"pero sí en la inmediata Sierra de Linares por Don José Dávila, ya difunto, y Don Antonio Alvarez, en el año de 1828, a quienes aunque se concedió la explotación, no llegó a realizarse por falta de oportuna posesión y después de haber variado las circunstancias de aquéllos".

Demana l'Ajuntament que s'eliminessin els obstacles a l'explotació de l'expressada mina, ja que el carbó era molt necessari per a la indústria de la vila⁹⁰⁵. Tot i que no tenim més notícies d'aquest afer, a finals dels anys quaranta la recerca de carbó en la mateixa zona de la Sierra de Francia encara continuava. El desembre de 1847 s'escripturà una societat entre Félix Gómez de Lugón, José María Rivero, Juan Galindo, Diego Redondo i Manuel Caso, tots residents a Béjar, per a explotar una mina de carbó a Cilleros, a la Sierra de Francia. La societat es dividia en 18 accions, quatre per cada

⁹⁰³El cas d'Alcoi citat per A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., p. 79. A Antequera, no s'introduïren les turbines al llarg de tot el segle XIX. A. Parejo Barranco, Industria dispersa e industrialización..., p. 267. Tampoc sembla que s'apliqués aquesta tecnologia a Ezcaray: R. Ojeda San Miguel, "La fallida industrialización...", p. 112.

⁹⁰⁴Diario de la Administración, núm 75, 16-3-1834, p. 300

⁹⁰⁵A.M.B., Acuerdos, llib. 118, sessió de 5-5-1837 i Correspondencia, 5-5-1837

soci excepte Caso, accionista "por su inteligencia en la materia de carbón" encarregat de la direcció tècnica, que tenia dues accions⁹⁰⁶. El maig de 1848 es renovava la societat: un dels socis, Diego Redondo, havia abandonat el projecte, Caso havia estat substituït per un nou director tècnic, Nicolás Casal, que els socis havien fet venir especialment de Langreo a Astúries⁹⁰⁷. Tot i que el 1847 les obres de la mina ja estaven iniciades, no hi ha notícies que aquesta arribés mai a produir.

Malgrat els problemes energètics que es detecten des de les primeres etapes de la mecanització, no s'ha de sobrevalorar aquest factor a l'hora d'explicar el retard relatiu de la producció bejarana en relació amb els centres catalans durant la primera meitat del segle. D'una banda, la introducció del vapor al Vallès era en aquesta etapa encara limitada, sobretot en el cas de Sabadell⁹⁰⁸, tot i que no s'ha de menysprear la seva importància sobretot pel que fa a l'atenuació de l'estacionalitat. De l'altra, durant tota la primera meitat del segle (i sembla que també durant la segona), hi hagueren a la comarca recursos hidràulics als quals els fabricants de Béjar prestaren una nul·la atenció. Ens aturarem més en aquesta qüestió estudiant les vendes de molins i batans localitzades en els protocols notariais de Béjar.

El quadre 8.2 resumeix algunes dades sobre les escriptures de venda d'aquestes instal·lacions:

⁹⁰⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 6972, fols 207-208

⁹⁰⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 6965, fols 195-196. Veure també prot. 6972, fol 33.

⁹⁰⁸A Terrassa el primer vapor data de 1833; hi hagué una primera etapa d'expansió dels vapor fins a 1842, i aquesta font d'energia esdevingué predominant a partir dels 50. A Sabadell, els vapors tingueren un paper molt limitat fins la dècada dels 50, coincidint amb l'enllaç ferroviari amb Barcelona. J.M. Benaül Berenguer, "La llana...", pp. 107-111.

QUADRE 8.2: VENDES DE MOLINS I BATANS A LA COMARCA DE BÉJAR (1825-1850)

MOLINS

SITUACIO MOLÍ (localitat i riu)	Nº CASOS	PREU MITJA (en rs)	RESIDÈNCIA COMPRADORS *
-Béjar (Cuerpo de Hombre)	5	33.700	Béjar (5)
-Candelario (Cuerpo de Hombre)	3	13.317	Béjar (2) Candelario (1)
-Becedas (No s'indica riu)	2	1.500	Becedas (2)
-La Calzada (Cuerpo de Hombre)	1	2.000	La Calzada
-Neila (rierol de Neila)	1	60	Medinilla
-Palomar (Río Frío)	1	900	Béjar
-El Puerto (rierol del Puerto)	2	1.000	El Puerto (2)
-Cantagallo (Cuerpo de Hombre)	1	4.000	El Puerto
-Hervás (Ambroz)	1	9.000	Hervás
-Fuentes (Sangusín)	1	6.000	Fuentes
-El Tejado (Tormes)	1	2.400	El Tejado
-Baños (Cuerpo de Hombre)	1	1.050	No s'indica

2) BATANS

SITUACIÓ BATAN (localitat i riu)	Nº CASOS	PREU MITJA (en rs)	RESIDÈNCIA COMPRADORS *
-Béjar (Cuerpo de Hombre)	4	25.500	Béjar (3) Candelario (1)
-Candelario (Cuerpo de Hombre)	3	15.060	Béjar (1) Candelario (2)
-Puente del Congosto (Tormes)	3	2.667	P. Congosto (3)

*: Entre parèntesi el nombre de compradors de cada localitat quan hi ha més d'una escriptura.

Notes: Alguns dels molins que es venen són arruinats: Un a Béjar, un a Candelario, el de Neila, el de Palomar, un del Puerto i el de Baños. Quant als batans, un dels que es ven a Béjar està inacabat; un altre es ven amb la condició de que mai s'hi puguin instal·lar màquines de carda i acabats, ja que afectarien la disponibilitat d'aigua d'altres instal·lacions industrials del venedor.

FONTS: Pel que fa als molins: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042 (1831), fol 46; (1832), fol 119; (1833), fol 95; prot. 1154 (1836), fols 39-40; prot. 650 (1839), fol 197; prot. 1043 (1840), fol 32; prot. 1104 (1840), fols 107-108; (1842), fol 53; (1844), fol 24; prot. 1044 (1842) fol 23; (1850), fol 30; (1849), fol 5; prot. 652 (1842), fols 64-65; prot. 653 (1844) fol 191; prot. 6965 (1847), fol 220; (1848), fols 116-117; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 107, 148 bis, 213, 224-225. Pel que fa als batans: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102 (1826), fols 45-46; prot. 1043 (1837), fols 36-38; prot. 1104 (1840) fol 78; prot. 1155 (1841) fols 26-28 i (1845) fols 29-30; prot. 6972 (1845) fols 27-28; (1846), fols 94-95 i (1847) fols 48-49; prot. 653 (1845) fols 44 i 119.

El quadre mostra que els compradors de Béjar, la major part dels quals eren fabricants, s'interessaren només pels molins i batans de la ribera alta del Cuerpo de Hombre, és a dir, els situats en els termes de Béjar i Candelario. Tot i que els edificis venuts eren de característiques molt diverses -i, per tant, també el seu valor variava notablement-, els preus de molins i batans presenten una gradació, des dels més elevats de Béjar, els intermitjos de Candelario, i els notòriament baixos de la resta de les localitats comarcanes, el que reforça la idea que la pressió sobre els recursos hidràulics es centrava fonamentalment al terme de Béjar i, secundàriament, al de Candelario. Certament això s'explica en bona mesura per les escasses possibilitats que presentaven els petits molins d'alguns cursos fluvials de la comarca, alguns d'ells situats en rierols o en rius amb molt escàs cabdal com el Sangusín. D'altra banda, el curs baix del Cuerpo de Hombre (en els termes de La Calzada, Cantagallo o Baños) és també poc adequat per a proporcionar moviment a les màquines degut al seu escàs pendent. Tot i les gairebé nul·les possibilitats d'aprofitament per a usos energètics, aquests cursos fluvials i les instal·lacions ells existents haurien pogut ser aptes per a altres operacions industrials, especialment les relacionades amb el ram de l'aigua. Com mostra el quadre (i com ho confirmen totes les altres dades disponibles), aquests recursos hídrics no foren utilitzats tampoc per aquest tipus d'aprofitaments, tot i que els preus a que es venien les instal·lacions eren notòriament baixos. Els tinters i els rentadors de llanes es seguiren localitzant durant tota la primera meitat del segle o bé en el curs alt del Cuerpo de Hombre, o bé en instal·lacions de la vila que disposaven de fonts.

Si bé bona part dels cursos fluvials de la comarca no eren

aptes per a ús energètic, no succeïa així en el cas del tram alt del Tormes que atravessava diversos pobles de la comarca. Al seu elevat cabdal, notòriament superior al del Cuerpo de Hombre, i que hauria pogut ajudar a paliar els problemes de l'estiatge, s'hi unia l'existència d'importants salts d'aigua, que havien donat moviment durant segles a molins i batans⁹⁰⁹. Si observem el quadre, veurem però que no es vengué cap edifici situat en aquest riu als fabricants de Béjar; els seus preus semblen indicar que no existien pressions sobre els recursos energètics d'aquesta zona del Tormes: mentre l'edifici més barat localitzat a Béjar, un molí arruïnat, es venia el 1844 per 8.000 rs, els molins i batans que foren objecte de transacció a la zona del Tormes tenien preus sorprenentment baixos, que oscil.laven -també durant els anys quaranta- entre els 1.000 i els 4.000 rs. Tampoc cap altra font indica que cap fabricant adquirís o construís instal.lacions en aquesta zona, ni tan sols que hi hagués cap interés en les possibilitats que presentava.

CONCLUSIÓ

Quan el 1851 el comerciant i industrial Ezequiel Illán tornava d'un viatge a França i a l'exposició industrial de Londres, la seva valoració de la tecnologia existent a Béjar en aquell moment era summament optimista. Escrigué un opuscle - que mostra, a més, la precocitat dels intents d'introducció del

⁹⁰⁹A mitjan segle XVIII, el Tormes donava moviment, al seu pas per Puente del Congosto, a dos molins fariners amb dues pedres cada un, que treballaven tot l'any, i a dos batans. En el terme del citat poble existia, a més, un molí sobre el riu Becedillas, amb una pedra, que només podia ser utilitzat durant cinc mesos. A la veïna localitat de Cespedosa, les aigües del Tormes movien durant tot l'any la mola d'un molí fariner. A Santibáñez de Béjar hi havia en la mateixa data dos molins fariners sobre el Tormes que treballaven tot l'any. A.H.P.S., Catastro, llig. 1948 i 755; A.G.S., Dirección General de Rentas. Primera Renesa, leg. 526, resposta a la pregunta 17 del qüestionari d'Ensenada.

regenerat a Béjar- en el que afirmava:

"Exceptuando los telares mecánicos y una nueva máquina para escoger lana después de lavada, todas las demás máquinas que he visto en las distintas fábricas de Europa las tenemos en nuestras fábricas. Otra nueva máquina vi destinada a deshacer y utilizar los hilos desperdiciados en las diferentes operaciones, reduciéndolos a lana. Constándome que no habrá en España otra igual compré una que muy pronto funcionará en esta industriosa Béjar. Las otras dos, que por de pronto dejarían tantos brazos sin trabajo, merecen otras consideraciones para su introducción".⁹¹⁰

L'anterior repàs a les escasses dades disponibles sobre el canvi tècnic en la indústria llanera de Béjar matisa molt les optimistes impressions d'Illán: si bé cap a mitjan segle existien a la vila les màquines més modernes per a la fabricació de draps de llana, la seva difusió era poc completa. En el cardatge i la filatura, tot i que s'havien introduït *mules* i cardes contínues, aquestes no estaven generalitzades ni tan sols en les principals empreses. La mateixa apreciació és vàlida per la llançadora volant. En l'acabat, tot i la precocitat en la introducció d'innovacions, persistien les velles màquines d'abaixar de tisores i els batans de maces. El retard tecnològic respecte els principals nuclis europeus, inclús els de l'àmbit mediterrani i espanyol, era evident ja a mitjan segle, encara que probablement no insalvable. Derivava, però, no pas del desconeixement de les noves tecnologies, sinó del caràcter incomplet de la seva difusió.

Els mecanismes de difusió de les noves tecnologies es recolzaven en bona mesura en la immigració de personal especialitzat. Com s'ha observat, el desenvolupament de la indústria llanera donà lloc també a l'aparició de petites empreses locals de reparació i construcció de maquinària. En

⁹¹⁰Del fulletó d'Ezequiel Illán, Viaje a Londres y otras capitales de Europa, Salamanca, 1851, citat per A. Martín Lázaro, "La fábrica de paños...", p. 43

aquest terreny, però, caldrà plantejar la hipòtesi que Béjar, igual que altres centres tèxtils aïllats, comptava amb desavantatges clars respecte altres nuclis, com els del Vallès, localitzats en regions industrials. Ni existia l'exemple de la indústria cotonera, ni la presència de tècnics tèxtils podia ser de les mateixes dimensions, ni l'interés comercial dels fabricants estrangers de maquinària podia ser equiparable, ni es comptava amb l'estructura comercial que proporcionava, també en el terreny de la importació de maquinària, una urbs com Barcelona⁹¹¹.

En el tercer apartat d'aquest capítol, s'han analitzat els problemes energètics que patí Béjar, condemnat a dependre exclusivament de l'energia hidràulica. El paper, encara secundari, del vapor en els nuclis llaners que competien amb la vila en el context espanyol i, sobretot, la presència de recursos hidràulics infrautilitzats en la comarca permet argumentar, però, que els condicionants energètics devien tenir una rellevància de segon ordre a l'hora d'explicar els inicis del retard relatiu de Béjar durant les primeres etapes de la industrialització.

⁹¹¹J.M. Benaul Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 212.

9- LA MECANITZACIÓ I L'ESTRUCTURA INDUSTRIAL

Alguns historiadors que han observat l'estructura industrial de Béjar durant la segona meitat del segle XIX i inicis del XX han suggerit que la ineficiència de la indústria de la vila, el seu retard tecnològic i la seva incapacitat comercial eren en part conseqüència d'un excessiu minifundisme industrial⁹¹². Efectivament el predomini de les minúscules empreses s'observa en l'anàlisi de la primera matrícula industrial de Béjar que es conserva, que correspon a l'any 1888. El quadre següent compara el tamany de les empreses de tissatge o seccions de tissatge i les de filatura o seccions de filatura amb les de Sabadell:

QUADRE 9.1: TAMANY DE LES SECCIONS DE TISSATGE I DE FILATURA A BÉJAR I A SABADELL DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

TELERS *		1-3	4-9	10-19	20-29	+30		
BEJAR	(1)	64	22	4	1	0		
(1888)	(2)	35	38	19	8	0		
SABADELL	(1)	39	26	13	4	12		
(1874)	(2)	6	15	19	9	51		
FUSOS		(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)	
BEJAR	(1)	6	52	58	1	1	0	
(1888)	(2)	3	80	83	7	9	0	
SABADELL	(1)	-	-	3	40	23	6	
(1884)	(2)	-	-	1	37	36	27	

*: Telers manuals, tant a Béjar com a Sabadell. Els mecànics reduïts a manuals (1=2)

(1): Nombre de contribuents; (2): Percentatge dels telers o fusos sobre el total. A: menys de 100 fusos; B: 100-599 fusos; C: Total menys de 600 fusos; D: 600-999 fusos; E: 1.000-1.999 fusos; F: més de 2.000 fusos.

FONTS: A.M.B., Subsidio industrial y de comercio (1888); J.M. Benaul Berenguer, "La llana", a J. Nadal i altres, Història econòmica de la Catalunya contemporània, vol 3, Barcelona, 1991, pp. 145-146.

⁹¹²A. Parejo Barranco, La industria lanera española..., pp. 55 i ss; J. Rodríguez Frutos, Repercusiones de la Primera Guerra Mundial en Béjar, Tesi doctoral inèdita, Salamanca, 1976, vol I, pp. 56-60.

La lectura que cal fer del quadre és ben clara. Pel que fa al tissatge, els trets més remarcables són l'elevada importància de les molt petites unitats productives -amb 3 telers o menys- a Béjar, mentre que a Sabadell aquestes representaven una part menyspreable del total dels telers. En l'altre extrem, la pràctica inexistència a Béjar de grans unitats productives en el tissatge: mentre que a Sabadell els contribuents amb més de 30 telers posseïen el 51 per 100 d'aquests, a Béjar no es localitza cap industrial amb un tamany similar en les seves seccions de tissatge, i només un fabricant supera els 20 telers. Les diferències són potser encara més notables en la filatura. Un 83 per 100 dels fusos estava en mans de petits industrials amb menys de 600 fusos en el cas de Béjar, mentre a Sabadell aquestes unitats productives eren pràcticament inexistents. En canvi, mentre a Sabadell els contribuents amb més de 1.000 fusos posseïen el 63 per 100 d'aquests, a Béjar l'únic industrial d'aquestes característiques disposava únicament del 9 per 100 dels fusos. Cal advertir que, almenys en el cas de Béjar, la font tendeix a sobreestimar la dispersió de la producció ja que sembla força freqüent que es subdivideixi la contribució de les societats entre els diversos socis; alhora, probablement la capacitat productiva d'algunes empreses era força superior al que indiquen les dades, però estava en part aturada -i, per això no es declarava- com a conseqüència dels efectes de la crisi finisecular. Inclús si tenim en compte aquestes prevencions, les diferències són, però, notables.

Ja fa uns anys que historiadors i economistes han corregit o matisat la clàssica identificació entre petita empresa i ineficiència econòmica. Estudis sobre períodes i indústries ben diverses han posat de relleu el freqüent dinamisme i la

inexistència d'inferioritat tecnològica en nuclis industrials en els que predominava la petita empresa. Com és sabut, fins i tot s'ha teoritzat sobre la superioritat de les estructures industrials "artesanes" front a la producció en massa en l'actual etapa de desenvolupament del capitalisme⁹¹³. En el cas de Béjar el 1888, difícilment podem parlar de dinamisme d'aquestes ínfimes unitats productives. Per algunes fases del procés productiu, la matrícula industrial permet conèixer el nivell tecnològic de les diverses empreses; en el cas de l'abaixat, per exemple, la font indica si les empreses disposaven de tondoses transversals o longitudinals. Salvant algunes excepcions, la tecnologia més avançada, la tondosa longitudinal, era utilitzada només en les unitats productives de més importància. Tot sembla indicar que la imatge que descrivia la indústria llanera de la vila no era la de la creativitat de l'empresa "artesana", sinó la de l'esterilitat d'una estructura industrial excessivament minifundista.

Si aquests eren els trets que caracteritzaven el subsector llaner de Béjar avançat ja el procés de crisi industrial de la vila, cal preguntar-se si això era reflex d'unes estructures tradicionals, poc modificades durant l'etapa de creixement de la producció, o bé si era producte de la crisi encetada a partir dels anys setanta. A l'hora de valorar si una ineficient estructura industrial fou causa o, al contrari, efecte de

⁹¹³La literatura és molt àmplia, però es pot citar Ch. F. Sabel i J. Zeitlin, "Historical Alternatives to Mass Production: Politics, Markets and Technology in Nineteenth Century Industrialisation", Past and Present, n. 108, agost 1985, pp. 133-176; veure també la resposta a aquest article de D.S. Landes, "Piccolo è bello. Ma è bello davvero?", a D.S. Landes (a cura di), A che servono i padroni? Le alternative storiche dell'industrializzazione, Torí, 1987, pp. 162-178. Un intent de comprovació del tamany òptim de les empreses durant la primera fase de la industrialització a J.V. Nye, "Firm size and economic backwardness: a new look at the French industrialization debate", Journal of Economic History, XLVII, 3 (1987), pp. 649-669. Pel debat sobre el dinamisme de la petita empresa en l'actualitat, M. J. Piore i Ch. F. Sabel, La segunda ruptura industrial, Madrid, 1990; F. Pyke, G. Becattini i W. Sengenberger (comps.), Los distritos industriales y las pequeñas empresas, Madrid, 1992.

l'inici del procés de desindustrialització, aquesta és una qüestió fonamental. Malauradament, pel període 1820-1850 pràcticament no comptem amb fonts per a l'estudi de l'estructura industrial. La inexistència de matrícules industrials anteriors a la de 1888 limitarà sens dubte l'anàlisi, que s'haurà d'efectuar a partir de fonts molt disperses. Estudiarem primer els condicionants tecnològics durant la primera etapa de la industrialització, i després el tamany i característiques de les majors empreses; en darrer lloc, s'observaran les característiques de les petites empreses i el seu accés a la nova tecnologia.

9.1- Tamany i cost de les instal.lacions industrials

Tenim poques dades sobre els preus de les primeres màquines. Com ja s'ha citat, els assortits de carda i filatura es taxaven abans dels anys quaranta entre els 16.000 i els 36.000 rs, xifres que concorden amb les tres escriptures de venda de maquinària de segona mà que apareixen en els protocols notarials abans de 1845⁹¹⁴. Els primers que es compraren a la casa Cockerill tenien, però, preus més elevats, que superaven sempre els 30.000 rs⁹¹⁵. Es tractava, doncs, de quantitats no prohibitives per a fabricants de mitjà cabal.

Les perxes mecàniques es valoraven en les taxacions

⁹¹⁴El 1834 es venia mig assortit de filar i cardar per 8.000 rs, de forma que el valor de l'assortit sencer seria de 16.000 rs; el 1843 es venia mig assortit per un preu molt similar: 9.000 rs; el 1842 en una venda d'un joc de carda i filatura en la que s'especifica que aquest era gairebé nou i que estava en bon estat, l'enginy es valorava en 29.722 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fol 37; 652, fols 181 i 107.

⁹¹⁵El 1824 Manuel Yagüe i el seu fill Julián prevèien comprar un assortit de carda i filatura que es suposava valdria més de 30.000 rs. L'any següent, la vídua de Manuel Hernández Agero devia a Bicheroux 22.000 rs, el darrer termini procedent de la compra d'un assortit, mentre que Juana Muñoz de la Peña, José Moral i Prudencio Vidal Díaz devien al mateix comissionat de Cockerill 33.789 procedents de "saldo de cuenta" de la compra d'un joc de cardar i filar. A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fols 300-303; 1102-79, fols 48-49 i 50-51.

localitzades entre 4.000 i 6.500 rs⁹¹⁶. No tenim dades, en canvi, sobre els preus de les tondoses transversals, ni de les màquines de raspalls; les primeres es venien en altres fàbriques d'Espanya en la dècada dels vint per uns 20.000 rs, i les segones per uns 5.000 rs⁹¹⁷. Les petites màquines de batre llana localitzades a partir dels anys trenta eren encara més econòmiques, i a l'abast dels més petits fabricants: com ja s'ha citat, en cap cas hem trobat aquestes màquines taxades en més de 500 rs⁹¹⁸.

Si bé el cost de les primeres màquines no era molt elevat, no succeïa el mateix amb les instal·lacions per a allotjar-les, especialment els establiments hidràulics que proporcionaven una font d'energia notablement més potent i eficient que els vogis amb tracció animal. El quadre següent mostra les taxacions, que apareixen en diversos documents notariais, dels edificis hidràulics a la rivera del Cuerpo de Hombre:

⁹¹⁶ Només en un cas, hem localitzat una perxa valorada en menys d'aquest preu - en 2.800 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 147 i 230; prot. 6963, fols 88-104 i 207; prot. 653, fols 2-16; prot. 6972, fols 200-202; prot. 6966, fols 96-97 i 240-241.

⁹¹⁷ J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico...", pp. 208-209, nota 43. En el cas de Béjar, només hem trobat la taxació d'una "tundidora y cepillo" que es valorava en 16.000 rs en la relació dels béns aportats al matrimoni per Anacleto López el 1835 i una tundidora en l'inventari de Luís Sánchez el 1831 que es valorava en 8.800 rs.-A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 38-43 i prot. 1042, fol 147.

⁹¹⁸ Veure nota 835.

QUADRE 9.2: TAXACIONS D'EDIFICIS INDUSTRIALS HIDRAULICS

ANY	PROPIETARI	DESCRIPCIÓ	VALOR (en rs.)
1827	José María Herrera Juan Gómez Rodulfo	Edifici de tint, màquines, batan i escaldador	160.000
1832	Herrera i Germans i Juan Gómez Rodulfo	Edifici de tint, màquines i batan	120.000
1833	José Rodríguez i Miguel Faure	Edifici de màquines de cardar i filar; edifici contingu de 3 piles de batan i casa accessòria	89.000
1834	José i Felipe Herrera	Edifici de màquines de perxar i batans	60.000
1838	Manuel Pozo i Cia	Edifici maquinari i de batans, i terreny per a estricador	235.000
1842	Nicolás de Salas	Edifici maquinari (cabuda: 3 assortits de carda i filatura i 5 perxes)	80.000
1842	Nicolás de Salas	Edifici amb una pila de batan, cabuda per 2 perxes, una tondosa i un raspall	40.000
1844	Julián Yagüe	Edifici maquinari amb accessoris de tint, batan, casa i cortina	160.000
1849	José Rodríguez i Rafaela Pozo	Edifici maquinari amb hidràulica i cardosa	150.000
1849	José Rodríguez i Rafaela Pozo	Edifici maquinari amb hidràulica i cardosa	115.000
1849	José Rodríguez i Rafaela Pozo	Edifici maquinari amb hidràulica i cardosa	158.000
1849	José Rodríguez i Rafaela Pozo	Edifici maquinari amb hidràulica i cardosa	80.000
1849	José Rodríguez i Rafaela Pozo	Edifici de batans, amb 5 batans de ferro, desengreixa- dora, calderes i casa del bataner	155.030

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 814, fols 373-375; 647, fol 14; 1042, fols 69-70; 1043, fols 79-87; 649, fols 102-103; 1044, fols 60-78; 653, fols 110-113; 656, fols 246-248.

Cal observar el quadre tenint en compte diverses

prevencions. D'una banda, els valors que hi apareixen són sempre taxacions, efectuades amb finalitats diverses (particions de béns, afiançament de deutes). Cal atorgar-los, doncs, una fiabilitat relativa. D'altra banda, es considera sempre la taxació de cada edifici individualment, però en alguns casos, especialment el de les propietats de José Rodríguez i Rafaela Pozo, cada una de les instal·lacions formaven part de complexos industrials més amplis que incloïen edificacions sense força motriu, destinades a l'allotjament de *jennies*⁹¹⁹, que no apareixen citades en el quadre.

Segons les dades resumides en la taula 9.2, els primers edificis fabrils es valoraven entre els 80.000 i els 235.000 rals, amb l'excepció d'algunes instal·lacions dedicades només a perxes i tondoses que es taxaven a preus inferiors. Aquests valors semblen relativament baixos, el que indica que es tractava de fàbriques de petites dimensions⁹²⁰. Tot i així, si considerem els nivells inicials de fortuna de la major part dels fabricants de Béjar, inclús els de certa rellevància⁹²¹, caldrà concloure que la inversió en edificis fabrils suposava un esforç important.

Són coneguts, però, els mètodes d'economització de capital fix⁹²². En gairebé totes les àrees industrials s'aprofitaven velles instal·lacions, com molins fariners, paperers o batans.

⁹¹⁹Hi havia dos edificis per a torns de filar, un d'ells amb farga i bodega, taxats respectivament en 21.232 i 54.709 rals. Aquest complex industrial constava també d'altres instal·lacions, com un edifici per a la turbina taxat en 17.500 rals. A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 246-248.

⁹²⁰Per citar només un ordre de magnitud, cal tenir en compte que un assortit de carda i filatura Cockerill ocupava uns 100 m². P. Lebrun, M. Bruwier, J. Dhondt, G. Hansotte, Essai sur la révolution industrielle..., p. 179

⁹²¹Veure més endavant, apartat 10.1.1

⁹²²Més endavant analitzarem els mètodes de disseminar els costos del capital fix pel que fa a la maquinària, practicats sobretot per les petites i mitjanes empreses.

En el cas de Béjar trobem també documentada aquesta pràctica. Per exemple, Nicolás de Salas construí un dels seus edificis maquinaris al lloc on hi havia hagut, almenys fins els anys vint, una frisa, i posteriorment amplià un edifici de batans per a col·locar-hi dues perxes, una tondosa i un raspall mecànic⁹²³. Un dels edificis de Pedro Hernández Bueno i Companyia era també l'ampliació d'una pila de batan⁹²⁴. De la mateixa manera, la fàbrica de Cipriano Rodríguez Arias a Navahonda, o la de Manuel Pozo i companyia, eren remodelacions d'antigues instal·lacions, dos molins fariners contigus en el primer cas i un edifici de frisa en el segon⁹²⁵. No faltaren, però construccions de fàbriques de nova planta, com el primer establiment d'Antonio Maria Olleros i companyia, edificat el 1824, o l'establiment, també d'Olleros, que estava construint a finals dels anys trenta al Navazo⁹²⁶, encara que sovint les noves edificacions aprofitaven parts d'estructures ja construïdes, sobretot les rescloses⁹²⁷. Però, excepte en el cas d'aquells, com Nicolás de Salas o Pedro Hernández Bueno, que construïren els nous edificis en antigues instal·lacions que havien rebut com a herència⁹²⁸ - el que implicava en la

⁹²³A.H.P.S., Protocolos, prot. 818, fols 30-43 i prot 1044, fols 60-78

⁹²⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 6964, fols 61-62

⁹²⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fols 194-195; prot. 648, fols 34-37

⁹²⁶A.M.B., Acuerdos, llib. 105, sessió de 30-1-1824; A.H.P.S., Protocolos, prot. 649, fols 25-27.

⁹²⁷Devia ser el cas de la fàbrica construïda el 1825 per Victorino del Guijo i Manuel Campo, que significativament estava al costat del seu propi molí fariner. O el del "suntuoso edificio" que el 1825 havia construït Diego López al costat del rentador de llanes i batan que ja posseïa. Igualment l'edifici fabril que pertocà per herència dels seus oncles el 1837 a D. Manuel Hernández Bueno estava al costat d'un molí fariner que formava part de la mateixa herència. A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 330-331; prot. 818, fols 30-43; A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, exp. 8

⁹²⁸La dona de Nicolás de Salas, Carlota Hernández Bueno, era la neta de l'important fabricant de finals del segle XVIII Ventura Hernández Bueno, de qui heretà la frisa i batans on Salas instal·là les fàbriques. També Pedro Hernández Bueno declarava el 1844 en el seu testament que ell aportà al matrimoni "una pila de

major part dels casos que procedien de famílies de fabricants acabalats de la centúria anterior-, comprar antics edificis a la ribera del riu no devia ser barat: excepte un molí arruïnat que es vengué per 8.000 rals, els quatre molins restants que es vengueren a fabricants en el terme de Béjar durant els anys trenta i quaranta tenien preus que oscil.laven entre els 20.000 i els 80.000 rals⁹²⁹, quantitats a les que s'havien d'afegir les obres de remodelació.

En el cas de Béjar, a diferència per exemple dels nuclis llaners del Vallès⁹³⁰, els fabricants importants eren tots ells propietaris dels establiments que utilitzaven, i pràcticament no existia la pràctica de l'arrendament d'instal.lacions en bloc. Així, amb l'excepció de Nicolás de Salas i el seu cunyat Manuel Hernández Bueno, tots els propietaris d'establiments fabrils localitzats eren industrials, i la major part d'ells fabricants.

Tot i que alguns dels establiments fabrils més importants, com els de Diego López, Julián Yagüe, Cipriano Rodríguez Arias o les instal.lacions del Navazo propietat dels Olleros, foren obra d'un sol individu o d'una empresa familiar, existia la inversió cooperativa en edificis industrials, que prenia la forma de la constitució de societats destinades específicament a la construcció i gestió d'aquestes instal.lacions. Dels deu establiments hidràulics que existien a la vila el 1834, la meitat eren propietat d'un individu o d'una empresa familiar, i l'altra meitat havien estat construïts cooperativament per

batán donde se han construido las máquinas". Veure nota 994. Els casos són probablement molt més nombrosos, ja que bona part dels industrials del segle XIX havien heretat instal.lacions hidràuliques preexistents. Veure apartat 10.1.1.

⁹²⁹Veure les fonts del quadre 8.2

⁹³⁰J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico...", pp. 213-217.

diversos fabricants. Disposem de tres escriptures de constitució de societats per a la construcció i gestió d'establiments hidràulics. En tots els casos, el que s'estipula són les característiques de la construcció, les parts que cada un dels socis tindrà en l'establiment fabril i algunes qüestions sobre la gestió, sobretot les referents a la contractació de majordoms o les despeses de les obres de reparació⁹³¹. Aquests eren els únics vincles que unien els membres d'aquestes societats, que no actuaven com a raó social en tot el que feia referència a la fabricació i comercialització dels gèneres de llana. La diferenciació entre el que era l'empresa i la propietat dels establiments fabrils queda palesa també en les escriptures de constitució o dissolució de societats de fabricació: en cap cas consten com a fons d'aquestes societats els establiments hidràulics, tot i que en bona part dels casos alguns dels seus membres n'eren propietaris⁹³².

En la major part dels casos, les societats erigides per a la construcció i gestió d'establiments hidràulics reunien només a dos o tres socis, i la més àmplia només associava a cinc fabricants⁹³³. Des d'aquest punt de vista, no poden ser equiparades als *company mills* del Yorkshire que sovint

⁹³¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-9, fols 86-88; prot. 648, fols 34-37; prot. 6966, fols 83-85.

⁹³²Veure més endavant, apartat 10.2.

⁹³³Les societats d'aquest tipus que s'han pogut identificar són cinc; els fabricants que les formaven eren els següents: Juan Gómez Rodulfo i José Herrera; Pedro Hernández Bueno, Juana Muñoz de la Peña i el seu fill Fulgencio García; Miguel Faure i José Rodríguez; Antonio María Olleros, Juan i José Rodríguez i Bernardo Hernández Campo; Manuel Pozo, Esteban Martín Asensio, Juan Hernández Bueno, Pedro Caperán i Victorino Sánchez. En alguns casos, l'associació es mantenia per a la construcció i gestió de més d'una instal·lació. Així, Faure i Rodríguez arribaren a posseir per meitats deu edificis hidràulics, incloent batans i rentadors de llanes. Les mencions a aquestes societats: A.M.B., Acuerdos, llib. 106, sessió de 17-6-1825; A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-90, fols 86-88; prot. 656, fols 246-248; prot. 812, fols 259-260; prot. 648, fols 34-37.

associaven a desenes de petits i mitjans fabricants⁹³⁴. Per això, tot i la seva incidència en la difusió de la mecanització de la draperia de Béjar⁹³⁵, no rebaixaren substancialment les barreres d'entrada a la propietat d'establiments fabrils. Salvant algunes excepcions, l'accés als edificis hidràulics estava concentrat, doncs, en els principals fabricants de la vila. En l'apartat següent estudiarem el tamany d'aquestes empreses.

9.2- El tamany de les principals empreses de Béjar (1824-1850)

Resumiré tot seguit les dades de què disposem, totes elles de caràcter molt dispers, sobre el tamany de les principals empreses de la vila durant la primera meitat del segle XIX.

Comptem amb algunes informacions pel que fa al volum de la producció. El 1828 s'atribuïen a Antonio Maria Olleros 2.200 peces anuals⁹³⁶, que amb tota seguretat devien ser mitges peces ja que el 1832, sense que tinguem notícia de cap crisi en l'empresa d'Olleros, el mateix fabricant declarava una producció anual de 1.100 peces⁹³⁷. El 1830 Esteban Martín

⁹³⁴P. Hudson, The Genesis of Industrial Capital..., pp. 76-81.

⁹³⁵Malgrat que des d'aquest punt de vista aquest tipus de societats afavoriren la mecanització en les seves fases inicials, no es pot descartar que a mig termini la cotitularitat en la propietat d'edificis fabrils, progressivament fragmentada en un sistema igualitari de transmissió dels béns, no dificultés el procés de concentració industrial associat a la segona onada de canvis tecnològics. Un fenomen d'aquest tipus és descrit en alguns nuclis llaners d'Extremadura per J. García Pérez, "Dinámica histórica y factores determinantes del hundimiento de la industria textil en la Extremadura contemporánea (1830-1940)", a S. Zapata Blanco (ed.), La industria de una región no industrializada: Extremadura, 1750-1990, Cáceres, 1996, pp. 225-226. Tanmateix, en el cas de Béjar no es detecten durant el període estudiat fragmentacions importants generades pel sistema d'herència de la propietat d'edificis industrials.

⁹³⁶Memoria de la Junta de Calificación de los Productos de la Yndustria Española remitidos a la Exposición Pública de 1828, Madrid, 1830, p. 19.

⁹³⁷A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 99v-101r

Asensio i José Rodríguez afirmaven que podien produir conjuntament 1.600 peces per a l'exèrcit, de 20 varas cada una⁹³⁸. El 1850 els germans Bonifacio, Nicolás i Serapio Rodríguez declaraven produir unes 2.400 peces de drap i baieta de 24 a 28 varas, i Jerónimo Gómez Rodulfo de 1.200 a 1.400 peces⁹³⁹.

També tenim dades disperses sobre nombre de treballadors. El 1832 Antonio María Olleros ocupava ("trabajando diariamente en citadas máquinas y demás") 174 operaris⁹⁴⁰. El 1850 *Rodríguez y hermanos* donava feina a 182 operaris, entre homes, dones i nens, mentre que l'empresa de Jerónimo Gómez Rodulfo empleava entre 180 i 200 treballadors⁹⁴¹.

Pel que fa a la capacitat productiva d'algunes d'aquestes empreses disposem de la relació dels béns que hipotecaren per a una contrata de draps amb l'exèrcit els fabricants Olleros i fill, Gómez Rodulfo i germà, Julián Yagüe i els germans Herrera. Les informacions que proporciona aquesta font es resumeixen en el quadre 9.3:

⁹³⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 59

⁹³⁹J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., pp. 478-479.

⁹⁴⁰A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 99v-101r

⁹⁴¹J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., pp. 477 i 479.

QUADRE 9.3- EDIFICIS I MAQUINES HIPOTECADES PER ALGUNS DELS PRINCIPALS FABRICANTS DE BÉJAR (1831)

1) EDIFICIS

	OLLEROS	GÓMEZ RODULFO	YAGÜE	HERRERA
-Ed. de màquines	2	1	2	--
-Ed. de batans	2	1	1	1
-Ed. de tines	1	2	1	1
-Ed. de calderes	1	1	1	1
-Ed. "para fàbricas"	3	4	3	1

2) MAQUINES

-Diablies	-	-	1	-
-Màq. de cardar	4	4	4	4
-Maq. de filar	10	10	10	10
-Cardosa	1	-	1	1
-Aspes	4	4	-	4
-Perxes	2	3	2	3
-Tondosa transversal	1	1	1	1
-Maq. d'abaixar	-	1	-	-
-Raspalls mecànics	1	1	1	1
-Llustradores	2	-	-	-
-Batans	2	2	3	2
-Premses	1	2	2	1

3) <u>TELERS</u>	16	5	17	14
------------------	----	---	----	----

Nota: No consta que els germans Herrera tinguin edifici hidràulic de màquines perquè el posseïxen en companyia amb Gónez Rodulfo, que és qui l'hipoteca.

FONT: A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87r-89v

En aquells mateixos anys, la fàbrica de Diego López comptava amb quatre assortits de carda i filatura⁹⁴².

Les existències de draps, llanes i materials són un altre indicador del volum productiu. Malauradament, disposem de molts pocs inventaris de fabricants importants. Pel que fa a aquest col·lectiu, només s'ha pogut localitzar l'inventari de la societat Olleros i fill i els béns que aportà al seu segon matrimoni Raymundo Herrera, un dels tres germans Herrera. El quadre següent resumeix les informacions d'ambdues fonts:

⁹⁴²A.U.S., Fondos Históricos, llig. 2125. Aquesta font és menys vàlida per a avaluar el nombre de màquines de la resta d'empreses perquè el que cita són els assortits presents en cada edifici, independentment que treballessin pel propietari de l'edifici o no. López, al contrari que altres fabricants, només tenia màquines pròpies en els seus edificis hidràulics.

QUADRE 9.4: EXISTÈNCIES EN MATERIALS DE FABRICACIÓ EN ELS INVENTARIS DE DOS FABRICANTS

	<u>A.M. OLLEROS</u>		<u>RAYMUNDO HERRERA</u>	
	(1832)		(1844)	
	(1)	(2)	(1)	(2)
-Llana en brut	537,32 r.	34.151	1.000 r.	66.544
-Llana rentada	189,06 r.	18.931	*	*
-Llana tenyida	197,82 r.	20.450	372 r.	26.560
-Fil **	5.258,50 m.	21.898	?	5.000
-Draps acabats o en l'aprest	5.382 v.	107.640	178 m.p.	94.000
-Cola, tints, mordents i oli	-	21.260	-	18.600
-Cartrons i paper d'embalar	-	3.012	-	-
TOTAL	-	227.342	-	210.704

(1): Quantitats de materials de fabricació; (2): Taxació (en rals)

Claus de les mesures: r.: roves; t.: troques de fil; v: *varas*; m.p.: mitges peces (entorn de 20-22 vares per peça).

*: S'inclou en la mateixa partida la llana rentada i la tenyida; **: En l'inventari d'Olleros es redueixen a troques de fil els draps que estan en el teler.

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fols 14-22 i 653, fols 2-16.

Tot i que el tamany d'aquestes empreses queda lluny de l'assolit per les grans unitats productives d'altres regions europees⁹⁴³, no poden ser considerades de petit tamany, sobretot en el context de la indústria llanera a l'Espanya de la primera meitat del segle XIX. A finals dels anys vint, dues de les grans empreses llaneres catalanes, la terrassenca Galí i Vinyals i la manresana Miralda i Companyia, fabricaven respectivament 1.200 i 1.400 peces anuals, mentre que en les mateixes dates, a Sabadell, on primava una estructura més descentralitzada, la major empresa produí el 1827 512 peces⁹⁴⁴. Les dades no són estrictament comparables perquè no

⁹⁴³Veure, per exemple, un resum de les 25 principals empreses del sector tèxtil llaner a França, segons nombre de treballadors, per l'any 1849 a C.H. Johnson, The life and death of industrial Lanquedoc, 1700-1929. The politics of deindustrialization, New York, 1995, p. 69. La major empresa ocupava 1.315 treballadors, i la menor 257.

⁹⁴⁴J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol II, p. 642, n.3 i p. 628.

sabem el nombre de varas per peça i sobretot degut al major valor afegit de la producció, de més qualitat, de les empreses catalanes, però altres indicadors presenten una imatge similar.

Les dades sobre instal·lacions i utilitatge es poden comparar, pel que fa al tamany dels assortits de carda i filatura, amb les dels fabricants vallesans. En aquest terreny, les fàbriques bejaranes, a l'alçada de la dècada de 1830, eren de tamany similar a algunes de les principals del sector a Catalunya⁹⁴⁵.

Les xifres sobre nombre de treballadors mostren també que el tamany d'aquestes empreses no era negligible, tot i que en aquest terreny les comparacions haurien de tenir en compte el retard tecnològic detectable en el cas de Béjar. A la branca productora de teixits de llana cardada del Yorkshire, només el 2 per 100 de les empreses depassaven a mitjan segle XIX els 200 treballadors⁹⁴⁶. A Sabadell, el 1858, només quatre empreses tenien més de 100 treballadors; com a mitjana, ocupaven a 154,5 treballadors cada una⁹⁴⁷.

9.3- El caràcter fabril de les principals empreses

Els establiments hidràulics dels principals fabricants

⁹⁴⁵El tamany dels assortits de carda i filatura dels principals fabricants vallesans està resumit per J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico...", p. 218.

⁹⁴⁶P. Hudson, The Genesis of Industrial Capital..., p. 40-41;

⁹⁴⁷Aquestes 4 empreses representaven el 4 per 100 de les existents a la vila i donaven feina al 24 per 100 dels treballadors. E. Camps Cura, La formació d'una ciutat catalana sota l'impuls de la industrialització: Sabadell 1770-1890, tesi de llicenciatura, UAB, 1985, p. 42. A la indústria cotonera catalana, tot i que el tamany de les empreses ja era força superior abans de la introducció del vapor (veure les dades sobre utilitatge que presenta A. Sánchez, "La empresa algodonerera en Catalunya antes de la aplicación del vapor, 1783-1832", a F. Conín i P. Martín Aceña, eds., La empresa en la historia de España, Madrid, 1996, pp. 155-170), Maluquer de Motes situa el límit inferior de les grans empreses a mitjan segle XIX en els 100 treballadors. J. Maluquer de Motes, "La estructura del sector algodonerero en Catalunya durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)", Hacienda Pública Española, 1976, p. 142

estaven destinats, com hem vist, a les operacions de carda, filatura i algunes de les fases mecanitzades de l'aprest. Mentre en les màquines de carda i acabats la localització venia imposada per les exigències energètiques, no succeïa així en la filatura, abans de la introducció de les *mules* cap els anys quaranta. Les *jennies* de 60 fusos eren màquines mogudes a mà⁹⁴⁸. Si la filatura es localitzà en els establiments hidràulics fou sobretot degut als avantatges d'integrar aquesta fase del procés productiu amb l'operació anterior: el cardatge.

Els establiments hidràulics concentraren des de ben aviat la major part de les màquines de cardar i filar de Béjar, i més parcialment els acabats. En canvi, les instal·lacions que disposaven d'assortits de carda i filatura situats en el casc de la vila i moguts amb energia animal eren escasses. Pel que fa als acabats, la primacia de les fàbriques hidràuliques era més parcial. Mentre que les perxes funcionaven sobretot amb energia hidràulica, almenys fins a mitjans anys trenta la major part de les tondoses i raspalls estaven situats en tallers del casc de la vila i eren moguts per energia animal o humana⁹⁴⁹.

Tal com s'ha citat, els primers edificis hidràulics tenien unes dimensions modestes. L'ampliació del volum d'activitat d'algunes empreses no suposà en la major part dels casos la transformació d'aquestes petites fàbriques en grans naus industrials. Els exemples localitzats permeten afirmar que en canvi la pràctica més comú era l'erecció o remodelació d'altres edificis, sovint contigus als primers, formant complexos

⁹⁴⁸J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico...", pp. 204-205; P. Lebrun, M. Bruwier, J. Dhondt, G. Hansotte, Essai sur la révolution Industrielle..., p. 172.

⁹⁴⁹Veure p. 397. Segons la Guía Mercantil de 1829 d'entre tots els assortits de carda i filatura, perxes i màquines d'abaixar existents a la vila, 41 eren moguts amb energia hidràulica, tres amb cavalls i sis amb força humana. Guía Mercantil de España, 1829, 2ª part, p. 47

industrials a vegades de tamany considerable⁹⁵⁰. A part de possibles estratègies hereditàries⁹⁵¹, aquesta pràctica devia venir imposada en la major part dels casos per les característiques topogràfiques de la rivera del riu.

La transformació dels espais productius en el cardatge i filatura de la llana fou, doncs, radical, sobretot en el cas de la filatura que, malgrat l'existència de petits tallers de "subcontractistes" i d'escoles de filar, havia estat una activitat fonamentalment domèstica al llarg del segle XVIII. Com al Vallès, la inexistència d'una fase en que la filatura s'organitzés a través de *jennies* domèstiques, suposà en aquest aspecte una ruptura radical entre les velles i les noves formes d'organització del treball.

Malgrat que la transformació tecnològica afectava en aquesta etapa només a algunes fases del procés productiu, en el cas dels principals fabricants la concentració de la producció primava també en les operacions no modificades pel canvi tecnològic. Com hem vist, ja en el segle XVIII els fabricants més importants solien concentrar bona part del treball, excepte la filatura, en obradors propis, un fenòmen que perdurà durant la primera meitat del segle XIX. Tot i que els fabricants més importants devien donar feina a minúscules empreses de tissatge, que es multiplicaren notablement durant

⁹⁵⁰El cas més clar és el de José Rodríguez i Miguel Faure. Ambdós industrials anaren ampliant les seves instal·lacions formant dos complexos industrials. El primer, situat a la Nogalera, constava el 1849 de 9 edificis; el segon, en front de Navahonda, tenia 3 edificis. A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fol 246-248. El 1850 Pedro Hernández Bueno i companyia tenien al lloc de la Moraleja "tres edificios hidráulicos, un lavadero de lanas, un batán de dos pilas de mazo, otro edificio para telares de hilar en fino y una casa habitación para un portero, todo bajo una cerca". A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 83-85. Idèntic sembla haver estat el procés seguit per la major part de la resta d'instal·lacions propietat dels principals fabricants.

⁹⁵¹La superior adaptació a un marc d'herència divisible ha estat esgrimida per a explicar parcialment el predomini d'aquesta pràctica en alguns districtes industrials britànics. M. Berg, "Small Producer Capitalism in Eighteenth-Century England", Business History, vol 35, n.1 (1993), p.35.

aquesta etapa⁹⁵², tendien a concentrar una proporció important del treball en aquesta fase del procés productiu. Així, quan el 1831 signaven una contrata de draps per a l'exèrcit, els fabricants Olleros i fill, Gómez Rodulfo i germà, Julián Yagüe i els germans Herrera hipotecaven respectivament 16, 5, 17 i 14 telers, a més d'edificis i maquinària industrial⁹⁵³; d'altra banda, les mencions als obradors de telers dels grans i mitjans fabricants es repeteixen en la documentació notarial.

La major part de les instal·lacions que allotjaven les fases no mecanitzades del procés productiu (i algunes de les que funcionaven amb energia animal) responien al model de la casa-fàbrica. La casa-fàbrica d'Antonio María Olleros o la d'Esteban Martín Asensio poden ser considerades representatives de les característiques de les instal·lacions d'aquest tipus propietat dels principals fabricants. El 1834 la casa-fàbrica d'Olleros constava de

"las salas necesarias para las escogedoras y espinzadoras (...), cuabras para las caballerías, desvanes para lanas, carbonera e inclusión de la prensa, bodeguilla, cajones de percha, despacho y sala grande con diez tinajas para aceite"

A aquestes instal·lacions, que formaven una ala de l'habitatge d'Antonio María Olleros, s'hi afegia un edifici que havia construït en el corral de la mateixa casa; aquest edifici era descrit com a "obrador de telares (...) con su sitio y caldera para cocer la cola incluso el desván y piso bajo para la tundidora". En tercer lloc, annex a la casa en què habitava el seu fill Anselmo, hi havia un segon obrador de telers i un magatzem de draps⁹⁵⁴.

⁹⁵²Veure més endavant, apartat 9.4.

⁹⁵³A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87-89

⁹⁵⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fols 14-22

Quant a la casa-fàbrica d'Esteban Martín Asensio, el 1850 disposava de

"los obradores de escogedoras y tejedores, lonjas de lana, sitio de la prensa y hornillas, cuadra y corral, bodeguilla, tendal de lanas y tendaderos de telas y jergas, tenajero y caseta contigua para meter las tiras de lanas, el desván (...), despacho y almacén de paños"

La casa-fàbrica era annexa a l'habitatge de Martín Asensio i comunicava amb aquest, ja que en el mateix document s'anunciava que "no se permitirá la entrada de operarios por la puerta principal de la casa morada del Sr. Asensio"⁹⁵⁵.

A més de l'ampliació de les cases-fàbrica, ben documentada en alguns casos⁹⁵⁶, l'augment de la producció generà un procés de construcció d'obradors de nova planta extramurs de la vila, principalment al barri de la Solana⁹⁵⁷. D'altra banda, quan es desamortitzaren els tres convents de la vila aquests foren adquirits per Anselmo Olleros en companyia amb Juan Sánchez de Manuel (el convent de Sant Francesc i el de l'Anunciació), per Julián Yagüe (comprà el convent de la Pietat) i per Esteban Martín Asensio, que adquirí la casa-fàbrica de sargils del convent de Sant Francesc⁹⁵⁸. Les àmplies instal·lacions dels convents desamortitzats, que comptaven, com moltes fàbriques del riu, amb habitatges pels treballadors⁹⁵⁹, accentuaren el

⁹⁵⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 367-369

⁹⁵⁶Per exemple Juan Gómez Rodulfo comprà entre 1831 i 1833 almenys dues cases i un corral contigus a la seva casa obrador. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 94, 97 i 134.

⁹⁵⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fol 82 i 653, fol 222; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fol 258.

⁹⁵⁸A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 186-187; Hacienda Vieja, llib. 52. El 1844 Yagüe cedí el convent de la Pietat a la seva filla María, dona de Nicolás Rodríguez. A partir d'aquest moment aquesta instal·lació va passar a ser explotada per la societat Rodríguez Hermanos. A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 112. J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., p. 478

⁹⁵⁹Entre gener de 1841 i maig de 1845 nasqueren 10 criatures en aquests edificis. La documentació municipal també assenyala aquest fet en alguns casos. A.M.B., Registro civil de nacimientos, 1841-1845; Correspondencia, 2-4-1846.

caràcter "proto-fabril" de les fases no mecanitzades del procés productiu.

9.4- Les petites i mitjanes empreses

Malgrat el lideratge de les principals empreses, l'estructura industrial de la vila permetia l'existència d'un volum important de petites i mitjanes unitats productives. Com assenyalava el 1850 el fabricant Leoncio Miranda, a Béjar "ha venido a conciliarse la industria doméstica con la producción en grande"⁹⁶⁰. Tenim poques dades sobre distribució de la producció. Algunes informacions referents a l'any 1834, presenten una distribució de telers per "fabricant" que es resumeix en el quadre 9.5. Aquesta font infravalora amb tota seguretat el pes relatiu dels principals fabricants, perquè utilitza amb sentit poc estricte el terme "fabricant", en el qual inclou, probablement, alguns teixidors independents, ja que els 221 telers que ressenya eren tots els existents a la vila en aquell moment. D'altra banda, en no contemplar les seccions de filatura i acabats, no sempre proporcionals en tamany a les seccions de tissatge en un context en el que algunes empreses actuaven com a indústries de fase, es distorsiona notablement l'estructura productiva de la vila. Tot i així, el quadre dóna compte de la multiplicació del grup dels petits fabricants durant la primera fase de creixement de la producció del segle XIX.

⁹⁶⁰J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 482

QUADRE 9.5: DISTRIBUCIÓ DELS TELERS ENTRE ELS FABRICANTS DE LA VILA (1834)

	(1)	(2)	(3)	(4)
1-2 telers	80	79	107	48
3-4 telers	12	12	40	18
5-10 telers	6	6	34	15
+ 10 telers	3	3	40	18
TOTAL	101	100	221	99

(1): Nombre de "fabricants"; (2): Percentatge del total de "fabricants"; (3): Nombre de telers; (4): Percentatge del total de telers.

FONT: A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2.125

Altres fonts reflecteixen una realitat similar. El novembre de 1836 l'Ajuntament informava a la Capitania General de Castella la Vella que a la vila hi havia 15 fàbriques de draps "además de diferentes vecinos dedicados a la misma industria en más pequeñas porciones"⁹⁶¹. Durant els anys quaranta, Madoz citava l'existència a la vila de 200 fabricants⁹⁶². Només entre els pares dels nadons nascuts entre 1841 i 1845 es comptabilitzaven 57 fabricants⁹⁶³. Inclús suposant que les dades de Madoz incloguin individus que no eren pròpiament fabricants, com teixidors independents i petits industrials de fase, tot sembla mostrar una notable ampliació del nombre de fabricants respecte el segle anterior, quan el gremi no havia depassat mai els 80 membres. Aquest fenomen és coherent amb la definitiva desaparició de qualsevol tipus de restricció gremial a l'accés a la fabricació, amb la baixa dels preus de les llanes i amb les oportunitats generades per l'expansió productiva de la vila.

El col·lectiu de petits fabricants englobava realitats

⁹⁶¹ Idèntica resposta es donava el 1840 a un qüestionari enviat també per la Capitania General. A.M.B., Correspondencia, 16-11-1836 i 5-8-1840.

⁹⁶² P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico-histórico..., p. 73.

⁹⁶³ A.M.B., Registro Civil de Nacimientos, 1841-1845

molt diverses. Existien, d'una banda, minúscules empreses centrades només en una fase del procés productiu, de manera més freqüent el tissatge, que es confonien amb el taller de l'artesà independent. Tot i que són impossibles de quantificar, disposem d'alguns exemples per a descriure'n les característiques. El 1840 la "fàbrica" de Bernardo García es composava, pel que fa als instruments productius, d'un teler, un ordidor, una caldera d'encolar i una màquina de batre llanes; les existències en fil i teles inacabades es valoraven només en 800 rs⁹⁶⁴. El 1841 la fàbrica de la vídua Juana Téllez es taxava en només 2.769 rs. Pel que fa als instruments productius, constava d'un teler, un ordidor, dues calderes per a la cola i una taula d'espınçar. Les existències de matèries primeres es reduïen a 8 roves de llana en brut, 11 roves i 6 lliures de llana rentada, 62 lliures de fil i sis roves de cola⁹⁶⁵. La confusió entre el minúscul fabricant i el teixidor independent s'evidencia també en el cas de Justo López Colón, individu que posseïa només un teler amb llançadora volant, però que el 1846 vengué alguns draps, propis i alièns, a la fira de Trujillo⁹⁶⁶.

A més d'aquestes minúscules unitats productives, centrades únicament en el tissatge, proliferaren durant aquesta etapa petites i mitjanes empreses, que realitzaven en instal·lacions pròpies diverses fases del procés productiu. El quadre següent resumeix les característiques, tant pel que fa a utilitat com a existències de matèries primeres i productes semi-elaborats, dels pocs exemples localitzats pels quals es disposa

⁹⁶⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fols 2-5

⁹⁶⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 652, fols 76-77

⁹⁶⁶A.M.B., Correspondència, 15-10-1846 i 20-10-1846

d'informació detallada:

QUADRE 9.6- ESTRUCTURA D'ALGUNES PETITES I MITJANES EMPRESES (1829-1841)

	<u>ROSA MOLINA</u>		<u>ANACLETO</u>		<u>MAXIMO</u>		<u>LUIS</u>	
	(1829)		<u>LOPEZ</u>		(1841)		<u>SANCHEZ</u>	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
<u>MATERIALS</u>								
-Llana en brut	201	6712	379	25112	113	6700	-	-
-Llana rentada	7	490	36	5479	-	-	-	-
-Llana tenyida	63	7481	-	-	-	-	-	-
-Fil	1044	4019	591	4788	?	565	150	1190
-Draps acabats	702	14594	385	9523	?	1800	100	2380
-Peces teixides	5	1486	2	196	-	-	1	750
-Altres *	-	813	-	5575	-	450	-	-
<u>ESTRIS</u>								
-Sedassos de triar llana	-	-	-	-	7	10	-	-
-Màquina de batre llana	-	-	1	500	1	300	-	-
-Assortits de filar i cardar	?	7500	1/3	6000	-	-	1/6	2500
-Torn de fer canons	1	**	2	20	1	**	-	-
-Ordidor	-	-	1	16	1	40	-	-
-Telers	2	568	3	1200	2	1000	-	-
-Calderes i cossis d'encolar	-	-	-	-	2	65	-	-
-Taula d'espínçar	-	-	1	6	1	8	-	-
-Perxes mecàniques	-	-	***	3700	-	-	1/7	700
-Tisoires d'abaixar	3	300	-	-	-	-	1	100
-Bancs d'abaixar	2	28	-	-	-	-	-	-
-Tondosa ****	-	-	1/5	3200	-	-	1/8	1100
-Premsa *****	-	-	1/4	200	-	-	-	-
-Estricadors	1	2000	1	1500	1	3000	-	-
-Batans *****	-	-	-	-	1	10000	-	-
TOTAL		45991		67015		23938		8720

Les columnes (1) indiquen les quantitats; les columnes (2), la taxació, en rals. Les quantitats de llana s'expressen en roves; el fil en nombre de troques en el cas de Rosa Molina i en lliures en els d'Anacleto López i Luis Sánchez; els draps acabats s'expressen en vares i els draps en el no acabats en peces.

*: Inclou tints, mordentfs i cola; **: Es taxa conjuntament amb els telers; ***: Es tracta d'una quarta part de perxa de ferro i la meitat d'una altra; ****: En el cas d'Anacleto López, inclou la cinquena part d'un raspall; *****: Es 1/4 part d'una "prensilla de mano"; *****: Una de les dues piles d'un batan a Candelario

que posseeix juntament amb el seu fill Manuel.

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, fols 7-16; 1104, fols 38-43; 652, fols 86-91; 1042, fols 146-150.

En els quatre exemples, destaca el caràcter modest (i en el cas de Luís Sánchez, minúscul) d'aquestes empreses, similars, pel que fa a les existències de materials a les unitats productives dels modestos fabricants castellans que lograren resistir -molts d'ells en una situació decadent- la crisi del primer terç del segle⁹⁶⁷. En relació als seus homòlegs palentins estudiats per García Colmenares, els nostres exemples presenten, però, una notable diferència: l'accés a la nova maquinària tèxtil. El quadre mostra que la mecanització d'algunes parts del procés productiu era possible per a empreses de tamany mitjà o petit. Tot seguit es descriurà amb més detall l'extensió de la propietat de màquines entre el col·lectiu dels fabricants.

9.5- La propietat de màquines: l'accés dels petits fabricants a les noves tecnologies

El quadre 9.7 resumeix totes les informacions localitzades sobre propietat d'assortits de carda i filatura i explícita, en els casos en que la font ho indica, l'establiment on aquests estaven col·locats. El quadre 9.8 realitza la mateixa operació pel cas de les perxes mecàniques.

⁹⁶⁷Es poden comparar, per exemple, aquestes empreses amb les de dos fabricants, amb un volum de producció petit i mitjà respectivament, de Palencia durant el mateix període que presenta P. García Colmenares, Evolución y crisis..., pp. 178-186.

QUADRE 9.7: PROPIETAT DE JOCS DE CARDA I FILATURA (1824-1850)

DATA	PROPIETARIS DE JOC DE CARDA I FILATURA	NUM. JOC	PROP.EDIFICI	ENERGIA
1824	Yagüe, pare i fill	2	Propi	Hidràulica
1824	M.Hz. Agero	1	Propi	M. Sang
1825	J.Gómez Rodulfo i J.Herrera	?	Propi	Hidràulica
1825	J.Muñoz de la Peña J. Moral P. Vidal Díaz	1	?	?
1825	D. López	5	Propi	Hidràulica
1825	Fco.Hz. Agero	1	Propi	M. Sang
1826	J. Miranda	2	Propi	Hidràulica
1827	M. Faure	1	Aliè	?
1827	J.Muñoz de la Peña F. García P.Hernández Bueno	2	Propi	Hidràulica
1829	J.A. Hernández Agero R. Molina E. Gil	1	J.Herrera i J.Gómez Rodulfo	Hidràulica
1830	L. Petit	1/2	R. Herrera	Hidràulica
1831	Luis Sánchez	1/6	Aliè	?
1832	J.A. Hz. Agero	1	P. Bueno i cia.	Hidràulica
1832	J.Hernández Agero Fco. Hernández Agero A. Hernández Agero	1	Olleros i cia	Hidràulica
1832	L. Petit J. Alonso J. Hernández J.A. Linares J. Cerrudo F. Fajardo	1	Olleros i cia	Hidràulica
1833	T. García	1/8	P. Bueno i cia	Hidràulica
1834	A.M.Olleros	2	Propi	Hidràulica
1834	A.M.Olleros Juan Rodríguez José Rodríguez	1	Propi	Hidràulica
1834	Fco.Hernández Agero J.Hernández Agero E. García J. Regadera	1	F.García i cia.	Hidràulica
1836	C. Rodríguez	1/2	F. García i Cia	Hidràulica
1836	P. García	1/8	P. Bueno i Cia	Hidràulica
1836	A. López	1/3	?	?
1837	J.A. Díaz	1/3	?	?
1838	J. Agero	1	N. de Salas	Hidràulica
1838	M. Pozo	1	Propi	Hidràulica
1840	T. Sánchez Ocaña	1	J.Miranda	Hidràulica
1842	J. Muñoz de la Peña	1	J.Rico Cabrero	Hidràulica
1842	J. Muñoz de la Peña	1/3	Propi	Hidràulica

1843	Pablo Rodríguez	1/2	?	?
1844	D. Gómez Cardona	1	?	?
1844	G. Gómez	1	Olleros	Hidràulica
1845	R. Herrera	1	Propi	Hidràulica
1847	P. Martín	1	P. Bueno	Hidràulica
	D. Miranda			
	E. Torres			
1849	P. Caperán	1/2	Propi	Hidràulica
1849	Srs. Jugo i Pozo	2	J.Rodríguez i Cia	Hidràulica

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fols 300-303; 1102-69, fols 31-32; 1102-79, fols 50-51; 813, fol 242; 814, fol 246; 1102-99, fols 86-88; 815-29, fols 264-265; 817-19, fols 83 i 265-266; 1042, fol 146-150, 221 i 259-263; 648, fols 21-22, 37 i 73-74; 1043, fols 81-89; 1104, fols 38-43; 818, fols 82-84; 650, fol 100; 652, fols 107 i 181; 6963, fols 88-104; 653, fols 2-16, 40 i 114; 654, fols 116; 656, fol 4, 173 i 338-339; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 183v-184r; A.M.B., Acuerdos, llib. 106, sessió de 17-6-1825 i llib. 107, sessió de 6-7-1826; A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, n.8.

QUADRE 9.8: PROPIETAT DE PERXES MECANIQVES (1824-1850)

DATA	PROPIETARIS DE PERXES	NUM.	PROP.EDIFICI	ENERGIA
1825	Diego López	3	Propi	Hidràulica
1828	Fco. Antonio Muñoz	1	?	?
1831	A. María Olleros	2	Propi	Hidràulica
1831	Juan Gómez Rodulfo	3	Propi	Hidràulica
1831	Julián Yagüe	2	Propi	Hidràulica
1831	Herrera germans	3	Propi	Hidràulica
1831	Luis Sánchez	1/7	Aliè	?
1833	Raymundo Herrera	1	Propi	Hidràulica
1836	Anacleto López	1/2	?	?
		1/4	?	M. Sang
1838	Manuel Pozo	3	Propi	Hidràulica
1842	Francisca Montero	1	N.de Salas	Hidràulica
	Ramón García Benito			
1842	Juana Muñoz de la Peña, fills i Faustino Acosta	1	Propi	Hidràulica
1844	Gregorio Gómez	2	Olleros	Hidràulica
1846	Jervasio Bruno Sanz	1	Pedro Bueno i Cia	Hidràulica
1846	Anselmo Bruno Sanz	1	Esteban Martín Asensio i Cia	Hidràulica
1846	Micaela Sánchez	1/3	?	?
1849	Lorenzo Petit	2	?	?
1850	Bernardo Regadera	1/4	?	?

FONT: A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, n.8; A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87-89 i 183-184; Protocolos, prot. 815-19, fol 325; 1042, fols 146-150 i 230; 1104, fols 38-43; 653, fol 40; 6963, fols 88-104 i 207; 6972, fols 184-185 i 200-202; 656 fols 338-339; 6966, fols 240-241.

El quadres anteriors mostren dos fenòmens que van permetre la difusió de les noves tecnologies entre multitud de fabricants. D'una banda, l'extensió de la propietat compartida d'assortits de carda i filatura i de perxes⁹⁶⁸, tot i que en aquest terreny és molt difícil diferenciar els fenòmens d'inversió cooperativa dels de fragmentació de les herències en un règim de transmissió igualitària dels béns⁹⁶⁹. En segon lloc, la freqüència de la pràctica d'accedir a l'energia hidràulica i als edificis industrials col·locant màquines en edificis alièns, a través de l'arrendament d'algunes de les seves estances. Només algunes d'aquestes instal·lacions, les de Nicolás de Salas i el seu cunyat Manuel Hernández Bueno, eren dedicades totalment a l'arrendament parcel·lat a fabricants modestos, però bona part dels fabricants importants també dedicaven a aquesta finalitat part dels seus establiments fabrils. Si en la construcció i gestió d'edificis hidràulics hi havia importants costos fixos, en bona mesura de caràcter indivisible (habilitació de rescloses i salts, contractació de personal especialitzat, sobretot majordoms de màquines) que s'empleaven de forma més eficient en una escala major de producció, la construcció d'edificis amb capacitat superior a les pròpies necessitats per a arrendar-ne les estances sobrants interessava als industrials importants que decidien invertir en establiments hidràulics. Òbviament, també interessava als petits i mitjans fabricants que d'altra manera no haurien pogut

⁹⁶⁸La propietat compartida de màquines es detecta també en el cas de les tondoses. Com ja s'ha vist, el 1831 Luís Sánchez tenia 1/8 part de tondosa en companyia amb els seus germans i el 1835 Anacleto López aportà al matrimoni una cinquena part d'una tondosa i d'una màquina de raspalls. El 1833 Trinidad García posseïa una quarta part d'una màquina d'abaixar dividida en 16 parts. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fols 147v i 259-263; prot. 1104, fols 38-43.

⁹⁶⁹Cal tenir en compte a l'hora de valorar el paper de la propietat compartida de màquines l'advertència realitzada en la nota 935.

accedir a l'energia hidràulica⁹⁷⁰.

Probablement, la viabilitat d'aquestes empreses de diversos tamanys es vèia reforçada per les relacions que s'establien entre les diverses unitats productives. Tot i que l'industrial de fase "pur", és a dir, aquell que no comercialitzava el producte final, sinó serveis o semi-elaborats, era rar a Béjar -excepte pel que fa al tintatge i al batanat-, moltes empreses devien actuar, parcialment, com a unitats productives de fase, en una mena d'arranjaments que no diferien substancialment dels que s'establien, particularment en relació a les fases finals del procés productiu, durant el segle XVIII. Era aquest, evidentment, el cas dels minúsculs fabricants que només disposaven d'algun teler. En un context en el que la filatura domèstica havia estat totalment desplaçada i probablement eren poc importants els treballadors manuals en les fases finals mecanitzades del procés productiu, la seva multiplicació donà lloc a una demanda creixent de serveis en les fases inicials i finals del procés de fabricació, que havien de satisfer altres unitats productives. Malauradament no tenim informacions sobre les transaccions entre fabricants en les fases intermitges del procés productiu. Hi ha indicis, però, que fabricants amb un volum intermig de producció actuaven en bona mesura com a industrials de fase. Manuel Pozo el 1838 només tenia una màquina de filar en l'establiment fabril que posseïa en companyia amb altres quatre socis, però tenia tres perxes mecàniques i una tondosa transversal mogudes per energia

⁹⁷⁰Aquesta pràctica, coneguda a Anglaterra amb el nom de *room and power system*, era força usual en molts centres tèxtils. Pràctiques similars s'han documentat també en el cas del Vallès, amb la diferència que es tractava de sots-arrendaments, ja que els fabricants importants no solien ser propietaris d'establiments hidràulics. J.M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", pp. 212-217. Com és sabut, relacions similars s'articularen en la indústria tèxtil entorn dels vapors. J.Maluquer de Notes, "La estructura del sector algodonero...".

hidràulica⁹⁷¹. La desproporció entre l'utilitatge en una i altra fase del procés productiu fa pensar que en part devia oferir serveis en la fase de l'acabat a altres fabricants. En la filatura, a més de Pedro Caperán, devien actuar també com a industrials de fase els fabricants Juan Hernández Agero i Lorenzo Petit, als que trobem durant els anys quaranta venent fil a fabricants d'Extremadura⁹⁷². Fins i tot alguns dels principals fabricants, com Gómez Rodulfo i els germans Herrera, un dels establiments dels quals era només dedicats a perxes i acabats, devien actuar sovint com a industrials de fase.

CONCLUSIÓ

L'estudi de l'estructura industrial en les primeres fases de la mecanització indica que és difícil atribuir a aquesta variable un paper central per a entendre els problemes d'atràs tecnològic de la indústria de Béjar a mitjan segle XIX. Certament, les oportunitats obertes en aquesta etapa -en un context en el que s'havia eliminat qualsevol tipus de constrenyiment gremial a l'accés a la producció i en el que algunes fases del procés productiu s'adequaven bé a l'organització productiva domèstica o en petits tallers- estimulà la multiplicació d'ínfimes empreses de caràcter inequívocament artesanà. L'estructura industrial de la vila no es reduïa, però, a una constel.lació de petites unitats productives. D'una banda, existien empreses de tamany considerable, comparables a les majors del sector a escala espanyola. Aquestes tenien unes dimensions clarament fabrils,

⁹⁷¹A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 183-184

⁹⁷²Les escriptures de poders per a impagats de fil i d'obligació localitzades durant aquesta dècada mostren que Caperán, Juan Hernández Agero i Lorenzo Petit subministraven fil a fabricants del Campo i Torrejoncillo. A.H.P.S., Protocolos, prot. 652, fol 116; prot. 6963, fol 9 i 237; prot. 653 fol 26; prot. 6964, fol 9; prot. 6966, fol 25; prot. 1044, fol 25.

i concentraven fins i tot bona part del treball en les fases del procés productiu no alterades pel canvi tècnic. Sobretot, però, les mitjanes i les petites empreses es mostraren prou capaces d'incorporar les noves tecnologies, tot i que indubtablement foren els principals fabricants els que marcaren la pauta de les innovacions tecnològiques. Com s'ha vist, això era possible gràcies a la pràctica d'inversió cooperativa en màquines portada a terme per empreses modestes, i a l'articulació entre unitats productives de capacitats molt diverses, el que permetia als petits fabricants l'arrendament d'estances en els edificis hidràulics.

Tot i que ens caldrien fonts molt més precises per a afirmar-ho amb rotunditat, a l'alçada de mitjans anys trenta l'estructura industrial de la vila no presentava un caràcter més "artesanal" o "atrassat" que la d'altres centres peninsulars que tindran una trajectòria més exitosa. En aquest sentit, l'atràs de l'estructura industrial observat en les matrícules industrials del darrer vintenni del segle no era tant una herència del passat pre-fabril i de les primeres etapes de la mecanització, sinó que s'havia gestat ben entrat el segle XIX.